LEONID BOICU

PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE

SECOLUL AL XVIII-LEA

junimea

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureş în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studentilor".
Proiect realizat cu sprijinul Administratiei Fondului Cultural Național.

LEONID BOICU

PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE (SECOLUL AL XVIII-LEA)

C U P R I N S

AVERTISMENT

INTRODUCERE

I. RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE LA CUMPĂNA SECOLELOR XVII ŞI XVIII

II. TENDINȚE ŞI ACȚIUNI ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN SFERA RELAȚIILOR POLITICE INTERNAȚIONALE PÎNĂ LA 1768

III. TENDINȚE SI ACȚIUNI POLITICE ALE PUTERILOR EUROPENE FAȚĂ DE PRINCIPATELE ROMÂNE PÎNĂ LA 1768

IV. O NOUĂ ETAPĂ A DESFĂŞURĂRILOR POLITICE INTERNAȚIONALE (1768-1792) ŞI PRINCIPATELE ROMÂNE

V. PRINCIPATELE ROMÂNE - „O PIATRĂ DE ÎNCERCARE” (1768-1774)

VI. PRINCIPATELE ROMÂNE SI CRIZELE STĂRII DE PACE (1774-1787)

VII. PRINCIPATELE ROMÂNE SI ULTIMA CONFRUNTARE POLITICO-MILITARĂ RUSO-TURCO-AUSTRIACĂ A SECOLULUI

I. RAPORTURILE POLITICE INTERNAȚIONALE LA CUMPĂNA SECOLELOR XVII ŞI XVIII

În planul raporturilor internaționale, secolul al XVIII-lea se caracterizează prin cîteva fenomene pe care le reamintim în formularea exactă şi concisă a lui Andrei Oțetea[1]: problemele maritime şi coloniale capătă o însemnătate crescândă, centrul de gravitație al politicii continentale se deplasează spre est, Franța, slăbită de războaie, îşi pierde preponderența politică, Spania, deposedată de Țările de Jos şi de posesiunile sale italiene, sfîrşeşte prin a ajunge la remorca Franței; Provinciile Unite, în declin, caută sprijin în politica engleză; Suedia, Polonia şi Turcia se află în decădere; două noi Puteri dobîndesc o anvergură continentală: Rusia, care asaltează Imperiul otoman şi Prusia, care, deşi nu era interesată direct în chestiunea orientală, joacă în a doua jumătate a secolului un rol considerabil din cauza fricii de Austria şi a alianței cu Rusia; Austria este prinsă în convulsiile germane şi în Occident, fără să abandoneze Orientul european; la cele două extremități ale continentului, Franța şi Turcia (un debuşeu colonial al celei dintîi) se garantează reciproc împotriva ambițiilor Austriei şi Rusiei. Noi am preciza că două sînt problemele majore care domină raporturile internaționale în zona centrală, de est şi de sud-est a continentului: cea polonă şi cea otomană circumscrisă aşa-zisei chestiuni orientale. Cuvîntul de ordine al francezilor la Constantinopol era redresarea barierii suedo-polono-otomană contra Rusiei.[2] Cum partenerii confruntărilor au drept arenă întreg continentul (şi nu numai), „chestiunea orientală va suferi toate contraloviturile politicii europene şi îşi va exercita influența asupra tuturor problemelor occidentale."[3] Războiul de succesiune la tronul Spaniei, războiul nordic, Pragmatica sancțiune etc. se interferează acestui tablou saturat de complicații.

Marile confruntări politice se întrepătrund cu mobilurile de ordin economic. Cum bine a fost spus,[4] după expulzarea turcilor din Austria şi Ungaria, la începutul secolului al XVIII-lea se deschide o nouă fază a comerțului exterior al sud-estului continentului cu Europa centrală în virtutea tratatului din 1718. Raporturile comerciale sînt ample, iar negustorii balcanici joacă un rol important în relațiile economice cu provinciile austriece îndeosebi; import-exportul între Orient şi Occident se realizează pe mare (Salonic-Kavala sau Adrianopol), dincolo de Dunăre prin Muntenia, Transilvania, Ungaria spre Austria şi Silezia; prin Serbia spre Pesta, Viena şi mai departe, sau prin Sibiu şi Braşov spre Viena.

Datorită dispunerii acestor rețele şi, în bună măsură, şi ca urmare a decăderii Poloniei, poziția şi rolul economic internațional al Principatelor Române se înfățişează ca periferice, mai ales că asupra lor apasă şi monopolul parțial al Porții în comerțul exterior. Totuşi, evoluția chestiunii Orientale şi avansul Dunării şi gurilor sale în secolul al XVIII-lea între țintele rîvnite de Puterile din zonă aflate în expansiune oferă Principatelor Române o considerabilă importanță strategico-politică şi economică.

După opinia noastră, este întru totul îndreptățită constatarea[5] că sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor deschid o fază nouă în evoluția raporturilor internaționale în sud-estul Europei ca urmare a stopării expansiunii otomane pe continent, a importantelor modificări teritoriale ce s-au produs atunci şi a participării popoarelor balcanice la lupta antiotomană. De asemenea, îndreptățite sînt şi observațiile[6] că „stabilizarea" ofensivei otomane n-a însemnat preponderența decisivă a puterii în favoarea inamicilor Porții, că războaiele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (1711, 1714-1718, 1735-1739) s-au caracterizat printr-un echilibru de forțe al părților, că Poarta a izbutit să cîştige temporar unele teritorii (Serbia de nord, Moreea, Oltenia), că ea şi-a întărit controlul asupra vasalilor prin instaurarea regimului fanariot în Principatele Române, că războaiele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea au purtat un caracter de tranziție în care a apărut şi un nou factor: Rusia; acele războaie nu pot fi numite însă balcanice nici din punct de vedere al teatrului de operațiuni militare, nici prin rezultatele lor, dar ele au prevestit ciocnirea dintre Rusia şi Poartă în Balcani şi lupta pentru preponderență în această zonă.

În acele împrejurări, lupta popoarelor sud-est europene pentru eliberare s-a constituit treptat într-un element distinctiv în planul relațiilor internaționale, iar în limitele acelei lupte, Principatele Române tind spre o poziție individualizată grație, după cum vom vedea, şi statutului lor politico-juridic particular.

În încleştarea forțelor potrivnice în zonă la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului următor, popoarele sud-est europene nu puteau dobîndi emanciparea pe cale politică sau militară prin ele înşile. De aici şi căutarea sprijinului extern, speranța în „eliberatorul" din afară austriac sau rus. Comunitatea de religie şi lipsa antecedentelor de contact militar direct, cu urmări păgubitoare, înclină balanța în favoarea Rusiei. Creştinii, spune la 27 decembrie 1710 consulul Veneției la Durazzo, Pietro Rosa, sînt entuziasmați şi plini de nădejde, avînd o mare venerație pentru Rusia.[7] Anexiunile făcute de Austria, tendințele sale expansioniste mărturisite, prozelitismul catolic îi îndeamnă pe români să-şi întoarcă privirile cu mai mari speranțe tot spre a „treia Romă". Cronicarii noştri sînt unanimi în a recunoaşte această stare de spirit, cînd „lucrul se îngroşia cu moscalii şi oamenii începuse a se sămeți cu nădejde că-i va mîntui Dumnezeu din mîna vrăjmaşului legii creştineşti: turcul" (Pseudo-Muste). Trimisul Rusiei la Constantinopol, Veşneakov, nota şi el în raportul său din ianuarie 1736 că grecii constantinopolitani (fanarioți) n-au nici credință, nici cinste, nici lege - principalul lor interes fiind banul, că ei nu suferă pe ruşi mai mult decît pe turci, spre deosebire de grecii din afară -„şi mai mult bulgarii, valahii, moldovenii, şi alții sînt atît de puternic credincioşi Rusiei, încît la prima ocazie nu-şi vor cruța viața pentru î(nălțimea) V(oastră) î(mpăratul) ca nădejde a izbăvirii. Toate acestea turcii le ştiu."[8] Afirmația privitoare la sacrificiul vieții pentru împărat (ca şi, în general, rapoartele lui Veşneakov) erau, cum au dovedit-o evenimentele, o exagerare cu intenția de *captatio benevolentiae* în favoarea ideilor sale „ofensive".

Asistăm la o precipitare a negocierilor purtate de români cu ruşii şi, spre deosebire de trecut, la o intensificare a pregătirilor de răscoală a popoarelor.[9] Este lesne de observat la români o diversificare a acțiunilor menite să le prepare eliberarea: îi întîlnim în tabăra antiotomană ca negociatori şi informatori, angajați în detaşamente militare ruseşti şi participînd într-un număr atît de mare la răscoala antipoloneză a cazacilor ucraineni (1702-1704), încît faptul provoacă un schimb de scrisori între marele hatman al coroanei (Liubomirski) şi domnitorul Moldovei, C. Duca.[10]

În stadiul socio-economic şi în poziția politico-strategică în care se aflau popoarele sud-est europene, între care şi românii, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, progresele lor pe calea emancipării de sub dominația sau stăpânirea străină erau strict condiționate de desfăşurările în plan internațional. Sub acest raport, pacea de la Carlowitz (1699) - rezultat al neputinței Porții (din cauza anarhiei din Imperiu şi a declanşării conflictului militar cu Persia) de a continua războiul cu „Liga sfîntă" (Austria, Polonia, Veneția şi Rusia) - se constituie într-un moment de însemnătate crucială în istoria relațiilor internaționale în zonă. Această constatare a fost însuşită de unanimitatea istoricilor de ieri şi de azi, chiar dacă unii asociază evenimentului şi înfrîngerea turcilor sub zidurile Vienei (1683).

Pentru Andrei Oțetea, „pacea de la Carlowitz marchează efectiv începutul dezmembrării Imperiului otoman,"[11] istoricul român alăturîndu-se opiniei lui J. Hammer,[12] J. W. Zinkeisen[13] şi mulți alții.[14] Constantin C. Giurescu trage concluzia că înfrîngerea turcilor în 1683 şi pacea de la Carlowitz din 1699 „marchează debutul unei noi ere,"[15] ca şi un colectiv de istorici sovietici[16] care afirmă într-o succintă sinteză a locului Balcanilor în istoria vieții internaționale că războiul din 1683 şi pacea de la Carlowitz din 1699 au însemnat „schimbarea radicală" (korennoe izmenenie) a situației internaționale în Balcani. Fapt este că cele două date (1683 şi 1699) nu se contrapun ci sînt nemijlocit, legate, două elemente ale aceleiaşi ecuații.

Prin clauzele sale (bine cunoscute, motiv pentru care nu mai zăbovim asupra lor) tratatul de pace de la Carlowitz consfințeşte importante modificări teritoriale în sud-estul continentului, o nouă configurație a raportului de forțe pe plan european în defavoarea Porții, deschide îndelungatul şi complicatul curs al „chestiunii orientale" şi al dezmembrării Imperiului otoman, dă un nou impuls luptei active a popoarelor sud-est europene pentru emancipare națională, în acele împrejurări, pacea de la Carlowitz avea o foarte mare importanță şi pentru soarta politică a provinciilor româneşti.

În timpul negocierilor de pace, viitorul politic al ţărilor române a făcut obiectul unor repetate contrarietăţi. Potrivit principiului admis al *uti possidetis,* Transilvania urma să revină austriecilor. Totuşi, turcii, prin împuternicitul lor, Al. Mavrocordat, au insistat[17] pe lîngă lordul Paget, mediatorul englez, să convingă pe austrieci să se mulţumească cu cuceririle lor din Ungaria, lăsînd ca Transilvania să fie autonomă şi să-şi aleagă singură principele, deoarece - argumenta Al. Mavrocordat - provincia nu fusese cucerită prin forţa armelor, ci silită să accepte prin tot felul de presiuni protecţia habsburgică; ameninţarea austriacă cu ruperea tratativelor a obligat pe turci la cedare. Acea ameninţare era cît se poate de reală, după cum rezultă şi din protocolul Kinsky,[18] de vreme ce austriecii atribuiau - şi cu deplină justificare - Transilvaniei rolul unei plăci turnante în ansamblul desfăşurărilor politice şi militare în estul şi sud-estul continentului.

Consideraţiile care urmează,[19] relative la această încheiere, merită să fie reţinute: prin anexarea la Imperiul habsburgic, Transilvania a fost scoasă din circuitul relaţiilor politice internaţionale; această eliminare a restrîns Poloniei posibilităţile de manevrare diplomatică şi politică în centrul şi sud-estul continentului; stăpînă pe Transilvania, Curtea imperială de la Viena va căuta să zădărnicească încercările Poloniei de a-şi extinde graniţele spre sud-est, „în primul rînd în detrimentul celorlalte două provincii româneşti, asupra cărora avea propriile sale planuri de stăpînire"; pierderea Transilvaniei de către Poartă a însemnat pentru aceasta „nu numai sporirea considerabilă a ameninţării habsburgice, ci şi pierderea unei poziţii strategice care i-ar fi permis desigur să influenţeze, mult mai mult decît a putut-o face în cursul perioadei de care ne ocupăm [sec. al XVIII-lea - n.n.], desfăşurarea evenimentelor din Polonia în scopul salvgardării propriei sale poziţii în Europa"; decăderea Poloniei, implantarea Rusiei aici, descoperirea graniţelor nordice ale Porţii, de unde şi eforturile acesteia de a bara calea diplomaţiei şi armatelor ţariste în Polonia; în sfîrşit, anexarea Transilvaniei la Imperiul habsburgic a făcut din Principatele Române „principalul element de legătură între Imperiul otoman şi Polonia", ceea ce le-a conferit un rol particular în planul raporturilor interstatale; mai mult, am adăuga noi, anexarea Transilvaniei a trecut asupra Moldovei şi Munteniei atributele reprezentării trunchiate, datorită statutului lor de vasalitate, intereselor românilor în arena politică internaţională.

După cum se ştie, Curtea din Viena a încercat în desfăşurarea tratativelor de pace să anexeze şi Moldova şi Muntenia, iar polonezii Moldova. Opoziţia lui Alexandru Mavrocordat[20] a fost însă fermă, el invocînd cu mai mult succes ca în cazul Transilvaniei argumente atît de uzitate de înşişi românii că Principatele n-au fost cucerite cu arma, că „s-au dat" de „bunăvoie", că sînt provincii autonome etc. Fără să se sprijine pe litera, ci doar pe spiritul pledoariilor lui Al. Mavrocordat, istoricul Nestor Camariano spune despre acesta din urmă că el „îşi dădea perfect seama că ţările române erau tributare Imperiului otoman, dar că ele nu făceau parte integrantă din acest imperiu. Dar dacă aceste ţări ar cădea sub o dominaţie străină, situaţia lor s-ar schimba complet şi ele ar pierde autonomia lor."[21] Chestiunea este foarte importantă, încît vom reveni asupra ei la locul cuvenit.

Stingerea vremelnică a acestei competiţii în favoarea Porţii a determinat majoritatea istoricilor români - de la A. D. Xenopol la Mircea Muşat, Gh. Zaharia şi Firoiu[22] - să încline pentru o calificare pozitivă a clauzelor tratatului de la Carlowitz privitoare la Principatele Române. Acel tratat, scria A. D. Xenopol în limbajul său colorat, „aduse rezultatul cel prea fericit pentru noi de a nu fi smulşi atunci de sub suzeranitatea turcească, ci lăsaţi acolo, nu e vorba îngropaţi într-o mocirlă, dar de noroiul căreia era să ne spele limpedele izvor al regenerării noastre morale şi intelectuale, care ne cuprinse în veacul în care trăim [al XIX-lea - n.n.]. Dacă Moldova ar fi încăput sub puterea Poloniei, sfîrşitul acestei nenorocite ţări ar fi însemnat şi sfîrşitul a jumătăţii din însuşi trupul nostru prin înghiţirea lui în Rusia. Iar Valahia intrînd sub Austria [...], soarta ei ar fi acum aceea nu de invidiat a Transilvaniei."[23]

Istoricul sovietic N. A. Mohov socotea şi el că tratatul de la Carlowitz a fost pozitiv pentru Moldova deoarece a pus capăt trecerii convoaielor otomane prin Moldova spre Kameneţk-Podolsk, a eliberat nordul ţării de poloni, iar tătarii au fost îndepărtaţi de lîngă Chişinău.[24] O opinie contrară a emis relativ recent A. V. Vlasova, care consideră că situaţia Moldovei după 1699 s-a înrăutăţit sub toate aspectele, ca urmare a sporirii apăsării economice şi politice exercitate de Poartă.[25] De

asemenea, există nu puține dovezi care atestă că românii nu au păstrat acelui tratat de pace o amintire favorabilă. Aflîndu-se în 1857 în Principate, danezul Schieren a notat că românii priveau tratatul de la Carlowitz drept cauza care a produs „prima despicare adîncă a neamului lor,"[26] adică anexarea de către Habsburgi a Transilvaniei. Oricîtă îndreptățire am da acestor considerente, nu putem ignora faptul că tratatul de la Carlowitz a diminuat primejdia unor pretenții potențiale de anexiuni, scoțînd Principatele de sub amenințarea unui destin politic atît de plastic schițat de A. D. Xenopol.

Să reținem, şi ideea[27] că „pacea de la Carlowitz a adus însă o modificare radicală a relațiilor otomano-poloneze", estompînd vechea rivalitate între cele două părți, punînd Polonia în situația de a căuta sprijinul Porții prin partida republicană sau patriotică (Potocki). Deşi polonezii n-au abandonat total intenția de a încorpora Moldova sau de a o transforma într-un stat tampon, amenințările la adresa Poloniei ca stat independent au îndemnat cercurile politice poloneze la conciliere şi alianță cu Poarta. În acele împrejurări, pacea do la Carlowitz „a constituit, totodată, şi cadrul juridic în care s-au desfăşurat relațiile politice româno-polone pînă la pacea de la Iaşi"[28] (1792). .

Evoluția raporturilor interstatale în Orientul european a fost pronunțat marcată de adîncirea procesului de decădere a Imperiului otoman al cărei reflex nemijlocit a fost la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor declanşarea reculului ireversibil al Porții. Declinul militar a convins pe înalții ei demnitari de importanța diplomației, de unde încercările de adaptare la sistemul european şi creşterea rolului funcției de dragoman[29] (creată în 1660). Vremea generalilor viteji trecuse; „la cîrmă veneau acum oameni capabili să mențină Imperiul pe linia de plutire. Ei erau recrutați din patriciatul greco-levantin [...]. Cultivați, cunoscători ai gîndirii apusene, instruiți în mai multe limbi, capabili să negocieze cu reprezentanții Puterilor străine de care soarta Porții era mereu mai mult condiționată, aceşti oameni domină viața politică a Imperiului pînă la prăbuşirea lui definitivă."[30]

Unul dintre aceştia, personalitate marcantă, a fost la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor Al. Mavrocordat, mare dragoman timp de 32 de ani. Despre el, trimisul țarului la Constantinopol, P. A. Tolstoi (1700-1710), spunea că a făcut mult pentru europenizarea diplomației otomane.[31] Rolul marilor dragomani ai Porții prezintă pentru noi un mare interes, de vreme ce funcția lor era antecamera sălilor de tron ale Principatelor Române, ei avînd privirea ațintită neabătut asupra Iaşilor şi Bucureştilor. Dar diplomația otomană nu putea decît să atenueze consecințele înfrîngerilor militare.

Oricum, la cumpăna veacurilor XVII şi XVIII resursele otomane erau departe de a se fi epuizat, încît pronosticurile indicînd iminenta prăbuşire a Imperiului otoman s-au dovedit exagerate. Mai mult, pierderile otomane de teritorii, consfințite prin pacea de la Carlowitz şi de cea cu Rusia în 1700, au reaprins fanatismul şi dorința de revanşă, pentru ca victoria de la Stănileşti (1711) să amorseze o „politică de ofensivă în nădejdea de a recupera teritoriile pierdute în cursul catastrofalei confruntări militare cu Liga Sfîntă [...]. Noul elan ofensiv al Imperiului s-a orientat în chip firesc, cu prioritate, spre Moreea, deoarece stăpînirea peninsulei era de însemnătate decisivă pentru hegemonia în bazinul oriental al Mediteranei, dar şi pentru că adversarul care trebuia înfruntat - Veneția - se arăta incapabil de a opune o rezistență energică."[32] După ce a dobîndit Azovul (1711), Poarta şi-a propus recucerirea Ungariei, anexarea coastei dalmate şi chiar o nouă campanie împotriva Vienei.[33]

În contextul internațional al epocii, o lovitură dată de turci într-o anume zonă putea fi imediat urmată de o contralovitură în alta, cu predilecție pe Dunăre, angajînd Principatele Române, Serbia etc. Poarta avea puține şanse să încropească alianțe în interes propriu exclusiv; în acea epocă, ea începea să devină obiect al asiduității Puterilor europene prinse în joc. La Constantinopol, acel joc era tot mai mult „făcut" de statele occidentale, cu deosebire Franța, care, treptat, prin diplomație şi capitulații îşi extind sfera inserțiilor în toate planurile. „La origine - nota I. C. Filitti -, rostul capitulațiilor a fost de a fixa anumite imunități de către Poartă, *de bună voia ei,* pe care le acorda supuşilor străini aşezați în Imperiul otoman. Era vorba de un tratament *excepțional, concedat* de Poartă, asupra dreptului comun al Imperiului, în favoarea naționalităților statelor creştine amice";

profitînd de slăbiciunea Porții, Puterile europene „au răsturnat rolurile, făcînd din dreptul excepțional, capitular, *dreptul comun* al străinilor așezați în statele sultanului [...]. Ceea ce fusese o excepție, era privit acum ca o regulă."[34] Semnificativ este că la mijlocul secolului al XVIII-lea, vămile Imperiului otoman în comerțul cu Occidentul asigurau 1/4 din totalitatea veniturilor imperiului.[35] Totuși, Poarta era departe încă de a se abandona Puterilor străine chiar aliate. Slăbiciunea ei, corupția etc. au alimentat însă o bătălie între trimișii marilor Puteri la Constantinopol pentru supremație, pentru cîștigarea înaltelor autorități otomane. Se înțelege că succesul nu putea fi trainic dobîndit prin avansarea de idei menite să ducă la alcătuirea unor state desprinse din Imperiu.

Pînă la ridicarea Rusiei la rangul de putere europeană, Austria este protagonist în afacerile politice orientale pe continent. Ea n-a devenit totuși și o putere orientală pentru că „poziția ei îi impunea o alegere penibilă între Occident și Orient."[36] Reculul Turciei, avansul Rusiei și nevoia de compensații pentru pierderile din Occident (Silezia, de pildă) o constrâng la o activizare a politicii sale orientale. Pacea de la Carlowitz consfințește anexarea celei mai mari părți din Ungaria, restul Croației și a Transilvaniei. Stăpînă pe cursul mijlociu și, în parte, superior al Dunării, Austria se simte „împinsă" spre extinderea controlului ei și asupra cursului inferior al fluviului cu gurile sale. Implicit, ea tinde la anexarea Principatelor Române, încercînd s-o înfăptuiască în 1699. Încheierea războiului de succesiune la tronul Spaniei în 1714 îi dezleagă mîinile în Orient. Austria se folosește de conflictul turco-venețian și de cucerirea Moreei de către turci pentru a le declara războiul încheiat cu pacea de la Pasarowitz (1718). Ca și la sfîrșitul secolului al XVII-lea, și în 1718 și în 1737 ea țintește la anexarea Principatelor. Nu izbutește pentru că turcii nu se află încă în pragul totalei neputințe, și, îndeosebi, pentru că Puterile nu acceptă deteriorarea gravă a așa-zisului echilibru de forțe. Războiul condus de Francisc Rákóczy (războiul curuților), complicațiile din Polonia și Principate, obligă Viena la o intensă activitate politică și militară în această zonă a Europei. Maximum anexiunilor austriece în sud-estul continentului este atins în 1718, cînd ei pun stăpînire pe Banatul Timișoarei, valea Moraviei sîrbești, Oltenia, pe drumurile ce debușează în Balcani și în zona Mării Negre; austriecii constituie granițe militare înfipte în corpul puterii otomane și „îndelungatul supliciu al Porții începu."[37]

Definirea mobilurilor politicii expansioniste orientale austriece ar fi incompletă dacă nu am lua în considerare și factorii de natură economică sau, mai bine zis, de politică economică. Or, în secolul al XVIII-lea, mercantilismul austriac devine „program de guvernămînt și temelie a politicii interne și externe austriece."[38] În preajma semnării tratatului de la Carlowitz, nota Ioan Moga, împăratul Austriei „a și mărturisit că socotește comerțul oriental ca cel mai important din Europa și că intenționează să organizeze acest negoț în beneficiul statelor austriece."[39] Dealtfel, austriecii vor trece la elaborări de planuri și de explorări.

În sfîrșit, tratatul comercial de la Pasarowitz (1718) a format baza tuturor reglementărilor comerciale turco-austriece[40] din secolul al XVIII-lea. Negustorii austrieci dobîndeau libertatea comercială în Imperiul otoman cu taxă vamală de 3% plătită o singură dată și fără nici un adaos de taxe de transport sau desfacere. Totuși, cursul inferior al Dunării rămînea închis austriecilor, aceștia din urmă dobîndind libertatea comerțului pe Dunăre numai pînă la Rusciuk începînd cu anul 1735 și pe întreg cursul, inclusiv ieșirea, la Marea Neagră și prin Strîmtori, de-abia în 1784. Fapt este însă că Viena devine cea mai importantă piață comercială pe Dunăre, antrepozit de mărfuri pentru statele germane, Ungaria și intermediar între comerțul adriatic și cel balcanic.[41]

În acel început de secol, angajată într-un război cu Franța, Curtea de la Viena i-ar fi dorit pe turci încurcați într-un război cu rușii pentru a evita un atac otoman; pe de altă parte, Curtea de la Viena încerca două temeri: o victorie rusească asupra Porții care ar fi putut plasa Principatele Române sub influența țarului și o înțelegere între acesta din urmă și Francisc Rákóczy.[42] Oricum, pentru Austria și în raporturile internaționale la cumpăna între cele două veacuri apărea un nou factor decisiv: Rusia, putere europeană. Într-adevăr, mutarea capitalei ruse de la Moscova la Petersburg simboliza răsturnarea coordonatelor politicii externe ruse a cărei axă se orienta mai mult către Europa decît către Asia.

Petru I moștenise două probleme complexe: cea suedeză și cea turcă, adică ieșirea la Marea Neagră și la Marea Baltică. Ieșirea la Marea Neagră, închisă de turci, și avansul către cursul inferior

al Dunării, au devenit obiective primordiale nu numai pentru Rusia, ci şi pentru Austria, cea dintîi ţinînd să-şi deschidă drumul către slavii de sud şi, apoi, către Constantinopol. Testamentul atribuit lui Petru I indica tocmai o astfel de direcţie a politicii ruse. Ce-i drept, testamentul, care a făcut să curgă multă cerneală, s-a dovedit a fi apocrif, Bismarck, de pildă, pretinzînd chiar să ştie[43] că a fost „fabricat" la Paris către anul 1810, adică în ajunul campaniei din 1812 dar, nu-i mai puţin adevărat, direcţia de expansiune amintită a coborît din imperiul fanteziei pe pămînt pentru că ea corespundea unor aspiraţii concrete izvorînd din necesitatea organică a „descătuşării" imensului spaţiu terestru. Numai că, odată aceste obiective atinse, ea a continuat politica expansionistă.

Angajată în chestiunea orientală, Rusia era favorizată în raport cu Austria, Spania, Veneţia şi alte Puteri datorită legăturilor cu popoarele sud-est europene prin comunitatea de religie, relaţii, cultural-istorice, iar cu slavii de sud şi prin comunitate etnică; la sfîrşitul secolului al XVII-lea, Rusia a început lupta pentru ieşirea la Marea Neagră, stabilind contacte politice permanente (nu ca în trecut) cu popoarele sud-est europene.[44] Petru I a elaborat manifeste invitîndu-le să se răscoale, angajîndu-se în războaie (1710-1711, 1735-1739), care însă nu ating peninsula balcanică. Drumul era însă deschis. Diplomaţia ţaristă a ştiut să se folosească de legăturile amintite, dar, ca şi în cazul austriecilor, „ideea eliberării şi autodeterminării naţionale a popoarelor era cu totul străină cercurilor conducătoare ale Rusiei ţariste."[45]

Este însă locul să facem importanta precizare de natură să explice în bună măsură eşecurile şi incongruenţele politice şi militare ruse în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în conflictele cu turcii şi anume că, în acea epocă, prioritatea în politica externă rusă o avea ieşirea la Marea Baltică şi nu chestiunea orientală. În această privinţă argumentele sînt imbatabile. 90% din comerţul rusesc era concentrat în porturile Balticii;[46] vorbind despre războiul din 1711 cu Turcia şi despre pierderile suferite, Petru I spunea că aceste pierderi dureroase sînt larg compensate de cîştigurile dobîndite prin ieşirea la Marea Baltică „care sînt pentru noi de neasemănată mai mare valoare."[47]

Este pe deplin îndreptăţită observaţia că în războaiele cu Turcia, ruşii şi-au dezvăluit repede obiectivele reale: Principatele şi Marea Neagră erau prima trambulină către Constantinopol; Strîmtorile, a doua - către Marea Mediterană; impulsul prioritar către Principate a fost însă pripit atribuit lui Petru I, care avea în vedere Baltica, trecerea Nistrului fiind prematură, totuşi executată în starea de euforie de după victoria de la Poltava (1709).

În conflictele cu Turcia, Crimeea a fost cea care, pînă la anexare, a prelevat în politica externă rusă, faţă de Principate. În hotărîrile sale din 16 iunie 1735, Consiliul imperial rus a avut în vedere Crimeea şi nu Principatelem,[48] iar planul lui Münich din aprilie 1736, deşi nerealist şi neoficial, indică următoarea ordine a operaţiunilor militare: în primul rînd luarea în stăpînire a Crimeii; în 1738 cucerirea Moldovei şi Munteniei, iar în 1739 – a Constantinopolului.[49] Am înfăptui însă o gravă eroare dacă am ignora importanţa Principatelor în conflictele Rusiei cu Turcia. Odată angajată în chestiunea orientală, Rusia nu putea, după cum am văzut, renunţa la exploatarea în folosul ei a luptei şi posibilităţilor materiale pe care i le ofereau teritoriile şi popoarele din sud-estul Europei aflate sub dominaţia sau stăpînirea otomană. Exista însă, cum era şi firesc, în politica ţaristă o ordine a priorităţilor în care Principatele Române nu se plasau în prima linie, ci într-o dispunere tranzitorie în cea dintâi jumătate a secolului al XVIII-lea, ceea ce nu înseamnă că împrejurările favorabile n-au fost exploatate pentru desprinderea lor de Poartă.

Dată fiind acea ordine a priorităţii, ruşii au dat întâietate pregătirii la Marea Baltică, fără să scoată din calcule zona Mării Negre. În 1705, de pildă, Spătarul Milescu îl înştiinţa pe cancelarul F. A. Golovin că sosiseră în Rusia meşteri greci pentru corăbii.[50] După cum se ştie, Petru I a rezolvat problema ieşirii la Marea Baltică, consfinţită în 1721 prin pacea de la Nystadt, iar Ecaterina a II-a pe cea a ieşirii la Marea Neagră, ordinea soluţionării indicînd şi însemnătatea diferită pe care au avut-o sud-estul continentului în general, Principatele Române, în special, în politica externă a Rusiei.

Aceasta din urmă a încercat fără succes să răpească Porţii susţinătorul, adică Franţa, de unde şi tentativele de a şi-o alia (1715, 1732, 1740). Pe de altă parte, Petersburgul nu putea să piardă din vedere concurentul potenţial în despuierea Imperiului otoman, adică Austria, pe care şi-a legat-o printr-un tratat. Acel tratat, din 1726, restrîns şi defensiv faţă de alte state, dar general şi ofensiv faţă

de turci, părţile angajîndu-se să se ajute reciproc împotriva acestora din urmă indiferent de motivul războiului şi de agresor,[51] a pus baza viitoarelor conlucrări în conflictele lor militare cu Turcia, ceea ce nu le-a împiedicat să se suspecteze reciproc. De la suspiciune au trecut şi la confruntare, unul din nodurile contradicţiilor formîndu-l destinul Principatelor Române.

După cum se ştie, războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701-1714) s-a încheiat în mod catastrofal pentru Franţa. Pînă la răsturnarea sistemului de alianţe (1757), politica franceză, a avut ca principal obiectiv slăbirea Austriei şi menţinerea echilibrului de forţe în centrul şi estul continentului prin salvgardarea statului-polonez. Acestea au fost linii directoare în aplicarea cărora diplomaţia franceză a acţionat destul de confuz, suferind grave insuccese. Este foarte adevărat că, pe atunci, Franţa „avea mai mulţi agenţi decît idei şi mai mulţi reprezentanţi decît credit,"[52] totuşi nu trebuie să uităm că în politica sa orientală Franţa s-a sprijinit pe Puteri aflate în decădere: Turcia, Polonia şi Suedia împotriva a două mari forţe aliate în plină expansiune: Austria şi Rusia.

Franţa deţinea o preponderenţă imbatabilă comercială şi politică în Imperiul otoman. Ea sprijină răscoala curuţilor condusă de Francisc II Rákoczy şi îndeamnă Poarta să intervină armat de partea răsculaţilor. Dar Francisc II Rákoczy ajunge la o înţelegere cu ţarul în 1707. Este momentul cînd Polonia, care tocmai fusese cucerită de ruşi, capătă o însemnătate deosebită pentru politica franceză.[53] „Politica secretă a lui Ludovic XV, instituită cu scopul de a sprijini un candidat francez la coroana Poloniei, a antrenat după ea corespondenţa diplomatică secretă fără ştirea celei oficiale - şi dublînd-o pe aceea - cu solide puncte de reazim la Varşovia şi Constantinopol. Obiectivul ei general era de a lupta contra amestecului ruşilor în Polonia, atrăgând şi Poarta otomană spre această ţintă."[54] Numai că războiul pentru succesiunea la tronul Poloniei (1733-1735) avea să se încheie în favoarea Rusiei şi Austriei. Ce-i drept, graţie ambasadorului Franţei la Constantinopol, Villeneuve, Poarta încheie în 1740 un tratat de alianţă cu Suedia, ceea ce înseamnă un pas înainte pe calea organizării unui front antiţarist. În acel moment şi, îndeosebi, graţie rolului jucat la încheierea păcii de la Belgrad (1739), Franţa are la Constantinopol o poziţie precumpănitoare fără egal. Ştiut este însă că prin răsturnarea sistemului de alianţe ea pierdut tot ce cîştigase la Constantinopol şi Varşovia. Dealtfel, cum bine a fost spus, începînd „de la 1726 înainte - [data încheierii alianţei austro-ruse reînnoită în 1746 - n.n.] -, influenţa franceză şi cu ea însuşi Imperiul otoman încep a se simţi ameninţate de progresele Austriei pe Dunăre şi de coborîrea moştenitorilor lui Petru cel Mare către Marea Neagră."[55]

Se înţelege de la sine că bizuindu-se şi pe sprijinul Turciei, Franţa nu putea agrea ideea emancipării politice a popoarelor sud-est europene, deci şi a Principatelor Române.

Polonia, un stat cu graniţele deschise, cu un sistem politic generator de anarhie, constituie o „problemă" care, alături de cea orientală, şi strîns legată de ea, se va afla în prima linie a raporturilor internaţionale ale secolului al XVIII-lea. Mai mult, după cum vom vedea chestiunea polonă se va interfera şi cu soarta politică a Principatelor Române. Este însă de observat că magnaţii polonezi nu renunţaseră la ideea unei suzeranităţi şi chiar anexiuni a Moldovei[56] la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor. Lipsită de consistenţă, ideea se va stinge treptat, pe măsură ce dezmembrarea statului polonez şi nevoia alianţei cu Poarta vor deveni învederate.

Am văzut care au fost urmările anexiunii Transilvaniei la Austria asupra raporturilor politice din zonă. Evenimentele ulterioare, îndeosebi răscoala condusă de Francisc II Rákoczy, au influenţat şi ele cursul acelor raporturi. Într-o Ungarie, răvăşită de războaie, lupte civile (între catolici şi protestanţi), epidemii etc., Cu o populaţie scăzută de la patru milioane, în secolul al XV-lea, la 2,5 milioane în 1720,[57] curuţii au ridicat în Transilvania, aflată şi ea într-o situaţie asemănătoare, steagul independenţei apelînd la sprijin extern. Răscoala a pricinuit o ascuţire a luptei franco-engleze la Poartă, francezii urmărind să atragă pe turci într-un război anti-austriac, în vreme ce Anglia, implicată în războiul de succesiune la tronul Spaniei, era interesată să menţină o stare de pace în Orientul european. Fără să dorească tronul Poloniei, Francisc II Rákoczy a accedat la o alianţă cu ţarul numai de teama unei cooperări ruso-austriece. Or, Franţa nu putea accepta o alianţă a lui Rákoczy cu ţarul, care viza Polonia. După victoria ruşilor la Poltava, ţarul se înfăţişa rákoczyenilor ca „singura speranţă."[58] Trimis de Rákoczy în Rusia, Kökenyesdi şi-a dat seama[59] că acea speranţă era falsă, de vreme ce ţarul se afla preocupat de războiul cu Turcia, iar Franţa rămînea

tradiţional suedo şi turcofilă. Toate acele evenimente au implicat şi Principatele Române, încîlcind şi mai mult o situaţie politică şi aşa confuză.

Rolul Angliei în afacerile Orientului european a fost destul de şters. La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor el se reduce la medieri[60] destinate să împiedice un război al Turciei în contra Austriei, să evite o angajare a aliatei sale, Austria, în operaţii militare pe două fronturi. Anglia şi-a format lent şi numai în ajunul expediţiei lui Napoleon în Egipt o conştiinţă clară asupra intereselor ei în Levant;[61] imperiul indiilor nu se organizase şi nu a căpătat însemnătate decît după cucerirea, coloniilor franceze, iar inamicul de care se temea atunci nu era Rusia, ci Franţa; comerţul ei în Levant nu era dirijat de stat, ca cel francez, ci era privat, condus de o societate privată (Turkey Company); ambasadorul englez la Constantinopol era plătit nu de stat, ci de acea societate; englezii nu priveau cu îngrijorare expansiunea Rusiei, văzută ca un client şi un posibil aliat contra Franţei. De-abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea Anglia şi-a dat seama că India poate fi apărată şi la Bosfor şi Dardanele. Se cuvine însă reţinută constatarea că răscoala curuţilor şi campania de la Prut din 1711 au sporit interesul Angliei pentru ţările române, de unde şi iniţierea unor contacte directe.[62]

Este locul să ne oprim asupra înţelesului pe care-l dăm aşa-zisei chestiuni orientale, care continuă şi astăzi să fie controversată. În stabilirea genezei chestiunii orientale şi a definirii ei s-au emis cele mai variate opinii;[63] de la cea mai largă accepţiune a formulei, care închidea în ea recunoaşterea existenţei problemei orientale încă în antichitate, odată cu instaurarea dominaţiei romane în sud-estul Europei şi pe coasta de vest a Asiei, dominaţie preluată de bizantini şi apoi otomani, pînă la o accepţiune restrînsă care plasa începuturile chestiunii orientale în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea.

Albert Sorel spune că, „de cînd au fost turci în Europa, a fost şi o chestiune Orientală, şi în momentul cînd Rusia deveni o putere europeană ea pretinse să rezolve această chestiune în profitul ei.”[64] Dar, în alt loc, el face precizarea contradictorie: victoriile ruşilor în 1770 au pus în mişcare întreaga diplomaţie: „chestiunea orientală era de-acum înainte pusă: era vorba să se ştie dacă Imperiul otoman va fi dezmembrat şi dacă ruşii vor fi lăsaţi să se stabilească pe Dunăre.”[65] Şi pentru Emile Bourgeois în Europa a fost întotdeauna o chestiune orientală, adică din momentul cînd continentul s-a văzut ameninţat de năvălirile „barbare”, dar că „începutul secolului al optsprezecelea este o dată capitală în istoria acestei ultime faze a chestiunii Orientale. El marchează momentul cînd puterea musulmană începe definitiv mişcarea sa de recul. Pacea de la Carlowitz (1699) opri pe turci dincolo de Dunăre...”[66] În schimb, pentru Jacques Ancel şi nu puţini alţii, chestiunea orientală izbucneşte în 1792 sau cel tîrziu în 1798 ca urmare a campaniei lui Napoleon în Egipt.[67]

Suficient de explicit este şi Francesco Ercole,[68] care înţelege prin chestiunea orientală o totalitate de probleme variate: politice, etnice, economice, religioase relative la regiunile care, după ce au încetat să facă parte din Imperiul Roman de Răsărit şi din Imperiul bizantin, au format în secolele XV şi XVI baza teritorială a Imperiului otoman; în chestiunea orientală intră ţări din trei continente: 1) în Europa - întreaga peninsulă balcanică; 2) în Asia - Anatolia, Siria, Mesopotamia; 3) în Africa - Egiptul şi coasta mediteraniană pînă la Cartagina (astăzi Tunisia); ceea ce s-a numit şi se numeşte chestiunea orientală este deci „o chestiune esenţială necunoscută lumii antice şi medievale”, pentru că de-abia din „secolul XVI a început să se contureze în ochii Occidentului o problemă orientală: adică de cînd, după splendoarea perioadei de la Mahomed II la Soliman II, Imperiul turc se prezintă ca orientat spre ruină”; de la retragerea Islamului din Europa şi Asia datează originea chestiunii orientale; în substanţă, istoria chestiunii orientale este istoria progreselor naţiunilor vecine în dauna popoarelor musulmane. Vechea istoriografie rusă a întreţinut o multitudine de opinii, una din cele mai răspîndite fiind cea a lui Danilevski, împărtăşită de şcoala slavofilă: problema orientală s-a născut odată cu căderea Bizanţului (a Constantinopolului).[69]

Nici istoricii români nu au ajuns la o concluzie comună. Andrei Oţetea se raliază celor mai uzitate formule atunci cînd spune că factorii determinanţi ai chestiunii orientale „trebuie căutaţi în decăderea Imperiului otoman şi în rivalitatea marilor Puteri,”[70] că „pacea de la Carlowitz marchează efectiv începutul dezmembrării Imperiului otoman.”[71] Ce-i drept, Andrei Oţetea nu

indică expres între factorii determinanți şi lupta popoarelor pentru emancipare națională, dar din context rezultă că el o include în decăderea Imperiului otoman. Numai că începutul chestiunii orientale este greu de precizat în viziunea lui Oțetea, de vreme ce începutul *decăderii* Imperiului otoman nu coincide cronologic cu începutul *dezmembrării* sale. Pentru Mihai Berza, alunecarea Turciei pe panta declinului iremediabil, după saltul energie sub conducerea lui Küprüli, „chestiunea Orientală trece decis într-o nouă fază,"[72] deci este vorba de o nouă fază şi nu de începuturile chestiunii orientale.

Constantin Şerban face însă următoarele sublinieri[73]: pentru popoarele sud-est europene, problema orientală însemna *„emanciparea politică şi economică şi crearea unui climat favorabil pentru desăvîrşirea unității lor statale"* (subl. autorului); „dacă pentru marile puteri europene problema orientală a apărut relativ tîrziu în viața lor politică şi diplomatică, pentru statele mai mici din Europa de sud-est, inclusiv țările române, aceasta ar fi de dată mult mai îndepărtată, şi anume din secolul al XIII-lea, adică din momentul în care Imperiul bizantin a căzut sub loviturile cruciaților latini (1204), pentru a fi înlocuit pentru cîteva decenii de Imperiul latin de răsărit. Aceasta ar fi una din perioade. Cea următoare s-ar plasa în secolele XIV-XV, cînd Imperiul bizantin restaurat în părțile europene a fost atacat şi apoi desființat la mijlocul secolului al XV-lea de Imperiul otoman". După cum se vede, autorul nu are o poziție tranşantă (foloseşte, dealtfel, optativul) în privința stabilirii începutului chestiunii orientale, dar se alătură celor ce îl plasează în secolul al XIII-ea. Aşadar, Constantin Şerban ataşează declanşarea chestiunii orientale nu de procesul decăderii Imperiului otoman, ci de cel al ascensiunii sale.

„Despresurarea Vienei (1683) şi pacea de la Carlowitz (1699) - spune Ştefana Simionescu - prin care Poarta a suferit serioase pierderi materiale, urmate şi de victoriile strălucite ale lui Eugeniu de Savoia, au atras atenția Europei asupra decăderii militare a Imperiului otoman. În această perioadă s-a pus problema moştenirii lui, pe care Austria mai întîi şi Rusia în al doilea rînd au căutat s-o rezolve în favoarea lor [...]. Dacă în veacurile anterioare *chestiunea orientală* fusese o problemă de apărare împotriva expansiunii turceşti, în secolul al XVIII-lea ea a devenit o problemă a echilibrului european."[74] Deci, chestiunea orientală precede cu veacuri pe cel de-al XVIII-lea.

O opinie asemănătoare pare să împărtăşească şi Virgil Cândea, care adaugă însă o foarte importantă mențiune: „țările române devin obiect imediat al chestiunii Orientale după cucerirea Budei de către austrieci în 1686 şi izgonirea turcilor din Ungaria şi Transilvania."[75] Virgil Cândea şi Ştefana Simionescu s-au apropiat mult de punctul de vedere exprimat de Constantin Andreescu în 1928: europenii nu şi-au dat seama de slăbiciunea turcilor decît în ajunul păcii de la Carlowitz, cînd aceştia din urmă au fost învinşi de Eugeniu de Savoia, „şi acesta fu momentul în care s-a pus net chestiunea orientală."[76] În sfîrşit, cea mai recentă luare de poziție aparține lui Nicolae Ceachir: „dorim să precizăm că, din punctul nostru de vedere, întreaga istorie a Imperiului otoman - penetrația în Europa, ocuparea unor poziții cheie în Peninsula Balcanică, încercarea nereuşită a Apusului de a stăvili la Nicopole (1396) ofensiva Porții, lichidarea Imperiului bizantin (1453), succesele militare răsunătoare din veacul al XVI-lea, ce au generat ostilitatea lumii -creştine față de pericolul islamic - poate fi înscrisă în problema orientală şi nu trebuie uitat că interesele politice şi rațiunea de stat au primat chiar în momentul marilor victorii otomane de sub Soliman Magnificul, față de confruntările religioase, ajungîndu-se la alianța dintre Franța şi Poartă, îndreptată împotriva Casei de Austria."[77] Ne oprim aici cu înfățişarea opțiunilor unor istorici, fără să fi epuizat o listă care este mult mai întinsă decît cea dresată de noi.

Sîntem de părere că fiecare din aceste poziții poate fi luată în considerare tocmai pentru că nu-i lipsesc argumente. Totuşi, nu ne putem ralia celor care atribuie chestiunii orientale durata veşniciei sau a luptei dintre „Apus şi Răsărit", ori o aşază în perioada ascensiunii otomane, a pătrunderii turcilor în Europa. Lăsînd la o parte faptul că înainte de secolul al XVII-lea nici nu exista o conştiință europeană, o atît de largă accepțiune dată acestui fenomen istoric contrazice noțiunile echivalente de „chestiune", „problemă", „criză" orientală. Apoi, termenul de criză se aplică nu Puterilor creştine în ofensivă, ci Imperiului otoman în dezagregare.

O chestiune orientală existentă de-a lungul istoriei se confundă cu însăşi istoria universală a unei zone care îmbrățişează două civilizații. Nimeni nu s-a gîndit să vadă, de pildă, în „chestiunea

italiană" altceva decît „risorgimentul" cu toate implicațiile sale internaționale. Termenii de chestiune sau problemă pot avea un înțeles comun, ceea ce e altceva decît cel propriu, modern, care desemnează procesul istoric al emancipării naționale a popoarelor pe ruinele Imperiului otoman şi asaltul marilor Puteri europene țintind la statutul de moştenitori. În ceea ce ne priveşte, plasăm începuturile chestiunii orientale nu în perioada ascensiunii puterii otomane, şi nici în cea a începutului decăderii ei, ci în aceea a declanşării procesului, dezmembrării; de asemenea, plasăm începuturile chestiunii orientale în perioada fixării definitive a partenerilor rivali, marile Puteri europene, şi a implicării directe a popoarelor în lupta pentru emancipare, în faza punerii problemei moştenirii posesiunilor Imperiului otoman. După opinia noastră şi, cum am văzut, nu numai a noastră, acea perioadă este deschisă de pacea de la Carlowitz (1699) cînd, folosind chiar cuvintele istoricilor citați mai sus, centrul politicii europene se plasează în estul continentului, cînd „puterea musulmană începe definitiv mişcarea sa de recul", cînd Austria devine şi o putere balcanică, iar Rusia o putere europeană, partenerii confruntărilor în această regiune fiind stabiliți pentru mai bine de două secole, de relațiile dintre ei legîndu-se nemijlocit şi geneza „chestiunii române" ca problemă internațională; decăderea Poloniei, avansul Rusiei şi al Austriei au impus Franței şi apoi Angliei „să vadă în țările române ultimile bastioane ale Imperiului otoman spre nord şi spre est;"[78] din capul locului, adică de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, țările române alcătuiesc unul din aspectele *permanente* şi din cele mai critice ale chestiunii orientale. În afara cîtorva puncte întărite, ele au granițele deschise. În felul acesta, Principatele se înfățişează ca un teren ideal pentru aprovizionarea oştirilor beligerante, un teren pentru o logistică foarte reală şi materială. Forța economică a Principatelor este însă mult diminuată de monopolul parțial otoman şi regimul de jaf şi incurie fanariot. Războaiele fac şi ele ravagii. Starețul rus Leontie, călător prin Moldova în 1711, găseşte țara frumoasă, dar „tot e pustie, toți şi-au luat cîmpii." Petru I află şi el, în iunie 1711, Moldova pustiită. Însemnări asemănătoare sînt prilejuite de incursiunile tătărăşti şi de toate războaiele secolului.

S-a făcut o încercare de calculare a pierderilor băneşti suferite de țările române prin tot felul de sustrageri. Sumele sînt uriaşe, întrecînd orice închipuire. Şi, totuşi, ele nu sînt complete, aproximațiile şi omisiunile fiind imposibil de evitat atît datorită carențelor documentare, cît şi faptelor în sine, nesemnalate în scris sau prin alte mărturii. În martie 1738, de pildă, generalul austriac de husari, Gyloni, a fost deferit justiției pentru că a prădat Moldova, fără ordin, pînă la suma de 80.000 galbeni. Dar cîte asemenea fapte s-au petrecut, fără să fi fost undeva înserate, este cu neputință de stabilit. Este lesne de înțeles de ce strădania către emancipare politică a fost ținta principală a românilor, reală şi nu iluzorie.

---

[1] Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucureşti, 1930, p. 3-4.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

[4] S. Goldenberg, *Les relations économiques entre Est et Ouest aux XVe- XVIIIe siècles*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", XXIV, 1981, p. 159-161 (Raport la cel de al XV-lea Congres internațional de ştiințe istorice, Bucureşti, august 1980).

[5] G. Arş, V. N. Vinogradov, I. S. Dostiano, E. P. Naumov, *Balkanî v mejdunarodnoi jizni Evropî (XV-naceale XX veka)*, în „Voprisî istorii", 1981, nr. 4, p. 32-33.

[6] *Ibidem*.

[7] Valeriu Papahagi, *Informații venețiene relative la războiul ruso-turc din* 1711, *la Carol al XII-lea, regele Suediei, şi la intenția turcilor de a recuceri Moreea*, în „Revista istorică", an XVIII, 1932, nr. 4-6, p. 110.

[8] E. B. Şuliman, *O pozitii Roşii v konflikte s Turtiei v 1735-1736* g., în „Balkanskii istoriceskii sbornik", III, Kişinev, 1973, p. 14.

[9] Vezi Andrei Pippidi, *Politică şi istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din* 1711, în „Studii. Revistă de istorie", 1973, nr. 5, p. 928 şi urm.

[10] *Istoriceskie sveazi norodou SSSR i Rumînii v XV-naciale XVIII v.*, III, Moskva, 1970, p. 193; Valeria Costăchel, *Participarea țăranilor moldoveni la răscoalele cazacilor din anii* 1702-1704, în „Romanoslavica. Istorie", V, 1962, p. 137 şi urm.

[11] Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 75.

[12] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, t. XVI, Paris, 1839, p. 394.

[13] J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in* Europa, Fünften Theil, Gotha, 1857, p. 238.

[14] S. Jigarev, *Russkaia politika v vestocinom voprosî*, t. I, Moskva, 1896, p. 104-105. Pentru asediul Vienei ca

moment de cotitură, vezi între lucrările mai recente Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, Cambridge University Press, 1976, p. 217, 224, 225; Karlheinz Mack, *Die Grosse Wende von* 1683 - *Die Türkenbelagerung Wiens und ihre Auswirkungen auf dem Balkan.* Internationales Forschungsgespräch am 24 und 25 November 1982 in Wien, în „Osterreichische Osthefte", Jahrgang 25, Wien, 1983, Heft 1, p. 145-150;

[15] Const. C. Giurescu, *La politique des grandes puissances dans le Sud-Est européen aux XVII*^{e} *et XVIII*^{e} *siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1970, nr. 6, p. 945.

[16] G. Ars, V. N. Vinogradov, I. S. Dostian, E. P. Naumov, *op. cit*., p. 32.

[17] Vezi Ludovic Demeny, Paul Gernovodeanu, *Relaţii politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVII*I, Bucureşti, Ed. Acad., 1974, p. 205-206;

[18] Vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. VIII, ed. a III-a, Buc, 1926, p. 45-46.

[19] Ven. Giobanu, *Relaţiile politice româno-polone între* 1699 *şi* 1848, Buc, Ed. Acad., 1980, p. 7-8.

[20] Vezi şi Nestor Camariano, *Alexandre Mavrocordate. Le grand dragoman. Son activité diplomatique (*1673-1709), Thessaloniki, 1970, p. 46.

[21] *Ibidem*.

[22] Vezi „Anale de istorie", 1975, nr. 1 şi 1977, nr. 3.

[23] A. D. Xenopol, *op. cit*., VIII, p. 49 .

[24] N. A. Mohov, *Ocerki istorii moldavsko-rusko-ukrainskih sveazei*, Kişinev, 1961, p. 120.

[25] A. V. Vlasova, *Moldavsko-polskie politiceskie sveazi v poslednei cetverti XVII-naciale XVIII v.*, Kişnev., 1980, p. 129

[26] R. V. Bossy, *Un drumeţ danez în Principate*, în „Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", S. III, t. XXIV, 1941-1942, p.6.

[27] Ven. Ciobanu, *op. cit*., p. 7.

[28] *Ibidem*.

[29] V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul al XVIII-lea*, 1749-1760, Buc, 1937, p. 47.

[30] Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir şi începuturile chestiunii orientale*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Buc, Ed. politică, 1966, p. 194.

[31] T. K. Krîlova, *Russkaia diplomaţia na Bosfore v naciale XVIII v* (1700-1709), în „Istoriceskie zapiski", 65, 1959, p. 251.

[32] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă* (1718 -1739), Buc, Ed. Acad., 1971, p. 13.

[33] *Ibidem*.

[34] Ioan G. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, Buc, 1915, p. 129-130.

[35] S. Goldenberg, *op. cit*., p. 161.

[36] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 77 .

[37] Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, I, Paris 1925, p. 286.

[38] Ioan Moga, *Politica economică şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII*, în Ioan Moga, *Scrieri istrorice* 1926- 1946, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1973, p. 135.

[39] *Ibidem*, p. 139 .

[40] *Ibidem*, p. 153.

[41] S. Goldenberg, *op. cit*., p. 163.

[42] Vezi P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din* 1711, în „Studii .Revistă de istorie", 1961, nr. 4, p. 103.

[43] *Pensées et souvenirs par le prince de Bismarck*, I, Ed. a III-a, Paris, 1899, p. 147.

[44] Vozniţîn, plenipotentul ţarului la Carlowitz, i-a scris cifrat patriarhului Ierusalimului, Dosoftei, punîndu-i cîteva întrebări, între care: cum e mai bine, să fim în pace sau în război cu turcii? iar de vom fi în război cu ei, putem să luptăm singuri cu succes? ni se vor alătura grecii, românii, sîrbii, bulgarii şi alte popoare pravoslavnice? se poate pune pe ele nădejde? vom avea aprovizionări acolo? (A. Kociubinskii, *Mî i oni* (1711-1878). *Ocerki istorii i politiki slavian*, Odesa, 1878, p. 81-82;.

[45] A. F. Fadeev, *Rosia i vostocinîi crizis* 20-*h godov XIX veka*, Moskva, 1958, p. 5.

[46] S. Goldenberg, *op, cit*., p. 153.

[47] [48] H. Uebersberger, *Russlands Orient Politik in den letzen Zwei Jahrhundertn*, I, Stuttgart, 1913, p. 112. Citat şi de P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, Buc, Ed. Acad., 1958, p. 104.

[48] E. B. Şuliman, *op. cit*., p. 32.

[49] *Ibidem*, p. 39.

[50] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumânii*, III, p. 224.

[51] Vezi Albert Vandal, *Louis XV et Elisabeth de Russie*, Paris, 1903, p. 102.

[52] Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIII*^{e} *siècle*. Deuxième édition, Paris, 1889, p.21.

[53] T. K. Krîlova, *op. cit*., p. 259 .

[54] V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul al XVIII-lea* (1749- 1760), Buc, 1937, p. 102.

[55] *Ibidem*, p. 21.

[56] Vezi Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone...*, p. 55, 57 .

[57] Köpeczi Béla, *La France et la Hongrie au debut du XVIII*^{e} *siècle*, Budapest, 1979, p. 19.

[58] *Ibidem*, p. 293.
[59] *Ibidem*, p. 294.
[60] Vezi Ludovic Demeny, Paul Gernovodeanu, *op. cit*., p. 156-157, 209 şi urm.
[61] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 74-75.
[62] Ludovic Demeny, Paul Cernovodeanu, *op. cit*., p. 212.
[63] O lapidară prezentare a lor la Constantin Şerban, *Românii şi problema orientală* (1683-1713), în „Revista de istorie", t. 33,1970, nr. 10, p. 1495 şi urm.
[64] Albert Sorel, *op. cit*., p. 1.
[65] *Ibidem*, p. 99 .
[66] Emile Bourgeois, *op cit*., I, p. 251-252.
[67] J. Ancel, *Manuel historique de la question d'Orient* 1792-1923, Paris, 1931, p. 359.
[68] Francesco Ercole, *La questione d'Orienté,* Roma, 1939, p. 1-4.
[69] Vezi S. Jigarev, *op. cit*., t. I, p. 21.
[70] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 69.
[71] *Ibidem*, p. 75 .
[72] M. Berza, în *Actes du premier congres international des études Balkaniques et Sud-Est européennes*, III, Histoire, Sofia, 1969, p. 56.
[73] Constantin Şerban, *op. cit*., p. 1945-1946.
[74] Ştefana Simionescu, *Moldova şi Ţara Românească în politica habsburgică între anii 1716-1774*, în „Revista de istorie", 1978, nr. 9, p. 1602.
[75] Virgil Cândea, *Diplomaţia românească sub Constantin Brîncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei române*, Buc., Ed., politică, 1966, p. 168 .
[76] Constantin Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II 1762-1774*, Paris, 1928, p. 7.
[77] Nicolae Ciachir, *Asediul Vienei din 1683 şi implicaţiile sale europene*, în „Revista de istorie", t. 36, 1983, nr. 7, p. 707-708.
[78] Andrei Oţetea, *Influenţa Moldovei şi Ţării Româneşti asupra politicii Porţii*, în „Revista arhivelor", 1960. nr. 1, p. 49.

II. TENDINȚE ŞI ACȚIUNI ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN SFERA RELAȚIILOR POLITICE INTERNAȚIONALE PÎNĂ LA 1768

La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, mai precis, în anii domniilor lui Şerban Cantacuzino (1678-1688), Constantin Brîncoveanu (1688-1714) şi Dimitrie Cantemir (1710-1711) se ajunge la închegarea unui program politic vizînd redobîndirea independenței. Potrivit concepției predominante în epocă, a despotismului luminat, şi în scopul practic al evitării unor înclinații centrifuge, domnitorii urmăresc cu o asiduitate fără precedent sporirea autorității lor. Istoriograful turc Mehmed Raşid nota în 1716 că Constantin Brîncoveanu adunase multe bogății şi arme „pentru a se opune şi a pregăti o răscoală, aşteptînd ca să-şi arate dorința de a domni în chip absolut independent."[1]

Amorsarea crizei orientale şi schimbarea raportului de forțe în estul continentului erau cele mai vizibile indicii că sosise momentul acțiunii. Se conta şi pe o răscoală generală a creştinilor din Imperiul otoman, între care, firește, şi a românilor, aceştia din urmă avînd un netăgăduit avans politic, dar condiționînd ridicarea la arme de ofensiva militară țaristă. Sondajele şi negocierile diplomatice au fost dinamizate mizîndu-se pe preparative de natură să evite surprize nefericite.

„Cîteva încăperi ale curții vechi, din inima Bucureştilor - spune atît de sugestiv Virgil Cândea -, au concentrat în anii de trecere dintre al XVII-lea şi al XVIII-lea veac, cea mai intensă activitate diplomatică din Europa de sud-est. Fire tainice - care atingeau în nord-vest Viena, în nord-est Moscova, prin Iaşi, Baturin şi Kiev, în sud Constantinopolul şi Ierusalimul, în vest Veneția - se înnodau pe masa de lucru a stolnicului Cantacuzino, care a condus politica externă a Țării Româneşti sub trei domni - fratele Şerban, nepotul Constantin şi fiul Ştefan - vreme de 38 de ani."[2] O plasă de informatori şi emisari era întinsă de la Bucureşti şi Iaşi în toate cele patru puncte cardinale. Nu lipseau străini mai mult sau mai puțini aventurieri, alții cultivînd un misionarism eroic, după cum nu lipseau rubedenii româneşti ori expatriați deținînd şi ranguri în Austria şi Rusia. Între aceştia din urmă, se desprinde impozanta personalitate a lui N. Milescu cu rol de mijlocitor între înalții demnitari ruşi şi emisarii domnilor români. Se ajunge în felul acesta la stabilirea unor raporturi diplomatice permanente cu Rusia, la schimb regulat de scrisori şi curieri, se introduce cifrul. Acționează ca agenți la Constantinopol, Ştefan, fiul stolnicului Cantacuzino, la Kerci clucerul Afenduli, la Kafa căpitanul Sterie, apoi arhimandritul Isaia, George Castriotul şi Sava Constantin(ov), Iacob Pylarinos din Cefalonia (medicul lui Constantin Brîncoveanu), Nicolae Coman Papadopulos, George Clironomos şi Ionachi Porphyrita, Ladislas Teodor Dindar, Peter Griener, venețienii Bussi şi Alois Valde, românii braşoveni, frați, Corbea (David şi Teodor), şi lista ar putea continua. Cei mai mulți dintre ei nu sînt personaje de operetă, de tipul lui D'Eon, ci reprezentanți autentici ai unor popoare subjugate de otomani, aspirînd la „slobozenie" cu ajutorul Puterilor creştine.

Pentru a nu face confuzii în scara valorilor, se cuvine să observăm distincția cuvenită între mesageri - simpli informatori, mai mult sau mai puțin ocazionali, şi cei cu *misiuni politice* de *stat,* angajînd pe *domnitori.* Este neîndoielnic că insuficiența experienței şi a cunoştințelor în şi despre sud-estul european obliga înaltele autorități ruse să folosească informatorii domnitorilor români, cerîndu-le acestora din urmă oameni, date şi chiar sfaturi. Numai că, iarăşi, se impune discernămînt din partea cercetătorului. Din corespondența între țar şi domnitorii români, între sfetnicii lor apare o foarte clară delimitare a „rangurilor". Țarul şi sfetnicii săi se înfățişează în poziția de ocrotitori atotputernici, în timp ce domnitorii români poartă veşmîntul ocrotiților, năpăstuiților, cerând izbăvirea, iară să lipsească stilul şi formele proprii epocii într-o corespondență dintre suzeran şi vasali.

Pe de altă parte, este foarte uşor decelabilă, îndeosebi, tendința conservării ființei de stat, asigurării privilegiilor de stat sau de grup social (marea boierime), grija de a nu schimba o dominație cu alta, de a ocoli consecințe imprevizibile. Ceea ce spusese Nicolae Iorga despre Muntenia este valabil, fie şi într-o măsură mai mică din cauza instabilității politice, şi pentru

Moldova: „dar de câte ori, de la 1686 la, 1716, prilejul ocupației se înfățișa, de atâtea ori fruntașii principatului, boierii ca şi domnul, se înțeleseseră pentru a zăbovi hotărârea cu urmări aşa de grele"; Cantacuzinii „ajutase pe germani, dar nu tocmai mult şi nu tocmai liber."[3] De asemenea, nu puțini erau cei ce nu se încumetau să se angajeze deschis şi ireversibil în lupta pentru abolirea suzeranității otomane în care mai vedeau o pavăză împotriva altor mari puteri în stare să înghită pur şi simplu „bietele țărişoare". Ce-i drept, acea pavăză era costisitoare, apăsătoare, adesea ruinătoare, dar avea şi o parte pozitivă: nu se atingea de religia, limba şi obiceiurile româneşti şi nu puțini erau cei ce mai nădăjduiau că va fi respectat statutul țării, fie şi ştirbit, însă „legal" şi recunoscut ca atare. Referindu-se la români şi turci, Johann Filstich nota că „muntenii țin, aşa cum zice zicala, lupul de urechi."[4]

Oricum, în ultimii ani ai secolului al XVII-lea românii par a fi aruncat zarurile, cu deosebire Constantin Brîncoveanu. El trimite la Moscova în 1698 pe Gheorghe Castriotul, în 1699 din nou acelaşi emisar, apoi pe Sava Constantin(ov), pe Panaiot Radu, devenit în 1700 rezident permanent, în 1701 pe Petru Damian etc. La 10 septembrie 1698, Gheorghe Castriotul a înmînat guvernului rus o scrisoare cuprinzînd planul propus de domnitorul Constantin Brîncoveanu pentru acțiunea militară comună a Rusiei şi a popoarelor creştine, între care şi Muntenia, împotriva Turciei. Preferăm să dăm din acest act, ca şi din altele care i-au urmat, extrase mai largi nu din comoditate, ci pentru a nu deforma frumusețea nudă a ideilor şi viziunea cu adevărat atotcuprinzătoare în formularea autorilor, în acea scrisoare se spune:[5] 1) cînd vor fi gata oştile Rusiei „să vă aruncați dentr-odată cu forțele Dvs., care să ajungă mai bine pe calea de uscat în cetatea Oceakov, deoarece această cetate este o mare cheie a Mării Negre, şi pot să spun că este mai de seamă decît Azovul" pentru că Niprul va îngădui transportul rezervelor militare şi a armelor; Niprul se împreună aici cu Bugul, care va putea fi folosit şi el; are golfuri minunate şi foarte potrivite pentru convoaiele de corăbii ale Majest. Vs.; are o insulă mare în preajma gurii spre Mare ocupată de oastea zaporojenilor, care nu va îngădui duşmanului să navigheze pe Nipru; forța tătară va fi ruptă în două; este important să aveți un port şi adăpost pentru vase; veți găsi oameni pentru flotă; navigația este lesnicioasă şi se pot folosi vîn-turi diferite. 2) Pornind din regiunea Mării de Azov, să luați oraşul Kerci, astfel încît flota inamică să poată fi oprită pe mare şi să se întrerupă legătura hanului Crimeii cu cei din Cuban şi cerchezii; forța tătară va fi împrăştiată în locuri diferite, căutînd să se apere, încît duşmanul va fi mai uşor de învins. 3) O parte din oaste va fi aşezată la istmul Perekop nu pentru a pătrunde în Crimeea, ci pentru a nu lăsa pe tătari să treacă în stepă, reținînd în loc o foarte mare putere vrăjmaşă. 4) Concomitent cu asediul Oceako-vului, oastea M. V. cu cazacii să înainteze spre Bugeac deoarece forțele tătărăşti de acolo nu sînt mari şi pot fi uşor învinse, şi pe lîngă aceasta vor prinde tărie moldovenii şi se vor ridica împotriva duşmanului; astfel, duşmanul va fi hărțuit şi „va fi învins mult mai lesnicios decît cu o oaste mare văzută de [duşman] pentru că o oaste numeroasă şi bătălii mari atîrnă mai mult de noroc decît de osîrdia omului". 5) „în afară de aceasta, scriu şi acuma, ceea ce am scris şi altă dată, că atunci cînd va începe această treabă să se trimită la mine om de încredere cu oaste mică. Să meargă drept pe drumul de la Kanev spre Țara Moldovei vreo 4 000 pedestraşi şi 1 000 călărești; acel om să aibă ucaz de la M.V. şi „să meargă cu noi pînă la oraşul Iaşi din Moldova şi acolo vom avea noi grijă de hrană şi leafa oastei". în felul acesta, concomitent, o parte din oaste va înainta spre Bugeac, iar alta să meargă în Țara Moldovei; duşmanul se va zăpăci; apoi, „trebuie ca şi Constantin Turculeț, starostele de Cernăuți şi conducătorul militar al părților moldoveneşti şi ruseşti de acolo, să vină la noi, după cum a făgăduit el însuşi, care aşteaptă cu multă atenție acest lucru şi vrea să vină cu 10 000 de călărești-aleşi. în afară de aceasta, cu aceeaşi înflăcărare şi moldovenii doresc să vadă un astfel de lucru. Pe lîngă aceasta, mai sînt şi mari pregătiri ale măriei sale domnului meu, care [avînd] grînarul foarte bogat şi comori de mare preț [e gata să le dea] nu numai oştirilor sale, pe care le-a avut înainte, dar şi acuma strînge moldoveni şi unguri, şi din oastea cezarului vin zilnic o mulțime pentru slujbă [...], iar cînd va începe o asemenea treabă, vor veni o mulțime de oameni ostaşi şi din Țara Transilvaniei în cele două cnezate dédale noastre...". Trebuie împărțită şi oastea calmîcilor. 7) Poate cineva să zică că e o greşeală dispersarea oastei. Cu trei condiții îndeplinite nu va fi nici o greşeală. 8) Oastea M.V. va spori mereu, asemenea unui puhoi, prin afluxul popoarelor creştine. 9) Turcii vor fi învinşi şi M.V. „va izbăvi principatele cu un plan

militar [înțelept] şi ele se vor adăuga în ajutorul Dvs. [...] şi vei căpăta navigație fără pagubă în apele Mării Negre". 10. Chiar dacă cezarul va face pace cu turcii, tot vei învinge, „şi ajutorul moldovenilor şi muntenilor nu va fi mai mic decît al nemților şi polonilor, deoarece ajutorul acestora nu se va face pentru altceva decît pentru pradă şi slava lor [...], iar ajutorul celor două principate va fi spre slava şi lauda împărăției Dvs. [...] şi toate acestea ce am scris în articole îşi vor vădi folosul şi noima lor cînd va avea loc campania oştirilor voastre autocrate. Şi cu cît mai repede, cu atît mai bine".

Este cît se poate de evident faptul că domnitorul Munteniei, Constantin Brîncoveanu, concepea războiul antiotoman al Rusiei şi al popoarelor creştine într-o foarte largă viziune strategică şi tactică. Planul vădeşte o bună cunoaştere geografico-militară a zonelor ce intră în discuție. Ideile sînt argumentate. Alternativele sînt luate în considerare. Brîncoveanu propunea, deci, blocarea aripei drepte otomane (de la Oceakov spre Crimeea şi Cuban), debuşarea spre Bugeac cu o irumpere spre Iaşi care să concentreze forțele Principatelor. Aşadar, direcția principală a loviturii era cea spre Bugeac - Principate.

Se pare că acest plan a fost cunoscut şi domnitorului Moldovei Antioh Cantemir. La 6 mai 1698, hatmanul Mazepa i-a scris țarului că sosise la el Sava Constantin(ov), solul domnitorului Moldovei, cu o scrisoare cifrată, pe care el, hatmanul, a trimis-o la Moscova, „în ea este scris că el, domnul Moldovei, după domnul Țării Româneşti, doreşte să fie cu tot poporul Țării Moldovei sub ocrotirea Măriei Sale, mai ales că *a auzit că toate forțele ruseşti ale Măriei Tale urmează să vină cu război ofensiv în Bugeac* (subl. ns.). De aceea, el, domnul, roagă ca ei să fie apărați şi păziți de ofensiva polonă şi de jugul greu al polonilor"; despre această sosire a fost înştiințat solul Munteniei, Gh. Castriotul, şi întrebat cum socoteşte: domnul Moldovei L-a trimis pe sol „cu adevărat [...] ca să declare că intră sub înalta supuşenie" sau din porunca sultanului ca să iscodească; Gh. Castriotul a răspuns: pe cînd era în Muntenia „au venit unii, iar alții fugind chiar din Țara Moldovei în Țara Românească, boieri şi alți dregători moldoveni în număr de 63, din pricina greutăților de neîndurat suferite de ,pe urma paginilor şi a polonilor. Şi venind la domnul Țării Româneşti, spuneau că *au auzit că el, domnul, trimite un sol al său la marele domnitor la Moscova, dorind să fie în supuşenia Măriei Sale Țarul* (subl. ns.). Şi că dacă aceasta se va face cu adevărat, să nu fie uitată nici biata lor țară a Moldovei, ca el, domnul, să vorbească şi despre ei Măriei Sale țarului"; el, Gh. Castriotul, crede că boierii şi dregătorii moldoveni, refugiați în Muntenia, aflînd de sosirea sa la Moscova, au înştiințat neamurile lor la Iaşi, iar acestea pe domnitor; acesta din urmă s-a gîndit să nu piardă timpul prielnic pentru că țara sa va risca o mare pustiire, „şi nu vor avea cui să se închine, şi pentru a preîntîmpina aceasta, el a trimis cu supunere pe acel sol al său, luînd pildă de la domnul Țării Româneşti"; este însă posibil ca domnul Moldovei să fi trimis solul său pentru a iscodi, în care caz el trebuie reținut sub pretextul necesității unui raport veridic; la 16 mai, țarul a scris lui Mazepa să trimită la Moscova solul moldovean, cu toți oamenii săi, iar el, hatmanul, „să trimită fără zăbavă la domnul Moldovei un om de încredere, care a mai fost prin părțile acelea, şi să-i vorbească domnului din gură despre lucrurile în privința cărora el, domnul, a trimis la hatman pe căpitanul său Sava Constantin(ov)"; țarul va primi raportul lui Sava „şi declarația de supunere, iar pe viitor, el, domnul, cu sfătuitorii săi şi cu tot poporul moldovalah din stăpînirile sale, poate avea nădejde după dorința sa, în mila sa, a marelui domnitor (țarul); la 7 iunie, Sava Constantin(ov) a fost primit la Departamentul solilor, țarul poruncind să i se comunice că „pentru treburile acelea ale domnului la timpul său i se va da satisfacție."[6]

Este, deci, neîndoielnic că, pe o cale sau alta, misiunea lui Gh. Castriotul la Moscova a fost cunoscută la Iaşi, că acelei misiuni i s-a dat un asemenea gir din partea lui Antioh Cantemir, încît acesta din urmă s-a grăbit să-şi trimită propriul sol pentru a nu rămîne în afara negocierilor. Pe de altă parte, precipitarea solilor şi a negocierilor cu marile puteri vecine în acel sfîrşit de secol depăşeşte tot ceea ce s-a petrecut în materie pînă atunci, vădind că chestiunea orientală s-a născut în înțelesul ei modern prin implicarea largă a popoarelor țintind la emanciparea lor de sub jugul otoman.

În ceea ce priveşte misiunea lui Gheorghe Castriotul, acesta „a cerut răspuns grabnic la treburile rostite de el sau refuz"; la 11 aprilie i s-a dat solului, din porunca țarului, o scrisoare de

răspuns „cum că acel raport al său a fost primit milostiv şi că propunerea lui nu va fi.respinsă defel. Şi nu numai că nu poate fi vorba de o neprimire, dar el, marele domnitor [ţarul], nu-şi va precupeți sănătatea pentru numele lui Dumnezeu şi de dragul credinței creştine una singură, încît trebuie să se aibă nădejde nestrămutată că Dumnezeu îi va izbăvi de jugul agrenienilor". Gh. Castriotul a trimis acel răspuns lui Constantin Brîncoveanu prin logofătul Teodor Corbea, iar acesta, la rîndul său, a revenit cu o depeşă a domnitorului care asigura „că domnul său muntean, cu tot neamul său de creştini pravoslavnici care trăiesc acolo, se închină marelui domnitor [ţarul] pentru făgăduința viitoarei izbăviri."[7]

După cum am văzut, ţarul dorea să limpezească raporturile cu Moldova, în care scop îi poruncise lui Mazepa să trimită un emisar la Iaşi. Mazepa avea însă îndoielile sale în privința lui Antioh Cantemir, de vreme ce el îi scrisese ţarului la 7 august *anul trecut,* adică în 1698, că trimisese în Moldova pe Mihail Stepanov care, întorcîndu-se a raportat că fusese la Iaşi, că stătuse acolo 17 zile fără însă a fi primit de domnitor, iar audiența de plecare a avut-o la hatmanul Moldovei, nu la domnitor.[8] Aşadar, în vara lui 1698, Antioh Cantemir păstra o evidentă rezervă, nu era deci pregătit să se angajeze pe panta alinierii de Rusia. Situația se va schimba la începutul anului următor, 1699, din mai multe motive: pregătirea tratatului de la Carlowitz, intenţiile mărturisite ale polonezilor de a anexa Moldova şi dezvăluirea avansurilor făcuse Rusiei de Constantin Brîncoveanu prin trimiterea la Moscova a lui Gh. Castriotul.

Că domnitorii Principatelor urmăreau înlăturarea dominației otomane sau cel puţin consolidarea autonomiei şi nu trecerea sub o altă stăpînire bine determinată, o demonstrează că ei caută peste tot unde e posibil o „ocrotire" şi un sprijin, o „oblăduire". După cum se ştie, predecesorii lui Constantin Brîncoveanu au cultivat cu asiduitate protecția habsburgică, înclinare la care nu va renunța nici Constantin Brîncoveanu. La 25 iulie 1698, Daubert îi scria lui Torcy (nepotul lui Colbert) despre domnitorul Munteniei că „se crede că este în înțelegere cu împăratul."[9] Nu era vorba de o abandonare în brațele habsburgilor.

„După bătălia de la Zenta (1697), care a însemnat o grea înfrîngere pentru otomani şi cînd presiunea austriacă a sporit şi mai mult asupra Ţării Româneşti, Constantin Brîncoveanu a făcut apel la Polonia şi Rusia pentru a o neutraliza. Şi astfel, în timp ce la Mogoşoaia, lîngă Bucureşti, se purtau negocieri cu solia poloneză condusă de agentul Moro şi funcționarul Almanese, la Moscova se prezenta comisul Gheorghe Castriotul,"[10] după cum am văzut. Stolnicul Constantin Cantacuzino avea să scrie că „noi n-avem nici o speranță în germani [austrieci], cum n-am avut nici pînă acum, şi ne rugăm lui Dumnezeu să n-avem niciodată de-a face cu ei."[11]

A fost spus cu îndreptățire că, în timpul pregătirii tratatului de pace de la Carlowitz, Constantin Brîncoveanu a avut la Viena un agent al său - medicul de curte Iacob Pylarinos -, care trecea în ochii negociatorilor păcii dintre Liga sfîntă şi Poartă drept reprezentant al său personal; medicul avea misiunea de a urmări mersul tratativelor. „Prin aceasta, la momentul oportun, domnul muntean a reuşit să obțină consimțămîntul diplomaților austrieci, dar şi englezi, de a nu include în tratatul de pace nici un fel de aluzie la raporturile Ţării Româneşti cu Înalta Poartă (şi desigur ale Moldovei), în acest fel înțelegeau să rezolve problema orientală domnii ţărilor române, care au reuşit să navigheze cu multă înțelepciune şi prudență între promisiunile iluzorii ale aliaților din Liga sfîntă şi tradiționalele legături pe care aceştia le aveau cu otomanii pentru a menține neştirbite autonomia şi vechile privilegii. Cei 16 ani de război, ale cărui operații militare dintre Liga sfîntă şi Imperiul otoman se desfăşuraseră la hotarul ţărilor române şi uneori pe teritoriul lor, au fost suportați cu greu de poporul român; de aceea, afirmația că dorita pace de la Carlowitz (1699) era comparată cu lumina care vine după întuneric şi cu soarele care risipeşte acest întuneric"[12] ascunde în ea nu numai multă suferință, dar şi multă speranță în durata cît mai mare a păcii, în sud-estul continentului nostru.[13] Ultima observație pare fără suport, de vreme ce atunci, ca şi mai tîrziu, n-a încetat pregătirea planurilor pentru un nou război antiotoman eliberator. Bucuria a fost reală, dar mărginită la „scoaterea" Principatelor din clauzele păgubitoare ale păcii.

Acțiunile domnitorilor români se împletesc de regulă cu cele ale marilor dragomani. La 30 aprilie 1699, De Castagnères îi scria din Adrianopol regelui său că l-a întrebat pe cumnatul marelui han al tătarilor ce crede despre faptul că Poarta a acceptat art. 6 al tratatului de pace (scoaterea din

Moldova a tătarilor din Bugeac) stipulat de polonezi în favoarea Moldovei; i s-a răspuns că aceasta este opera lui Al. Mavrocordat, care urmăreşte protecţia Poloniei pentru domnia pe viaţă a fiului său mai mare în Moldova.[14] Ionescu-Gion socotea că această intenţie explică şi tenacitatea Porţii în a nu ceda Moldova Poloniei.[15] În toate acestea există o parte de adevăr care, pentru a fi întregit, s-ar cuveni să se ia în considerare şi interesul Poloniei de a nu avea în apropierea graniţelor pe tătari şi veleităţile ei de cosuzeran, cum observase N. Iorga.

N. Iorga notase că relaţiile cu Moscova, întrerupte prin moartea lui Şerban Cantacuzino, vor fi luate mai tîrziu căci mazilirea şi ducerea la Poartă a lui Antioh Cantemir, bănuit de înţelegere cu ruşii, invita la prudenţă.[16] Dar prudenţa n-a încetat niciodată să fie trează. Şi apoi cît de tîrziu aveau să fie reluate acele relaţii, de vreme ce Brîncoveanu îl asigurase pe Mazepa încă din februarie 1700 că ţine „în taină" pentru ruşi „cîteva mii de ostaşi."[17] Gheorghe Castriotul se afla în acel an la Moscova, pentru ca în aceeaşi lună, februarie 1700, trimisul lui Mazepa la Iaşi, Egor Stillev, să se reîntoarcă la stăpînul său, cu scrisori de-ale lui Gheorghe Rosetti şi ale hatmanului Lupu Bogdan.[18]

Ce-i drept, Rusia se afla în război cu Suedia şi nu se întrevedea putinţa angajării ei într-un război cu Turcia, dar se spera în încheierea grabnică a conflictului militar nordic, după care ţarul îşi va îndrepta oştile spre Dunăre.[19] Iată însă că în iulie 1700 Rusia încheie pacea cu Turcia, dobîndind Azovul şi dreptul la o reprezentanţă diplomatică permanentă la Poartă, egalînd astfel, în această privinţă, marile Puteri.[20] În negocierile preliminare ruso-turce, un anume rol l-a jucat şi Constantin Brîncoveanu. El îi scria la 27 martie 1700 lui Gh. Castriotul la Moscova, evident pentru a ajunge la cunoştinţa „cui trebuie", că auzise de la alţii şi aflase şi din rapoartele rezidenţilor săi la Constantinopol că împuternicitul ţarului, Emilian Ignatievici Ukrainţev, s-a purtat stăruitor, cuminte răspunzînd chibzuit şi înţelept la întrebările legate de pace; el a avut de înfruntat viclenia turcilor şi a „trădătoru[lui] Iuda [adică Mavrocordat], dar şi noi prin rezidenţii noştri şi prin grija altor prieteni de-ai noştri şi buni creştini n-am părăsit niciodată, ci cu toată sîrguinţa am dat un anumit sfat şi ştirile trebuincioase însuşi diacului de dumă Emilian pentru ca el să ştie cum se petrecu lucrurile în lumea aceea", la fel a procedat şi patriarhul Ierusalimului; „şi de aceea am poruncit şi pe viitor rezidenţilor noştri ca ei întotdeauna să facă toate înlesnirile diacului de dumă şi pe viitor, pînă la desăvîrşire, aşa va fi"; din ianuarie şi pînă acum am scris la Moscova de cinci ori şi am trimis în patru rînduri 6 pachete cu scrisori pe care ni le-a trimis diacul de dumă cu rugămintea de a le transmite hatmanului; „iar pe pagubă şi pierderi nu punem nici un preţ"; să-l ajute Dumnezeu pe ţar, „iar noi întotdeauna sîntem gata să ajutăm măriei sale autocrate precum am făgăduit dintru început."[21] Aşa se şi explică de ce, după încheierea păcii, din porunca ţarului s-au confecţionat pentru Constantin Brîncoveanu o cruce de cavaler, un mîner de pumnal şi cătărămi de aur cu diamante pentru cordonul acelui pumnal, iar pe mînerul pumnalului se ordonase să se încrusteze într-un cuib un safir.[22]

Sfaturile erau date nu numai lui Ukrainţev, ci însuşi guvernului rus. Arhimandritul grec Arsenic a înaintat Despărţămîntului solilor un raport din partea patriarhului Ierusalimului Dosoftei şi a lui Constantin Brîncoveanu conţinînd diverse informaţii politice şi sfaturi pentru încheierea tratatului de pace cu Poarta. În acel raport se recomanda să obţină amînarea dărîmării tîrgurilor de pe Nistru, se avertiza că turcii vor primi greu cererea privitoare la „slobozirea corăbiilor" în apele Mării Negre şi Mediterane, de aceea ea trebuie susţinută „cu stăruinţă şi tărie"; dacă turcii vor refuza să primească un număr mare de corăbii, atunci să se accepte fie şi unul mic, „numai să nu se respingă cu totul"; ţarul să-i primească sub ocrotirea sa pe tătari; ceea ce ei însuşi vor; solul care va trata pacea „să fie tare şi statornic şi nici într-un caz să nu se încreadă în Alexandru" [Mavrocordat]; corăbiile nou construite să nu stea degeaba deoarece se vor prăpădi în zadar; pentru terminarea corăbiilor nu sînt oameni „mai iscusiţi decît grecii"; ieşirea la Marea Neagră să fie însoţită de stabilirea unui consul la Constantinopol, care să aibă grijă de negoţ, cum fac olandezii şi alţii.[23] Urmează apoi unele informaţii şi cereri: „domnul Moldovei cel nou de acum [C. Duca] este prietenul şi ginerele domnului Ţării Româneşti. Şi neapărat trebuie ca hatmanul să ţină poşta la Soroca ca ei să-şi poată scrie unul altuia [...]. Păgînii, deşi îl urăsc pe domnul Ţării Româneşti, totuşi nu pot să-l alunge prea uşor din locul lui, cu toate că ei au aflat sigur că el este prietenul marelui domnitor" (ţarului); aceasta s-a întîmplat din diferite pricini, îndeosebi din cauza lui Gh.

Castriotul, care „prea deschis” a stat la Moscova; domnitorului îi este frică să nu-l prindă tătarii şi el, domnul, „nu poate să se împotrivească, deoarece îi vor pustii ţara, pentru că el n-are nici o cetate şi nici un alt loc unde ar putea să se ascundă”; dacă se va întîmpla ceva, domnul nu se va duce la turci, ci în Transilvania, dar el vrea să meargă de acolo în Ucraina sub oblăduirea marelui domnitor (ţarul) şi pentru că ţine la credinţa pravoslavnică, şi dacă ţarul va porni un război împotriva paginilor, să fie şi el gata; dar se teme că austriecii nu-l vor lăsa să plece din Transilvania deoarece l-au făcut pe el şi pe fiul său cel mare principi ai imperiului şi are multe moşii în Transilvania; de aceea cere de la ţar un hrisov şi să-l primească sub ocrotire la nevoie; cu hrisovul va găsi calea să-l refuze pe împăratul Austriei; un asemenea hrisov cer şi cei doi unchi ai săi: Stolnicul Constantin Cantacuzino şi marele spătar Mihai; în ceea ce-l priveşte pe Panaiot din Rhodos, domnul se roagă să i se dea libertatea să se întoarcă în Muntenia „deoarece cu o asemenea înţelegere l-a lăsat să plece acolo.”[24] Mai tîrziu, adică la 29 ianuarie 1701, ţarul Petru I va elibera o „gramotă” lui Constantin Brîncoveanu pentru slujbă credincioasă, ocrotire şi adăpost în Rusia în caz de nevoie.[25]

Aşadar, prin G. Duca, domnitorul Munteniei, socrul, realizează o legătură „continuă” cu Moscova. La 29 noiembrie 1700, voevodul Kievului, P. I. Hovanski, înştiinţa Despărţământul soliilor că i-a scris, din Iaşi, domnitorul Moldovei, care i-a trimis prin anume curieri „scrisori pecetluite cu ceară roşie în învelitori, care i-au fost trimise de la marele sol, cu depline puteri, diacul de dumă Emelian Ignatievici Ukrainţev” scrisori trimise, mai departe, ţarului.[26] La 13 decembrie 1700 „a sosit la ţar” cu scrisori de la patriarhul Dosoftei al Ierusalimului şi cu o scrisoare de la trimisul muntean Gh. Castriotul, grecul Panaiot din Rhodos cu patru oameni şi patru cai, Gh. Castriotul înştiinţînd pe ţar că domnitorul Brîncoveanu l-a desemnat pe Panaiot ca rezident pe lîngă ţar, ceea ce acesta din urmă a şi acceptat.[27]

Fapt este că numirea ca rezident a lui Panaiot a fost considerată ca echivalentă stabilirii unor relaţii diplomatice permanente între cele două părţi, acel moment al intensificării raporturilor vădind o apropiere fără precedent. Dealtfel, la 1 aprilie 1701, din Bucureşti, Constantin Brîncoveanu îi scria ţarului Petru I: s-a întors Gh. Castriotul cu răspuns; i se închină ţarului; „însă nu avem cu ce şi nu ştim cum vom putea să vă aducem recunoştinţa noastră, doar să ridicăm ochii în sus şi mîinile să le îndreptăm spre cer, împreună cu toate bisericile noastre şi cu toate popoarele pravoslavnice...”, „de asemenea, ne rugăm să ne miluiască şi pe noi [dumnezeu] ca să vedem acea zi luminoasă, zi mare şi sfîntă, pe care o doreste mult tot [poporul] cu adevărat pravoslavnic şi aşteaptă şi nădăjduieşte de a o vedea ca pe al doilea Mesia.”[28]

Pe Constantin Brîncoveanu îl completează, într-o ligă pe cale de înjghebare, domnitorul Moldovei, Constantin Duca, care-i scrie şi el în 1701 (fără indicaţia lunii) ţarului „să-l primească ca supus al său şi să-l aibă sub ocrotirea sa domnească şi să binevoiască a-i da titlul de cneaz de udel şi cavaler al Măriei Sale, acordîndu-i în danie un judeţ oarecare, precum domnul Ţării Româneşti a primit de la cezar”, ca negustorii moscoviţi să treacă în Levant prin Moldova, iar moaştele Sfîntului Ioan cel nou de la Suceava să fie readuse din Polonia.[29]

Din cele de mai sus rezultă că asupra domnitorilor din Principate înfrîngerile ruseşti (dezastrul de la Narva) n-au avut nici un efect involutiv. În schimb, ţarul se comportă prudent. La cererile de mai sus se fac următoarele răspunsuri: „nu este cu putinţă să fie primit supus, întrucît este al sultanului”; să nu i se refuze binele şi mila noastră, dar la cererea titlului de cneaz se va răspunde mai tîrziu; negustorii vor merge prin Azov, fiind calea cea mai favorabilă; în privinţa moaştelor, se va scrie regelui Poloniei.[30] În acele împrejurări, Petru I nu avea nici un interes să intre în complicaţii de natură să nemulţumească Poarta.

Prudenţa care însoţea legăturile cu reprezentanţii ţarului rezultă şi din scrisoarea lui Gh. Castriotul, din Tîrgovişte (înainte de 18 octombrie 1702), către cancelarul F. A. Golovin: solul vostru n-a fost încă primit de vizir; „s-a poruncit tuturor creştinilor ca să nu se ducă nicidecum la sol, pentru care pricină aceste legături de scrisori au fost luate de la el cu mare grijă şi fereală şi trimise la dumneavoastră. Şi pe viitor vom face acelaşi lucru. Dealtfel, ne străduim aici cum putem să găsim mijloace ca să ajutăm pe marele domnitor [ţarul] = în treburile lui”; sprijin va da acum, după boală, şi patriarhul Ierusalimului, ca şi „rezidentul nostru, domnul Ianachi dragoman, scăpînd de boala sa va aduce mari foloase, aşa cum a adus şi solilor dumneavoastră de mai înainte”; vizirul

de acum este aspru şi crud; „se crede că nu va păstra pacea cu creştinii”; hanul Crimeii „se străduieşte în fel şi chip să rupă pacea cu Măria Sa Ţarul.”[31]

Legăturile cu Rusia iau amploare, îmbracă forme şi ţintesc la obiective pe care nu le întîlnim în relaţiile cu Austria sau Polonia. În vara anului 1702 a fost organizata la Mogoşoaia, lîngă Bucureşti, o consfătuire secretă la care au participat Constantin Brîncoveanu, Constantin Stolnicul Cantacuzino, Mihai Spătarul Cantacuzino (principalii sfetnici ai domnitorului) şi Dosoftei, patriarhul Ierusalimului. Consfătuirea a îmbrăcat atributele unei reprezentanţe a tuturor popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei, şi s-a încheiat cu un amplu plan de acţiune antiotomană, într-o cuprindere politică superioară planului din 1697-1698. Acest plan a fost înmînat de solul David Corbea cancelarului Golovin sub forma unei scrisori,[32] care avea următorul conţinut: domnitorul, fraţii Cantacuzino şi patriarhul Dosoftei au fost „rugaţi şi îndemnaţi la acest sfat cu toţi grecii şi sîrbii, bulgari, albanezi, macedoneni, precum şi de românii din Transilvania, precum şi de alţi vecini care trăiesc în jurul Ţării Româneşti”; toţi aceştia l-au întrebat pe Constantin Brîncoveanu „ce să facă şi ce treabă să înceapă” căci, venind de la Moscova, Gheorghe Castriotul „le-a adus o mare mîngîiere şi nădejde”; domnitorul şi fraţii Cantacuzino i-au îndemnat să nădăjduiască în ţar şi reprezentanţii acelor popoare au jurat că atunci cînd ţarul va deschide campania militară antiotomană, ei „vor fi gata să pornească război”. Participanţii la consfătuire nu credeau atunci „ca păgînul să înceapă un război deoarece este foarte neputiincios şi sărac în bani, ca şi în oşti şi buni sfătuitori, dealtfel nici însuşi sultanul nu este bun ca să-şi cîrmuiască ţara”.

Scrisoarea continuă cu un lung şir de consideraţii politico-militare ce se încheagă, cum am mai spus, într-un proiect de acţiune: dacă totuşi pacea va fi încălcată, să fie atraşi tătarii nogai; cazacii zaporojeni să fie aduşi la ascultare „pentru că ei vestesc turcilor toate pregătirile” ţarului; este adevărat că turcii se prepară de război în taină, dar nu se ştie încotro vor porni; mulţi indică Moreea pentru că veneţienii sînt mai slabi, „dar şi ei au o înţelegere secretă cu francezii şi îi mulţumesc pe turci cu daruri mari”, turcii se tem „grozav” de ţar, dar „nimic de pe lume nu-i întristează aşa ca pierderea Azovului şi a Kazikermenului şi ţin aceasta ca pe o durere de moarte”; tot aşa se tem turcii şi de francezi şi doresc ca nemţii să-i înfrîngă; se pare că francezii şi suedezii ţin să-i atragă pe unguri. Autorii planului consiliază pe ţar să facă pace cu suedezii şi să pornească împotriva Turciei, care să nu fie lăsată „să răsufle” acum, cînd e lovită de slăbiciune; aşteptăm pe ţar ca pe Moise să ne izbăvească de turci, „iar noi toţi sîntem gata să ne vărsăm sîngele [...] şi mai bine să murim decît să trăim în supărări”. Pentru a se pune la adăpost de „vreun aţîţător împotriva noastră, aşa cum se întîmpla întotdeauna, oameni răi”, Constantin Brîncoveanu este gata să trimită ţarului ostateci.

Partea nu mai puţin interesantă a scrisorii, prin larga viziune a domnitorului, este planul de război propus ţarului: o bună armată să se îndrepte spre Marea Neagră şi să ia în stăpînire gurile Kerciului, o alta să pornească spre Oceakov şi Bugeac cu scopul de a le despărţi de Crimeea „pentru ca nouă să ne fie mai uşor să ne unim cu oastea Măriei Sale şi să-i dăm ajutor, deoarece atîta timp cît Bugeacul îşi va menţine puterea, nu va fi cu putinţă ca noi, toţi pravoslavnicii, care gemem sub jug, să începem un război”; împotriva Perekopului să se afle o oaste nu pentru luptă, ci pentru pază, încît tătarii să nu poată merge unde vor; calmîcii să fie îndreptaţi în contra Crimeii, de vreme ce tătarii nu se tem mai mult de alte popoare cum se tem de calmîci; trebuie sprijinită răscoala lui Semus şi a altor cazaci dincolo de Nipru deoarece menţinerea lor sub polonezi va rupe legătura de poştă cu Constantinopolul.

În scrisoare se mai spune că domnitorul Munteniei i-a poruncit lui David Corbea să raporteze că nacialnicii sîrbi şi dalmaţieni, anume Iancovici şi Ivan Sinabat şi alţii, au trimis un căpitan al lor, Arseni, pentru a-l ruga pe domnitor să declare tarului că, atunci cînd va începe războiul, ei cu oştile lor îşi vor vărsa sîngele pentru numele lui Hristos; apoi, toţi sîrbii de sub stăpînirea habsburgică l-au trimis pe un pan cu titlul de „oberşer” să-l roage pe domnitor să scrie la Moscova că ei sînt întotdeauna gata să pornească împotriva paginilor, să se unească cu ţarul; ei nu mai pot îndura pe împăratul Austriei pentru care au pierdut peste 100.000 de oameni, iar azi îi silesc să primească unirea bisericească cu Roma; de aceea patriarhul Dosoftei şi domnitorul „cer răspuns în ce chip să-i mîngîiem ca să nu se unească cu ungurii, în urma gîndului rău al francezilor, care ne-ar aduce mari

pagube tuturor, deşi ei sînt dîrji în credinţa lor pravoslavnică. Totuşi, de nevoie oamenii mai fac şi lucruri potrivnice voinţei lor [...]. Toţi pravoslavnicii care trăiesc sub Cesar, sîrbii şi românii din Transilvania şi alţii, sînt siliţi grozav să primească unirea" bisericească; împăratul Austriei face fărădelegi şi supărări „mai vîrtos decît turcii", şi de aceea ei cer ţarului să scrie împăratului Austriei „să le dea credinţa lor, după cum au trăit şi sub turci neclintit în credinţa lor [...]. Cu toate că episcopul Transilvaniei şi mulţi popi au primit Unirea, totuşi numeroşi preoţi mai trăiesc în credinţa pravoslavnică, care se roagă cu lacrimi în ochi ca Măria Sa ţarul să binevoiască a-i scrie cezarului ca să-i lase să trăiască în credinţa lor şi să le dea voie să-şi aleagă un episcop pentru mitropolia Belgradului, care mitropolie a fost zidită de strămoşii ţărilor moscoviţi şi de domnii Ţării Româneşti [...]. Biserica din Braşov, care a fost zidită de strămoşii ţarilor Moscovei şi de domnii Ţării Româneşti, mai rămîne şi astăzi pravoslavnică, deşi există mulţi cîini care îndeamnă împotriva ei"; ţarul să-i dea protopopului de acolo „un privilegiu ca să fie slobodă de episcop şi iezuiţi [...]. În oraşul Făgăraş există, de asemenea, o biserică ortodoxă, care a fost zidită de domnul meu, iar episcopul unit Atanasie i-a spart zidurile"; să i se dea şi preotului de acolo un privilegiu. „În Polonia slujeşte Republica polonă moldoveanul Constantin Turculeţ, un oştean viteaz, care a făgăduit ca împreună cu toţi moldovenii care slujesc în Polonia, de-i va fi de folos Măriei Sale ţarului, sînt gata să-şi verse sîngele pentru credinţa pravoslavnică, numai să i se aducă la cunoştinţă"; şi astăzi pot trimite la el, care e om cu vază, prieten cu mine, ca un frate, un om pentru a iscodi treburile leşeşti.

Această scrisoare oferă suficiente argumente pentru cîteva concluzii certe: decizia conducătorilor de la Bucureşti de a se alătura ţarului într-un război antiotoman, posibilitatea ca acest război să se transforme într-un război al popoarelor creştine împotriva Porţii sub conducerea ţarului, amplul spectru politic şi strategic în care este înglobată acţiunea militară a Rusiei, accentul care cade asupra unor interese imediate româneşti ca, de pildă, direcţia de atac spre Bugeac şi neutralizarea tătarilor în scopul înlesnirii cooperării armate româneşti şi vădita preocupare în vederea limitării efectelor unirii cu Roma, şi aceasta nu numai pentru că între autorii scrisorii se afla şi patriarhul Dosoftei, şi nu numai pentru că Constantin Brîncoveanu poseda avuţii în acea provincie, ci şi pentru că era locuită de români. Ţarul este suprasolicitat, atribuindu-i-se titlul de părtaş la ctitoria bisericilor ortodoxe din Braşov şi Serbia.

Destinatarii scrisorii au adnotat-o însă astfel: domnitorul să trimită un om la Turculeţ şi să i se dea lui şi Cantacuzinilor 5.000 de ruble. Aşadar, o răsplată bănească şi acceptarea unei legături (Turculeţ) într-o zonă de viu interes pentru ţar: Polonia. Într-adevăr, în acel moment Rusia nu era pregătită şi nu putea să se angajeze într-un război cu Poarta, ea fiind total angajată în complicaţiile coaliţiei antisuedeze şi nerevenindu-şi după catastrofa de la Narva şi defecţiunea aliaţilor danez şi saxono-polonez.

Se pune însă întrebarea dacă această desfăşurare de idei ce se integrau unui concept de plan general al luptei a fost însoţită în acel moment din partea românilor şi de măsuri practice, în ceea ce priveşte Moldova, prinsă între corpul de armată otoman de la Hotin şi tătarii din Bugeac, lovită de nesiguranţa creată de cronica instabilitate a domniilor, răspunsul este negativ, dacă prin măsuri practice trebuie să se înţeleagă pregătirea armatei, rezerve financiare şi, în general, de furaje şi alimente. Constantin Brîncoveanu se afla însă într-o situaţie diferită. Stăpîn necontestat al ţării, posesor al unei invidiate avuţii şi influenţe peste hotare, el îl asigura chiar în februarie 1700 pe Mazepa că ţine „în taină" pentru ruşi „cîteva mii de ostaşi."[33] Nu ştim cît adevăr conţine mărturisirea domnitorului; fapt este însă că, după cum vom vedea, el a acordat o deosebită atenţie sporirii şi fortificării armatei sale, de unde şi străduinţele de a angaja instructori şi soldaţi transilvăneni. Indiferent însă de gradul pregătirii de luptă a Munteniei în anii elaborării proiectelor amintite, Constantin Brîncoveanu dispunea de voinţa şi capacitatea de a intra în acţiune cu forţe notabile încel mai scurt timp.

În condiţiile statutului juridico-politic internaţional în epocă al Principatelor Române, principalul rol al domnitorilor, dacă nu sub raportul valorii politice, atunci sigur sub cel al întinderii angajării lor, l-a constituit cel de intermediari ai legăturilor epistolare secrete, de informatori şi consilieri ad-hoc pentru ambele tabere, adică Poarta otomană - suzerana, şi Puterile creştine, dar prevenitori pînă la implicare formală numai faţă de acestea din urmă, de care sperau să-şi aţaşeze în

chip fericit soarta. Constantin Brîncoveanu dispunea de o veritabilă rețea de agenți ce mijloceau corespondența între Moscova (apoi St. Petersburg) cu ambasadorul Tolstoi la Constantinopol, între austrieci şi trimişii lor în Imperiul otoman, corespondență care trecea prin Bucureşti. Agenții săi şi însăşi cancelaria domnească transmiteau informații de cea mai mare utilitate; prin ea încercau să influențeze conduita destinatarilor în beneficiul țării. Folosirea cifrului este unul din indiciile „modernizării" practicii raporturilor politice. Domnitorilor Moldovei, mai reticenți din motivele arătate, nu le-a lipsit, fie şi intermitent, îndrăzneala de a intra în „joc". La 29 noiembrie 1700, de pildă, Antioh Cantemir i-a scris voievodului Kievului, P. I. Hovanski. Acesta din urmă anunța Despărțământul soliilor că, odată cu acea scrisoare, domnitorul i-a trimis prin curieri speciali scrisori pecetluite cu ceară roşie în învelitori, care i-au fost trimise de la marele sol cu depline puteri, diacul de dumă, Emelian Ignatievici Ukrainţev," pentru țar.[34]

Este adevărat că, uneori, însăşi Poarta însărcina domnitorii să intre în relații cu „necredincioşii" pentru dobîndirea de informații, ceea ce echivala şi cu o acoperire de care domnitorii nu s-au sfiit să uzeze în scopuri proprii. Dovada cea mai bună este că, în tot cursul secolului al XVIII-lea, printre motivele frecvențelor destituiri ale domnitorilor figurau la loc de frunte relațiile cu Rusia şi, uneori, cu Austria.

Nu se cuvine exagerată importanța informațiilor şi sfaturilor pe care domnitorii Principatelor Române le-au trimis Rusiei şi mai puțin Austriei. Asemenea gesturi, chiar practicate cu regularitate, se plasează în sfera desfăşurărilor pregătitoare actelor politice decizionale, dar minimalizarea sau ignorarea lor ar fi nu mai puțin o greşală: îndeosebi în cazul Rusiei la începutul secolului al XVIII-lea tocmai datorită slabei sale experiențe în afacerile sud-est europene, de la principii, cîte vor fi existat ele, la conduita şi moravurile inspiratorilor şi executanților politici.

Ce categorii de informații se scurgeau la Moscova sau St. Petersburg şi Viena, uneori Varşovia, prin Bucureşti şi mai puțin Iaşi? Către Viena sau, de regulă, către autoritățile civile şi militare din Transilvania erau îndreptate ştiri privitoare la situația politică din Imperiul otoman şi diverse „noutăți."[35] Mult mai bogate, mai variate şi de o valoare sporită erau, din motivele arătate, informațiile destinate Rusiei, în speță țarului. Ele nu aveau însă ca obiect numai Imperiul otoman cu posesiunile sale, ci şi situația politică din Polonia, Crimeia, Austria, Ungaria, acțiunile suedezilor la Poartă, o categorie aparte fiind cea relativă la ortodoxism cu toate implicațiile sale în Orientul mijlociu şi apropiat şi confruntarea cu prozelitismul catolic în Transilvania şi sud-estul Europei. Fireşte, ponderea informațiilor vizează starea politică a Imperiului otoman, capacitatea conducătorilor săi, intențiile lor, probabilitatea unui război,[36] intrigile diplomatice de la Constantinopol, reacțiile Puterilor implicate, situația Principatelor etc. În 1704, de pildă, datorită prevenirii stolnicului Constantin Cantacuzino, ruşii au izbutit să zădărnicească o alianță ofensivă antirusă între partizanii lui St. Lesczynski (cardinalul primat Radsziewski şi hatmanul I. Liubomiski) şi hanul Crimeii Selim Ghirei.[37] Utilitatea acelor informații pentru țar rezultă şi din mulțumirile[38] repetate, adresate lui Constantin Brîncoveanu, şi din cererea de a fi înştiințat „despre toate şi pe viitor,"[39] ceea ce învederează că recunoştința exprimată depăşea caracterul unei simple formule de politeță proprie stilului epistolar oficial al epocii, încorsetat într-un manierism ce purta urmele reverenței actelor tipice de cancelarie medievală.

Domnitorii Principatelor Române jucau şi rolul de consilieri ad-hoc pe lîngă înaltele autorități țariste şi pe lingă emisarii ei la Poartă. O făceau cu o deferentă (uşor explicabilă) față de cei socotiți a fi speranța eliberării țării. La 14 ianuarie 1708, Constantin Brîncoveanu îl sfătuia pe cancelarul G. I. Golovkin să facă pace cu suedezii pentru că, în caz contrar, era posibil un riviriment belicos otoman, şi adăuga: vă facem aceasta cunoscut „nu ca să vă dăm un sfat, ci ca să vă amintim..."[40] Or, sfaturile erau cerute chiar de cei interesați, cum o face acelaşi G. I. Golovkin în scrisoarea din 19 noiembrie 1707 către domnitorul Țării Românești: „veți binevoi să ne judecați şi să ne dați sfatul în îndoielile noastre."[41] Sfaturile cuprindeau un evantai de chestiuni, de la securitatea solilor,[42] la tactica negocierilor şi pregătirea viitorului. În acest sens semnificativă este scrisoarea[43] din 1700 predată la Dispărțământul soliilor de arhimandritul Arsenie, asupra căreia ne-am oprit pe larg în paginile precedente. Povețele urmează o traiectorie de la amănunt la obiective de „înaltă politică", a căror prețuire poate fi evaluată raportîndu-le la condițiile păcii ruso-turce din 1700. Doi ani mai

tîrziu, Gheorghe Castriotul reînnoia lui F. A. Golovin asigurările de sprijin pentru Ukrainţev.[44] Drept concluzie la notele de mai sus poate servi şi următorul fragment dintr-o scrisoare a lui G. I. Golovkin către Constantin Brîncoveanu din 15 martie 1708: mulţumesc pentru sfaturi, căci înălţimea voastră, „avînd cunoştinţă de dorinţele şi cerinţele noastre, poate să judece cu adevărat ce anume este în folosul nostru [...]. Tot astfel şi solului nostru să-i daţi sfaturile şi poveţele voastre înţelepte şi tot ajutorul."[45] Se înţelege de la sine că domnitorul Constantin Brîncoveanu nu era nici oracolul de la Delphi şi nu poseda nici cheia înţelepciunii, în schimb, era depozitarul unei poziţii privilegiate, care-l plasa în focarul intrigilor de la Constantinopol şi ţinea în mînă cîte ceva din firele tainice ale unei arii întinse de raporturi europene. În privinţa relaţiilor cu Rusia şi în ciuda relativei lor intensităţi, oarecum neclară pare scrisoarea lui P. A. Tolstoi către G. I. Golovkin din 29 ianuarie 1708, în care se spune: „doresc din suflet să corespondez cu prietenii noştri [munteni - n.n.], dar aceştia, fie că se tem de turci, fie din vreo altă pricină necunoscută mie, îmi scriu rar, ba pot afirma că în tot timpul şederii mele aici [la Constantinopol - n.n.] numai hospodarul muntean mi-a scris o scrisoare şi aceea întrucît era el interesat, iar Cantacuzino [stolnicul Constantin - n.n.] nu mi-a scris niciodată."[46] Pricina nu este, totuşi, greu de lămurit: ea se numeşte prudenţă. Într-adevăr, şi Brîncoveanu şi Cantacuzinii scriau despre „compromiţătoare" la Moscova, Sibiu sau Viena, nu însă şi la Constantinopol, pe drumul căruia, inclusiv la destinaţie, pericolele deconspirării erau infinit de mari.

Principalul obiectiv politic al domnitorilor din Bucureşti şi Iaşi rămînea eliberarea de sub jugul otoman. Speranţele se îndreaptă mai întîi spre Austria, îndeosebi după înfrîngerea turcilor sub zidurile Vienei (1683). Rolul principal avea să-l joace tot Constantin Brîncoveanu, care va dobîndi titlul de prinţ al Imperiului habsburgic şi va mijloci corespondenţa[47] între rezidenţii Austriei la Constantinopol şi autorităţile de la Viena sau guvernatorii Transilvaniei, oferind austriecilor şi informaţii de incontestabil interes. Raporturile domnitorului român cu aceştia din urmă îi vor atrage adversitatea francezilor pînă la decizia de a impune fără succes mazilirea sa. Or, în raporturile cu Austria, un loc important îl va juca politica transilvană a lui Constantin Brîncoveanu, politică dirijată spre trei obiective, cum bine a fost spus:[48] sprijinirea populaţiei române prin menţinerea bisericii ortodoxe ameninţată de unirea cu biserica catolică, stabilirea unor raporturi strînse cu curtea imperială din Viena într-un sens antiotoman, şi asigurarea unui refugiu în caz de atentat otoman la viaţa domnitorului. În urma stăruinţelor sale, C. Brîncoveanu izbuteşte să smulgă două diplome imperiale (din 12 septembrie şi 12 decembrie 1701) prin care se interzicea forţarea românilor de a trece la biserica unită."[49] Este adevărat că Brîncoveanu va obţine şi asigurarea refugiului în Imperiu, dar va dobîndi şi o alternativă în rezervă: Rusia. Această din urmă opţiune a fost, după cum am văzut, explicată la Moscova în 1700 de arhimandritul Arsenie: dacă „se va întîmpla ceva", domnitorul nu se va duce la turci, ci în Transilvania; el însă ar dori să meargă de acolo, în Ucraina, sub oblăduirea ţarului „şi pentru că ţine la credinţa pravoslavnică."[50] Este greu de stabilit dacă în alternativa rusă prima ataşamentul faţă de ortodoxism sau eventualitatea unor neînţelegeri cu Viena. În ciuda unor colapsuri, ale unor crize de neîncredere reciprocă, Constantin Brîncoveanu nu a abdicat de la ideea unor strînse relaţii cu Viena dictate de strategia politică a emancipării de sub dominaţia otomană. Subscriem deci la încheierea că, „în fapt, politica Ţării Româneşti îşi găsea corespondenţe în cea austriacă numai în necesitatea luptei antiotomane, pe cînd un noian de alte chestiuni plasau cele două ţări pe poziţii opuse."[51]

Numeroşi istorici, nu numai români, ci şi străini,[52] sînt în deplin acord că după anexarea Transilvaniei şi pacea de la Carlowitz, apoi, ca urmare a politcii dure de unire a bisericii ortodoxe cu Roma, românii îşi vor reorienta nădejdile către Rusia, noua putere europeană antiotomană, ca şi Austria, dar, în plus, „pravoslavnică". Rusia nu era vecina nemijlocită a ţărilor române, nu devenise pînă la începutul secolului al XVIII-lea o putere europeană, încît raporturile politice româno-ruse, păstrînd proporţiile, nu aveau decît o pondere secundară pe eşicherul politic al celor, două părţi şi, cu atît mai mult, în plan internaţional, fiind şi văduvite de prilejuri verificate (nu simple sondaje sau contacte) ale disponibilităţilor reciproce.

Odată cu avansul Rusiei pe scena politică europeană, vechile raporturi cu ea ale popoarelor creştine sud-est europene au dobîndit o nouă pondere şi semnificaţie: emanciparea de sub dominaţia

otomană ca *obiectiv practic imediat.* Reprezentanţii acelor popoare, cum am mai spus, şi-au îndreptat speranţele către noua stea politică pe firmamentul continental, fenomen foarte firesc, care-şi găseşte numeroase corespondenţe în istorie, încît cercetătorul care ataşează orientării lor politice în epocă atributul veşniciei, al unei înclinări naturale, aistorice, aproape mesianice, suferă cel puţin de miopie. Fenomenul este, ce-i drept, natural, firesc, dar numai privit istoriceşte, ca ceva care s-a produs într-un anume moment istoric şi a durat o anume perioadă istorică, şi încă cu semnificaţii limită uşor descifrabile. Dacă istoria ar fi o desfăşurare de înclinări fireşti şi de coabitare a popoarelor într-o stare de graţie, ea ar fi foarte simplă şi frumoasă. Din păcate, nu popoarele fac şi desfac alianţele, nu ele se întîlnesc la masa tratativelor, ci reprezentanţii lor mai mult sau mai puţin autentici sau deloc. Popoarele plătesc eşecurile negocierilor diplomatice, plătesc chiar şi succesele lor. Cititorul lucrării de faţă a reţinut, sperăm, încercarea istoricului Mircea Muşat de a stabili pagubele în timp pricinuite poporului român de războaie şi dominaţiei străine. Este o tentativă onorabilă pentru cercetător, dar imposibilă sub raportul strict ştiinţific, viciat de aproximaţie, pentru că, cum se spune, profitul este comensurabil, pierderea rămîne însă incalculabilă cînd este vorba de colectivităţi.

După această paranteză, să încercăm să descifrăm „înclinarea" şi „închinarea" domnitorilor români către „suverani". Vom începe cu textele pentru a ajunge la concluziile ce se degajă din ele. Este de observat, mai întîi, că domnitorii Principatelor nu au o orientare univocă în căutarea sprijinului extern, conduita fiindu-le dictată de un obiectiv suprem: eliberarea de sub dominaţia străină. Îndeosebi după înfrîngerea turcilor sub zidurile Vienei (1683), speranţele se îndreaptă spre Austria, dar politica ei de cuceriri (în speţă anexarea Transilvaniei - 1691 şi văditele tendinţe de acaparare a teritoriilor româneşti extracarpatice) subminează acele speranţe, fără a le elimina total cum au demonstrat-o actele politice ulterioare ale domnitorilor din Bucureşti şi Iaşi. Avansul Rusiei, comunitatea religiei etc., modifică ponderea alternativei în favoarea ţarului. Preferinţa[53] domnitorilor Moldovei pentru partida lui August al II-lea şi nu pentru cea a lui St. Leszczynski se explică tocmai prin alianţa acelei partide cu Rusia, angajată în războiul cu Carol al XII-lea şi, deci, într-o direcţie antiotomană. Iată de ce,[54] în pofida îndatoririlor lor de vasali ai Porţii, şi Antioh Cantemir şi, îndeosebi, Mihai Racoviţă, au continuat să întreţină relaţii secrete cu August al II-lea chiar după înlocuirea sa prin St. Leszezynski. Confruntarea politică şi militară ruso-otomană la începutul secolului al XVIII-lea era departe de a fi fost decisivă, încît conservarea unei partide prooto-mane în Principate este uşor explicabilă prin prudenţă. Ce-i drept, acea partidă era alcătuită în majoritate de greci din Fanar a căror soartă era legată de menţinerea dominaţiei otomane, dar nu lipseau nici boierii autohtoni. Oricum, nădejdea în ruşi era dominanta vieţii politice în acei ani. Dezvinovăţindu-se de acuza că el singur l-ar fi îndemnat pe Dimitrie Cantemir să se închine ţarului, I. Neculce declara „că atunce erau toţi creştinii bucuroşi moscalilor, nu numai eu; că scriau alţii mai înainte vreme de chemau pe moscali, mai înainte decît Dumitraşcu Vodă: muntenii, sîrbii, moldovenii cu cîţi ani mai înainte."[55] Atunci cînd, în 1707, Stolnicul Constantin Cantacuzino spunea[56] că datoria fiecărui adevărat creştin era să servească cu fidelitate pe Petru I, el exprima o stare de spirit generală.

În 1701, Constantin Brîncoveanu se închina lui Petru I „ca un rob" şi-l aştepta „ca pe al doilea Mesia;"[57] un an mai tîrziu, cel dintîi îl numea pe cel de al doilea *suveranul* său[58] şi-l aştepta ca pe Moise.[59] În 1703, ţarul era asigurat că domnitorul Munteniei şi familia Cantacuzino „sînt gata să fie cu toată credinţa şi sîrguinţa în slujba marelui domnitor [ţarul], chiar pînă la moartea lor,"[60] şi asemenea asigurări, formulate astfel, continuă. În 1701, domnul Moldovei, C. Duca, îi cere lui Petru I „să-l primească ca supus al său şi să-l aibă sub ocrotirea sa domnească."[61]

Rupte de semnificaţia lor istorică şi reală în epocă, aceste acte de „supuşenie" ar îndritui aprecierea că domnitorii abandonau pur şi simplu individualitatea ţărilor lor şi a lor proprie de domnitori, ceea ce este inexact, de vreme ce formulele, stilul etc. sînt tipic feudale, caracteristice relaţiilor între suverani, suzerani şi vasali. Dovada cea mai bună o constituie înseşi tratatele încheiate de Petru I cu Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu (acesta rămas sub semnul întrebării). Faptul că acele tratate au mai degrabă caracterul unor diplome nu schimbă natura raporturilor între potenţialii suzerani şi vasali ale căror drepturi şi privilegii sînt scrupulos stipulate.

Teoretic, individualitatea ţărilor şi a domnitorilor era salvgardată. Că practica le-ar fi dat pradă unui destin asemănător atîtor precedente sau cazuri ulterioare (de pildă, tătarii crimeoţi), este pe deplin posibilă, de unde şi circumspecţia domnitorilor, jocul pe mai multe table. Constantin Brîncoveanu era un prinţ al Imperiului habsburgic, un statut pe care, după cum am văzut, şi l-ar fi dorit şi C. Duca în raport cu Rusia. Antioh Cantemir nu excludea „miza" rusească, ceea ce nu-l împiedica în 1705 să fie „unul din marii amici" ai lui Ferriol.[62] În noiembrie 1706 el se afla în corespondenţă cu Mazepa,[63] iar în februarie 1707, în calitate de vasal al Porţii, transmitea lui Petru I cererea Porţii, potrivit înţelegerilor ruso-otomane, să ordone oştirilor sale părăsirea Poloniei.[64]

Ion Neculce spusese despre Mihai Racoviţă că „are multe firi, nu numai o fire."[65] În iunie 1704, Mihai Racoviţă îi scria cifrat la Moscova lui David Corbea, scrisoare din care rezultă[66] o conclucrare între Iaşi şi Bucureşti, dorinţa domnitorului de a trimite un rezident al său în Rusia, sub îndrumarea solului muntean, cerea să fie primit sub ocrotirea ţarului deoarece el, domnitorul, nu era „un grec din Fanar", şi socotea că „e mai bine să trăieşti sub oblăduirea unui monarh creştin chiar sub un stăvilar, decît la Ţarigrad în palate zugrăvite cu aur"; el se plîngea de jafurile fără de limită ale turcilor, încît „poate se apropie sfîrşitul lor", nădejdea rămînînd în „monarhul pravoslavnic ca să ne izbăvească de robie"; dădea informaţii din Ungaria şi Polonia, sfătuia ca ţarul să facă pace cu suedezii pentru că, altfel, va fi război cu turcii la vară, sfat care lasă să se întrevadă o oarecare incertitudine în forţa Rusiei. Dealtminteri, aceasta pare să fie motivul real pentru care el nu lua drumul Moscovei, şi nu „sărăcia sa" pînă a se face hulit de popor; el conjura să fie crezut că spune numai adevărul şi, precaut, continua: „dacă alţii vor spune altceva şi nu vor crede în spusele noastre, vor crede atunci cînd vor vedea că aşa s-a făcut". Începînd cu ianuarie 1705, între Mihai Racoviţă şi cancelarul F. A. Golovin se stabileşte o corespondenţă cifrată fără mijlocitor,[67] care va continua în anii următori.[68] Cînd Petru I ajunsese în 1707 la Kiev, Mihai Racoviţă „se agiunsese cu împăratul să fugă la Mosku [...], ce şi Brîncoveanu Vodă şi toată sîrbimea mai înainte se ajunsese cu Mosku [...] căci văzuse şi tăria moscalului şi socotea că în scurtă vreme va fi biruirea şi bucuria creştinătăţii."[69]

Statutul domnitorilor români era însă de aşa natură, încît, în vreme ce speranţele se legănau spre malurile Nevei, menţinerea raporturilor de falsă încredere cu Poarta era cultivată cu cea mai mare precauţie. În noiembrie 1707, Ferriol îşi anunţa regele că stabilise corespondenţa cu Polonia, prin noul domnitor al Moldovei.[70]

După cum am văzut, acele speranţe nu se menţineau în zona contemplaţiei, ci se traduceau în acţiuni practice de informare, sfaturi (domnitorii fiind un fel de consilieri neacreditaţi ai ţarului) şi chiar mai mult. De pildă, în 1704, potrivnicii lui August al II-lea, cardinalul primat Radziewski şi hatmanul I. Liubomirski au intrat în legătură cu hanul Crimeii, Selim Ghirei, oferindu-i ajutorul în contra Rusiei. Trimisul Rusiei la Constantinopol a putut face inofensive acele manevre graţie faptului că a fost prevenit despre ele de stolnicul Constantin Cantacuzino.[71]

Oricît de mare şi eficace ar fi fost prudenţa domnitorilor români, ea n-a putut ţine sub lacătele secretului raporturile lor cu Rusia şi Austria. Ferriol era gata să probeze în 1703 vinovăţiile lui Constantin Brîncoveanu faţă de Poartă,[72] iar trei ani mai tîrziu, într-un dialog între persianul Ali şi turcul Mustafa, acesta din urmă declara despre domnitor: „banii săi l-au salvat pînă acum, dar mai devreme sau mai tîrziu el va suferi o gravă penitenţă. Se cunoaşte ataşamentul său faţă de împărat şi faţă de ţar."[73] Cronicile otomane remarcă cu regularitate hainiile domnitorilor români.[74] Nici o mazilire nu se produce fără să aibă între motive, declarate sau nu, raporturile domnitorilor cu Rusia sau Austria. Este dovada peremptorie a dorinţei de eliberare de sub dominaţia otomană, fie şi cu o schimbare de stăpîn, dar un stăpîn creştin care promitea *ocrotire, izbăvire* de jugul otoman şi respectarea individualităţii ţării.

Din Iaşi şi, mai ales, din Bucureşti, numeroşi soli sau simpli emisari întreţin o rareori întreruptă legătură cu înalte autorităţi ruse şi austriece: fraţii David şi Teodor Corbea, Gheorghe Castriotul, Panaiot din Rhodos, Mihail Barbălată, căpitanul Mihalcea, Sava Constantin, căpitanul sîrb Arsenie, Manoil Hristofor, căpitanul Ion Luca, Dindar (în Transilvania) etc. Între aceştia, un rol cu totul remarcabil l-a jucat braşoveanul David Corbea, reprezentant al lui Constantin Brîncoveanu, dar omul de încredere al Cantacuzinilor Unii dintre ei, ca, de pildă, Panaiot din Rhodos[75] şi acelaşi David Corbea, se fac atît de utili lui Petru I, încît Constantin Brîncoveanu se vede nevoit să facă

intervenţii repetate pentru a-i fi retrimişi. De o preţuire deosebită s-a bucurat David Corbea. La 18 octombrie 1704, Constantin Brîncoveanu îl ruga pe cancelarul Golovin să-l retrimită la Bucureşti „deoarece s-a răspîndit zvonul de către mulţi şi diferiţi oameni că avem un om pe lîngă Măria Sa autocrată. Şi aceasta nu numai că ne aduce pagube,"[76] dar chiar „ne ameninţă viaţa."[77] Corbea va mai fi însă reţinut, apoi învoit cu condiţia ca „după ce va trece un timp, să ni-l trimiteţi din nou, ca pe un om credincios şi potrivit pentru treburile noastre."[78] La 20 aprilie 1707, ţarul îi acordă lui David Corbea o patentă prin care „l-am numit şi l-am miluit sfetnic de curte al nostru. Şi pentru ca el să ne slujească cu credinţă în treburile şi schimbul de scrisori cu Ţara Românească şi Moldova."[79] Aşadar, David Corbea era luat în serviciul oficial al Rusiei pentru a preîntîmpina represaliile[80] Porţii la adresa lui Constantin Brîncoveanu, atribuindu-i-se o misiune precisă: raporturile cu ţările române. Însuşirile braşoveanului l-au îndemnat însă pe Petru I să-l însărcineze cu alte confienţe responsabile şi de însemnătate majoră. Ca urmare a două călătorii şi a negocierilor purtate de David Corbea a fost semnată „alianţa ofensivă şi defensivă" între Petru I şi Francisc II Rákóczi, devenit prin ea şi rege al Poloniei. Alianţa, mai precis acordul, a fost semnată după moartea lui David Corbea la Varşovia (11 august 1707), al cărui corp neînsufleţit a fost înhumat, din ordinul ţarului, la Pecerskaia Lavra (Kiev).[81] Să mai adăugăm că legătura prin corespondenţă între trimisul Rusiei la Constantinopol, P. A. Tolstoi, şi guvernul său a fost întreţinută de regulă prin curieri sau emisari români.[82]

Unul din momentele cele mai dramatice ale domniei lui Constantin Brîncoveanu a fost cel al călătoriei sale din vara anului 1703 la Adrianopol. De rezultatele vizitei depindeau şi soarta domnitorului şi cea a ţării. Peripeţiile voiajului sînt cunoscute în amănunt graţie numeroaselor surse documentare, de la cronicarul Radu Greceanu la rapoartele diplomaţilor şi scrierile lui Del Chiaro şi Hammer. Interesantă pentru descifrarea evenimentului este însăşi opinia domnitorului, opinie transmisă lui David Corbea şi guvernului rus prin Teodor Corbea, plecat din Bucureşti spre Moscova a cincea zi (17 iulie) după reîntoarcerea în patrie a lui Constantin Brîncoveanu. Turcii - spunea[83] Constantin Brîncoveanu - pretindeau că au fost siliţi să dea polonezilor Cameniţa din pricina necredinţei domnitorului Moldovei, pe care au vrut să-l mazilească şi să pună în locul său un paşă. „Dar moldovenii şi muntenii, aflînd acest lucru, i-au împiedicat şi l-au asmuţit şi pe hanul Crimeii, încît gîndul lor a fost zădărnicit din pricina lor" (a tătarilor). Noul vizir, găsind vistieria goală, s-a gîndit s-o umple şi s-a sfătuit să mazilească nu numai pe domnitorul Moldovei, ci şi pe cel al Munteniei, şi să pună în locul lor paşale. Drept urmare s-a luat decizia chemării la Poartă a lui Constantin Brîncoveanu, crezînd ei (turcii) că nu va veni şi că va pleca în Austria sau în altă ţară, înlesnind astfel aplicarea planului otoman. Domnitorul a aflat însă şi a plecat la Poartă, „chibzuind că e mai bine să sufere el, decît să lase ca ţara lui să fie pustiită". Constantin Brîncoveanu a trimis în prealabil la Poartă rude şi boieri pentru „a-i umple" pe turci cu daruri, dar aceştia din urmă au refuzat. Atunci au fost mituiţi feciorii muftiului, care au reuşit să-şi înduplece „întrucîtva" tatăl pentru domnitor; aceasta n-ar fi ajutat însă cu nimic dacă vizirul şi muftiul nu s-ar fi temut de o răzvrătire a poporului; aşa s-ar explica de ce domnitorul a fost primit cu mare cinste, chiar şi la sultan; atunci vizirul, escamotând motivul real al convocării domnitorului, i-a spus că prin ea s-a urmărit „ca el să adauge pentru Ţara Românească cîte 130 de pungi haraciu faţă de trecut şi să dea aceasta sultanului în timpul micului bairam în loc de dar"; nici vizirul nici muftiul n-au vrut să ia nimic, „temîndu-se grozav că ar putea fi pîrîţi sultanului, deoarece domnul are mulţi prieteni la Curtea sultanului şi numai Alexandru Scarlat a luat în silă de la fratele domnului o mie de galbeni şi aceasta în mare taină. Şi el, domnul, s-a ales acolo cu o pagubă de 400 de pungi*), numai că el a mai lăsat acolo cu fratele său cîţiva cai buni şi o mare sumă de bani pentru a fi împărţiţi la vizir şi muftiu"; fratele domnitorului n-a mai dat însă acei bani deoarece a aflat despre o răzvrătire a inicerilor pentru pierderea fără vărsare de sînge a Cameniţei; pe caimacam l-au ucis şi a fost pus un nou muftiu. Să adăugăm la cele de mai sus pentru înţelegerea împrejurărilor politice tulburi care au contribuit la salvarea lui Constantin Brîncoveanu că, îi scria la 3 august 1703 Mazepa lui Petru I, „la Iaşi s-au răsculat valahii, arestînd pe fiecare grec pe care-l prind şi adunîndu-se toţi, boierii şi poporul de rînd, s-au dus să se roage la sultan să nu mai trimită greci la cîrmuire, ci să trimită dintre valahi pe cine sultanul va crede de cuviinţă. Acestora li se alătură şi biserica."[84]

Relatarea transmisă Moscovei de Teodor Corbea este destul de vagă în privința cheltuielilor prilejuite de voiajul la Adrianopol, unde se aflau sultanul şi demnitarii. Însemnările din epocă, între care şi „Foletul...", îndreptățesc calificativul de uriaşe. P. A. Tolstoi îi scria lui F. A. Golovin că domnitorul „nu şi-a cruțat averea."[85] Toate sursele documentare au remarcat ritmul lent al deplasării domnitorului la ducere: 30 de zile de la Bucureşti la Adrianopol în loc de zece şi celeritatea întoarcerii - numai 6 zile spune Del Chiaro.[86] În cursul celor 30 de zile n-a încetat pomparea pungilor de bani menite „ca totul să se sfîrşească bine". Remarcabilă este şi strădania domnitorului de a da adaosului bănesc cerut de turci forma cea mai convenabilă țării. Hammer observa că Brîncoveanu a consimțit să plătească un tribut anual de 500 de pungi sub denumirea de *trésor de Valachie,* prin analogie cu tributul plătit de Egipt, *trésor égyptien,* şi nu sub titlul de capitație cum ceruse Poarta la 24 iunie acelaşi an.[87]

Cu vecini aflați în stare de beligerantă prilejuită de războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei sau de războiul nordic, domnitorii români erau preocupați cu prioritate de evitarea extinderii operațiilor militare pe teritoriul lor, fără să piardă cu totul din vedere obiectivul principal: emanciparea de sub dominația otomană. În acele împrejurări, ei au fost indirect implicați în răscoala de emancipare a maghiarilor condusă de Francisc II Rákóczi. Atitudinea domnitorilor români față de acea răscoală nu exclude total o motivație de ordin religios, dar ea este de valoare secundară, primind cea legată de țelul suprem al eliberării de sub dominația Porții. Or, Poarta, în spatele căreia se afla Franța, era forța cea dintîi în care răsculații îşi puneau nădejdile. Pe de altă parte, regimul de asuprire impus de austrieci în teritoriile anexate, prozelitismul religios, cu deosebire, dezvăluirea proiectelor anexioniste au răcit entuziasmul popoarelor față de alternativa eliberării lor de către austrieci.[88] Dacă - afirmă[89] Paul Cernovodeanu - în Muntenia s-au putut observa atitudini nuanțate față de răscoala lui Rákóczi, mergînd de la prudența şovăielnică a lui Brîncoveanu pînă la angajarea Cantacuzinilor şi partizanilor lor în sprijinul insurgenților*, lipsită însă de eficacitate practică, în Moldova exista o poziție mai netă de solidaritate cu răsculații, atît din partea domniei, cît şi a boierilor, deşi tot atît de ineficace; Moldova nu se bucura de prestigiul Munteniei cu lunga domnie a lui Constantin Brîncoveanu, dispunea de resurse mai modeste, era mai puțin liberă în mişcările ei, date fiind vecinătatea cu Rusia şi oarecare simpatii manifestate față de țarul Petru I ce trezeau suspiciunile Porții, obligînd pe turci să fie mai atenți şi mai stricți cu domnii numiți în Moldova, pe care i-au schimbat mai des, îndoindu-se de credința lor; avînd legături cu ambasadorii Franței la Constantinopol, domnii Moldovei au îmbrățişat de la început cu căldură cauza curuților. Cînd, în mai 1704, Teleki a sosit la Bistrița pentru a o asedia, el a fost felicitat de Mihai Racoviță, care i-a trimis apoi (28 mai şi 16 iunie) importante cantități de praf de puşcă şi silitră.[90]

În general, tabloul dresat de Paul Cernovodeanu ni se pare corect, numai că unele rezerve se impun şi în privința definirii atitudinii domnitorilor moldoveni, care ni se înfățişează cu mult prea favorabilă curuților decît a fost în realitate tocmai pentru că ne-au lăsat o corespondență în temă mai săracă decît muntenii. La 1706, concepția antiotomană a lui Dimitrie Cantemir era formată şi, totuşi, atunci, în octombrie, el comunica trimisului Austriei la Constantinopol, Quarient, ştiri de la fratele său Antioh, domnitor în Moldova, privitoare la tătari şi curuți.[91] Or, Antioh Cantemir era privit ca un prieten sigur de Ferriol[92] pentru că - spune N. Iorga - fratele său Dimitrie Cantemir se adăpostise la ambasada Franței timp de şase luni.[93] Adevărul este că atît Antioh Cantemir în timpul celei de a doua domnii (1705-1707), cît şi Mihai Racoviță în ambele domnii în Moldova au avut o atitudine favorabilă răsculaților, dar din motive diferite: Antioh Cantemir spera să-şi atragă în acest fel bunăvoința regelui Franței şi a ambasadorului său la Constantinopol în vederea contracarării intrigilor adversarilor săi din capitala otomană, în vreme ce atitudinea lui Mihai Racoviță nu se poate explica numai prin bunele raporturi existente între Francisc II Rákóczi şi Poartă, cît, mai ales, prin acelea care existau între domnul român şi Petru I.[94] În ceea ce ne priveşte, înclinăm să dăm o mai mare greutate „deturului" Rákóczi - Polonia - Petru I în conduita domnitorilor români decît altor considerente.

Interesant este că în cursul anului 1701 şi parte din 1702 rapoartele guvernatorului austriac Rabutin către Consiliul de război aduc învinuiri lui Constantin Brîncoveanu nu numai relative la primirea de către el a dezertorilor cu scopul de a-şi organiza detaşamente militare proprii, ci la

protecția acordată rebelilor, la încălcarea obligațiilor sale.[95] Austriecii îl suspectează[96] pe agentul domnitorului, Dindar, dar Rabutin comunică Consiliului de război la 12 februarie 1702 că Brîncoveanu este consecvent în contra serviciului Majestății Sale Imperiale, pretinzînd că are mîinile legate de boieri.[97] În Moldova, C. Duca este mai înclinat spre rebeli decît oricare dintre predecesorii săi, în timp ce Brîncoveanu rămînea totuşi „cumpănit."[98]

Domnitorul Munteniei avea toate motivele să nu rupă punțile bunelor relații cu imperialii cu atît mai mult cu cît ei se arătau decenți față de el, de la care aşteptau ajutoare, provizii, informații; pe de altă parte, acesta din urmă era interesat să-şi conserve posesiunile sale transilvănene (Sâmbăta de Sus, Poiana Mărului, casa sa din Braşov etc.), să uzeze de serviciile atîtor români transilvăneni; fără să-şi apropie o cauză care nu era a lui, el a oferit ospitalitate şi caritate persecutaților, unor amici ai lui Rákóczi, ca Petroczi, Pekri etc., de unde şi plîngerile ofițerilor austrieci; ofensiva uniatismului a deteriorat şi ma mult relațiile lui Brîncoveanu cu Imperiul.[99] În decembrie 1702, David Corbea preda lui Golovkin o scrisoare de la Bucureşti în care se încrimina oprimarea ortodocşilor de către împărat, care făcea fărădelegi şi supărări „mai vîrtos decît turcii."[100] Drept urmare, țarul a intervenit la Viena, dar lucrurile nu s-au schimbat în esența lor.

Constantin Brîncoveanu, după cum am văzut, fusese învinovățit de austrieci că luase în serviciul său militari rebeli. La 30 decembrie 1704, Rabutin informa Consiliul de război că domnitorul ar fi licențiat 400 de „vechi rebeli" pe care-i avusese în slujbă, încît în felul acesta, pe sub mînă, „el vrea" să întărească corpul rebelilor.[101] Aşadar, neîncrederea austriecilor părea întemeiată.

Pentru Constantin Brîncoveanu, acul indicator al busolei rămînea acțiunea antiotomană, pînă la un grad care ignora uneori prudența sa arhicunoscută. Într-un raport din 29 mai 1704 al lui Fierville către Bonnac se spune că Louis Michel, secretarul lui Ferriol, acompaniat „de un delegat al voevodului Valahiei", s-a prezentat la Rákóczi, la nord de Szeged; Michel ar fi comunicat că turcii ar fi fost gata să-l ajute cu 10.000 de oameni şi că Rákóczi ar fi ezitat să primească acest sprijin; cîteva zile mai tîrziu, ofițerul-delegat al lui Brîncoveanu făcea cunoscută intenția domnitorului de a încheia o alianță cu țarul şi Rákóczi contra turcilor; Rákóczi ar fi răspuns că o astfel de alianță nu poate fi luată în considerare decît dacă Petru I ar da garanții serioase de a ajuta Principatele Române,[102] adică - am preciza noi - dacă țarul şi-ar îndrepta marşul oştirii prin Principate.

Este greu de crezut că Brîncoveanu şi-a destăinuit asemenea obiective politice de anvergură către Rákóczi, care vedea în Poartă şi Franța singurele puteri sprijinitoare într-o vreme cînd Petru I nu excludea o alianță antisuedeză cu Austria în schimbul ajutorului său contra rebelilor în Ungaria şi Transilvania „cu un număr mare de ostaşi, după cum o va cere el"[103] (împăratul). Ce-i drept, țarul avea în vedere şi alternativa Rákóczi ca aliat sub tutelă, dar este incredibil ca Brîncoveanu să se fi „dat legat de mîini şi de picioare" lui Rákóczi în perspectiva nesigură a unui tratat cu țarul.

Concomitent, rapoartele către Consiliul de război de la Viena fie că suspectează lealitatea domnitorilor români, fie că îi învinovățesc deschis de sprijin acordat rebelilor.[104] Totuşi, la 9 noiembrie 1706 losif I îi atrage atenția lui Quarient că era în interesul Austriei să aibă bune relații cu Brîncoveanu;[105] o lună mai tîrziu, Brîncoveanu transmitea ştiri scrise lui Quarient despre curuți şi despre războiul nordic; Quarient îşi anunța împăratul că Poarta a dat ordin domnitorului să nu mai ajute pe curuți, că el, Quarient, va întreține bune relații cu Brîncoveanu; apoi Consiliul de război cerea comandantului din Braşov să primească bine pe Brîncoveanu în cazul retragerii sale în Transilvania.[106] Dar, în toată această perioadă învinuirile lui Ferriol la adresa lui Brîncoveanu au curs din abundență.[107] Domnitorul era învinovățit de trădarea sultanului (poziției lui față de imperiali atribuindu-i-se decizia finală a războiului), i se cerea destituirea etc.

La 30 ianuarie 1706, Brîncoveanu îi scrie lui F. A. Golovin (răspuns la două scrisori trimise prin Mihalache) că Rákóczi n-a putut opri intrarea austriecilor în Transilvania, că el s-a întors prin Maramureş în Ungaria, „iar unii transilvăneni care au fost de partea lui s-au împrăştiat, iar alții, cei mai mulți, s-au dus în țara Moldovei, iar alții în Polonia"; dar se adună din nou toți într-o singură parte a țării ungureşti; se vorbeşte de o posibilă înțelegere între cezar şi unguri prin mijlocirea englezilor şi olandezilor.[108] Este momentul preparativelor şi apoi al încheierii tratatului dintre Rákóczi II şi Petru I care prevedea, între altele, obligația țarului de a face tot posibilul ca voevozii

Moldovei şi Munteniei să nu acorde nici un ajutor Austriei şi nici să primească supuşi rebeli ai lui Rákóczi, ci, dimpotrivă, să-i predea pe cei deja primiţi sub protecţia lor cu toate bunurile lor.[109] Tocmai de acest eveniment trebuie legată şi observaţia lui N. Iorga că, în 1708, Brîncoveanu începe a privi şi spre curuţi, fără să rupă legăturile cu imperialii,[110] Cantacuzinii continuînd să păstreze relaţii cu răsculaţii. Să nu se uite că cel care negociază ca reprezentant al ţarului cu Rákóczi era David Corbea. Atitudinea binevoitoare faţă de curuţi a domnitorilor din Bucureşti şi Iaşi nu va diminua, ci va spori concomitent cu slăbirea mişcării, ai cărei participanţi, nu puţini dintre ei, vor găsi adăpost în Moldova şi Muntenia.

Este adevărat că poziţia domnitorilor n-a avut o importanţă de prim plan în sprijinul moral sau material pentru răscoala ungurilor, dar nici nu se cuvine ignorată. Ea prezintă mai mare interes pentru cunoaşterea peripeţiilor la care era condamnată de împrejurări, forţă şi crez conduita domnitorilor în căutarea izbăvirii de dominaţia otomană sau, cel puţin, a conservării unei stări de lucruri neagravante.

Temerile cauzate domnitorilor români de intenţiile beligeranţilor în războiul „Ligii Sfinte", evacuarea Moldovei de trupele poloneze, condiţie a evacuării Cameniţei de cele otomane, îndepărtarea tătarilor din Bugeac (aceste din urmă două chestiuni fuseseră stipulate în tratatul de pace de la Carlowitz) preocupau Iaşii şi Bucureştii înainte, în timpul şi după încheierea acelui tratat. La toate acestea se adaugă însă o îngrijorare mult mai mare decît oricare alta. Este vorba de pretinsele intenţii ale Porţii de a transforma Principatele în paşalîcuri. Indiferent de gradul lor de virtualitate, nu este mai puţin adevărat că ele neliniştea pe domnitori. Acele intenţii au fost foarte limpede dezvăluite în declaraţia din 20 august 1703 a Bucureştilor, declaraţie transmisă guvernului rus de Teodor Corbea,[111] din care rezultă că Poarta înţelegea să-şi pună în aplicare planul din două motive: „necredinţa" domnitorului Moldovei care ar fi silit pe otomani să cedeze polonezilor Cameniţa şi golirea vistieriei care ar fi putut fi revitalizată prin transformarea Principatelor în paşalîcuri. Potrivit declaraţiei amintite, proiectele au fost zădărnicite prin asmuţirea hanului Crimeii în primul caz, şi prin mituiri în cel de al doilea caz (chemarea lui Brîncoveanu la Adrianopol). Contraacţiunea domnitorilor români nu poate fi ignorată, fapt este însă că schimbarea statutului juridico-politic internaţional al Principatelor printr-o decizie unilaterală a Porţii i-ar fi agravat situaţia şi aşa foarte complicată, iar „rentabilitatea" financiară a prezumtivelor paşalîcuri era mai puţin decît o promisiune, dacă nu chiar o eroare.

Fără să se exagereze, merită să fie menţionat şi rolul pe care l-au jucat în raporturile internaţionale ale Principatelor prezenţa unor ostaşi-mercenari români sau strămutaţi în armatele străine, ca să nu mai vorbim de rolul recunoscut al detaşamentelor de voluntari în războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea şi începutul celui următor. Cînd vorbim de strămutaţi avem în vedere, în primul rînd, situaţii ca cea a Noii Serbii cu o populaţie alcătuită jumătate din români. Ei formează, după cum vom vedea, detaşamente întregi; dintre ei se recrutează comandanţi de mari unităţi (cantemireştii) şi comandanţi de detaşamente (Tonski, Apostol Chigheci etc.).

La 4 martie 1707, polcovnicul C. Turculeţ adresează lui G. I. Golovkin, cancelarul Rusiei, următoarea scrisoare: „la porunca Măriei Sale ţarului trimit la înălţimea Voastră pe numitul Apostol Chigheci, de neam bun, care este moldovean de neam şi cu adevărat pravoslavnic, un om de ispravă în toate, deosebit de iscusit în arta cavalerească…"; el va intra în slujba ţarului, îl vor urma şi alţii „deoarece am dat sfoară prin ţara noastră a Moldovei către nacealnici să fie buni şi să plece cît mai repede în slujba Măriei Sale ţarului [...]. Eu însumi voi fi gata să slujesc cu adevărat pe înălţimea Voastră."[112] O lună mai tîrziu, Petru I elibera lui Apostol Chigheci un brevet de comandant al steagurilor de moldoveni „întrucît ne-am gîndit să avem în oştirea noastră pentru războiul de acum călărime moldovenească."[113] La 19 iulie 1707 erau stabilite lefurile pentru 1 comandant, 2 rotmiştri, 3 porucici, 3 horunji şi 300 de oşteni de rînd (din care unul, după ce a depus jurămîntul şi a luat plata pentru un cal, a fugit).[114] Chigheci şi căpitanul Pëtr Ladijenski au fost apoi trimişi în Moldova pentru a angaja ostaşi.[115] La 27 iunie 1708, Menşikov menţiona într-o scrisoare către hatmanul I. I. Skoropadski fapte de arme ale călărimii moldovene.[116] La 18 mai 1709, lîngă Poltava, au atacat ostaşii „valahi" încadraţi în armata rusă.[117] În 1710, Apostol Chigheci îşi va reînnoi cererea către ţar de a intra în serviciul său, an în care în acelaşi serviciu se mai aflau căpitanul Brant, fraţii Tonski,

Teodor Dicaş, pentru ca în mai 1711, Şeremetiev să anunţe modul de încadrare a polcurilor moldovene ale fraţilor Tonski şi Ivanenco şi a „roţii" lui Chigheci.[118]

Dezagregarea armatelor româneşti impusă de turci explică, în parte, motivul angajării românilor în alte armate creştine. De asemenea, preferinţa pentru armata rusă în noile împrejurări istorice ale începutului de veac are ca mobil nu numai comunitatea de credinţă religioasă ci şi, nu mai puţin, renaşterea speranţelor în abolirea dominaţiei otomane cu sprijinul noii mari puteri continentale. Mercenariatul „clasic" poate fi invocat însă în cazul „valahilor" din armata suedeză. În 1702, la Varşovia, regele Suediei a inspectat o roată de valahi; valahi în slujba lui Carol XII se află în Saxonia în 1706; la 22 iunie 1708, pe rîul Bereza, un general suedez atacă cu valahii pe cazaci[119] etc. La 10 mai 1709, cancelarul Golovkin îi scria domnitorului Mihai Racoviţă că regele Suediei a trimis pe „polcovnicul său moldovean, numit Sandul, la voi în ţara Moldovei cu bani mulţi pentru a recruta pe moldoveni în slujba sa"; Golovkin îi cerea domnitorului să împiedice operaţia.[120]

Urmărind ceea ce oferă partea românească în raporturile cu Puterile creştine, sînt de notat şi împrumuturile băneşti date de Constantin Brîncoveanu. La 17 ianuarie 1704, domnitorul îl anunţa pe F. A. Golovin printr-o scrisoare cifrată că, „la porunca prea milostivului monarh, [am dat] solului vostru Petru Andreievici [Tolstoi] o sumă de 30.000 efimci, cu toate că şi atunci şi acum noi şi biata noastră ţară ne aflăm la cea mai mare strîmtoare şi în cea mai mare mîhnire din pricina neîncetatelor cereri sau, mai bine zis, a jafurilor păgînilor."[121] Patru ani mai tîrziu, pentru a împiedica Poarta să intre în război cu Rusia, P. A. Tolstoi a plătit muftiului şi lui Al. Mavrocordat cîte 2.000 de cervonţi, banii fiind procuraţi de la C. Brîncoveanu.[122] La 15 martie 1708, G. I. Golovkin îi mulţumea lui C. Brîncoveanu pentru tot ceea ce făcuse şi făcea în folosul Rusiei şi-l ruga să continue să dea solului rus „sfaturile şi poveţele voastre înţelepte şi tot ajutorul şi la cererea sa să-i daţi bani cu împrumut potrivit rugăminţii pe care v-am scris-o mai înainte."[123] La 23 martie acelaşi an, domnitorul îl anunţa pe cancelarul Rusiei că a trimis lui P. A. Tolstoi 4.000 de galbeni turceşti, „în sumă de 10.000 levci."[124] Împrumuturi băneşti acorda C. Brîncoveanu şi austriecilor, încît la 11 iulie 1710 însuşi împăratul Iosif I îi mulţumea domnitorului pentru un credit bănesc.[125] Toate acele împrumuturi pledează nu numai pentru recunoaşterea stării înfloritoare a finanţei domnitorului, ci şi, în consecinţă, pentru validitatea şi poziţia sa de excepţie ca vasal în raporturile politice ale epocii.

Munificenţa şi prestigiul lui C. Brîncoveanu îi conferă un loc aparte în lumea ortodoxiei, în general, care-l priveşte ca pe un protector. Adresîndu-i-se din Constantinopol la 17 martie 1704 lui Petru I pentru a-i notifica instalarea sa ca patriarh al Ierusalimului, Hrisant spunea: „pentru ca această instalare să nu aibă ca urmare vreo ispită şi agitaţie şi să dăuneze Preasfîntului Mormînt, ne-a ajutat Preamăritul şi iubitor întru Christos gospodar muntean [...]. căci fără ajutorul înălţimii Sale s-ar fi iscat mari agitaţii, care ar fi dăunat de trei ori, de patru ori mai mult, decît cele ce s-au întâmplat."[126] Adresîndu-i-se tot ţarului şase luni mai tîrziu, Patriarhul Hrisant mărturisea că „singura consolare ne-a mai rămas Ţara Munteniei, ai cărei conducători virtuoşi şi înţelepţi sînt robi credincioşi Sfintei Voastre împărăţii, deşi chinuitorii [turcii - n.n], pe cît le stă în putere, îi asupresc fără milă. Dacă ar fi alţi conducători, această ţară ar semăna cu cea Valahă [Moldova - n.n.], cu totul ruinată."[127]

După cum se vede, Hrisant accentuează asupra zelului, sincerităţii, supuşenii „de rob" faţă de Rusia a cîrmuitorilor munteni nu numai pentru că el însuşi fusese arhimandrit al Moscovei, ci şi din dorinţa de a ridica creditul muntenilor la ţar într-un moment de deteriorare a relaţiilor dintre Cantacuzini şi Constantin Brîncoveanu, deteriorare care l-a neliniştit pe ţar, l-a îndemnat să-şi exprime nemulţumirea şi să ceară revocarea măsurilor contra Cantacuzinilor (retragerea rangului de spătar lui Mihail) iar domnitorului să dea explicaţii.[128]

Del Chiaro spunea că „Moldova şi Valahia trebuiesc privite ca două corăbii pe o mare furtunoasă, unde rareori se bucură cineva de linişte şi odihnă."[129] Şi cu toate acestea, Bucureştii în anii domniei lui Constantin Brîncoveanu joacă rolul de centru al ralierii şi speranţelor în lupta pentru abolirea dominaţiei otomane. În februarie 1705, Petru I trimite în Muntenia pe Andrei Mihailov, traducător de limbă greacă la Departamentul soliilor, pentru învăţarea limbii latine şi „a altor ştiinţe", dîndu-i-se 200 de ruble pentru doi ani.[130] „Brîncoveanu - nota Del Chiaro - cultivă

relaţiile cu austriecii şi cu potentaţii creştini, întreţinînd cu ei intimă corespondenţă şi informîndu-i de planurile turcilor. În acest scop el ţinea la Constantinopol doi din cei mai fideli boieri, afară de alţi partizani, care-l costau sume considerabile [...]. Valahia e situată între două împărăţii cu care formează o balanţă: Principatele trebuie să ducă o politică de echilibru. Plecînd balanţa peste îndatoririle stricte către turci, riscă pericolul de a pierde ţara şi libertatea dinspre partea nemţească, după pilda lui Nicolae Mavrocordat [...]. În schimb, aplecîndu-se spre nemţi sau alte puteri creştine, va pierde domnia şi viaţa dinspre partea turcilor."[131] Din cancelaria stolnicului Constantin Cantacuzino porneau fire de legătură cu cele mai importante centre politice ale epocii. O vastă corespondenţă în limbile latină, italiană, germană, polonă, greacă şi turcească pleacă sau este primită din şi în acea cancelarie. La Bucureşti se ţin consfătuiri politice cu participarea patriarhilor Ierusalimului, cu reprezentanţi ai popoarelor subjugate, cu emisari austrieci, ruşi, polonezi, greci, sîrbi, bulgari, albanezi; românii din Transilvania „l-au rugat ca un singur om pe domnul meu" să le reprezinte în 1702 doleanţele pe lîngă ţar.[132] Şapte ani mai tîrziu, stolnicul Cantacuzino face o nouă intervenţie pe lîngă Golovkin în numele acelor popoare.[133]

În tabăra muntenească avea însă să se producă o fisură care va evolua agravîndu-se pînă la ruptura manifestă din 1711. O oarecare dezarmonie se constată încă din 1703 între Toma Cantacuzino trimis la Poartă, care-şi depăşea instrucţiunile, şi domnitor. Către anul 1707, înrăutăţirea raporturilor se face vizibilă şi pare cunoscută ţarului interesat în conservarea unităţii de acţiune la Bucureşti. Semnificativ este că David Corbea simţea nevoia să-l asigure pe F. A. Golovin că, „în ceea ce îl priveşte pe domnul meu şi pe domnii unchi ai Luminăţiei Sale, să n-aveţi nici o îndoială, ci să-i socotiţi drept slujitori şi prieteni adevăraţi şi drepţi.[134] Şapte luni mai tîrziu, Constantin Brîncoveanu reînnoia asigurările de devotament.[135] Totuşi, la Bucureşti se instalează un fel de dualitate în conducerea raporturilor cu Puterile creştine, Cantacuzinii întreţinînd o corespondenţă proprie, alături de cea a domnului, în treburi de stat cu străinătatea. Ţarul Petru I, de pildă, scrie domnitorului, dar şi Stolnicului Cantacuzino. După cum am văzut, îndepărtarea lui Mihail Cantacuzino din funcţia de spătar provoacă intervenţia în favoarea sa a lui Petru I, dar domnitorul nu revine, asupra deciziei. În pofida acestor asperităţi, loialitatea cîrmuitorilor munteni nu este pusă la îndoială la Petersburg şi Moscova; este însă privită cu neîncredere şi vinovată suspiciune la Viena.

Victoria Rusiei la Poltava din vara anului 1709, un fel de atestat al avansului învingătorilor între marile Puteri ale continentului, a avut un puternic ecou şi în ţările europene aflate sub dominaţia sau stăpînirea otomană, întărindu-le în decizia unei mai strînse alăturări de Rusia sau în serviciul ei. La 28 iulie 1709, C. Brîncoveanu îi scria lui G. I. Golovkin că, la vestea izbînzii, a simţit o bucurie „ce nu se poate descrie", că a răspîndit vestea „peste tot acolo unde trebuie să se ştie", că a trecut pe la el generalul sîrb Ivan Tikeli, aflat în serviciul Austriei, care e gata să slujească pe ţar şi să adune 30.000-40.000 de oameni.[136]

La 6 decembrie 1709, brigadierul G. I. Kropotov îl anunţa pe A. D. Menşikov că sosiseră la el 30 de moldoveni, cerînd să fie primiţi în serviciul ţarului.[137] Interesantă este „relaţiunea" lui Thalabo, trimisul lui Rákóczi la ţar. El nota[138] că, după bătălia de la Poltava, Constantin Brîncoveanu a trimis la ţar deputaţi în numele tuturor provinciilor creştine de sub dominaţia Turciei pentru:

1) a-l felicita şi a-i transmite dorinţa să continuie şirul victoriilor;

2) să nu confirme sau să prelungească pacea cu turcii, ci să facă ceva cu tot preţul: „que ce fut avec la Suède", spre a-i elibera de turci, „cum a promis de multă vreme", asigurîndu-l pe ţar că aceste provincii sînt dispuse să ia armele contra turcilor; 3) să-i ajute pe unguri; regele Suediei poate fi convins să facă pace cu ţarul. Este vorba, aşadar, de dorinţa lui Brîncoveanu, care reprezintă pe cea a tuturor creştinilor aflaţi sub dominaţia otomană, ca ţarul să pună capăt războiului în Suedia şi să-şi îndrepte totalitatea forţelor împotriva Porţii, eliberînd pe creştini, după „cum a promis de multă vreme".

Potrivit aceluiaşi Thalabo,[139] ţarul ar fi răspuns domnitorului cu mulţumiri şi cu rugămintea de a persevera în serviciul cauzei; drept recunoştinţă, i-a trimis daruri, între care un portret, al său garnisit cu diamante, cerîndu-i să nu se neliniştească deoarece prelungirea păcii cu turcii urmăreşte

ascunderea intenţiilor sale faţă de turci şi împiedicarea unui ajutor din partea lor către regele Suediei aflat pe teritoriu turcesc; după ce-l va obliga pe Carol al XII-lea la pace, va găsi pretexte pentru a rupe cu turcii.

Evoluţia evenimentelor întărea convingerea în iminenţa unui război ruso-turc, încît nicicînd n-a fost mai adevărată constatarea înscrisă într-un memoriu din noiembrie 1709 că „valahii, moldovenii, bulgarii şi toţi ceilalţi greci *) sînt foarte dispuşi să-l primească [pe ţar - n.n.] şi-l p rivesc ca pe eliberatorul lor."[140]

Din motivele deja arătate, situaţia domnitorilor de la Iaşi era complicată. Constantin Duca, de pildă, îi cerea încă în 1701 lui Petru I „să-l primească ca supus al său", la care ţarul a răspuns că „nu este cu putinţă să fie primit ca supus, întrucît este al sultanului."[141] La 20 iunie 1704, Mihai Racoviţă îl anunţa pe David Corbea că este gata să trimită un om al său pe lîngă ţar şi-l ruga „să fii chezaş pentru noi, că noi vom fi robi credincioşi şi la ceea ce ni se va porunci, vom fi gata la orice."[142] În noiembrie 1709, „prinţul Moldovei, bănuit de înţelegere cu ţarul, este în primejdie să-şi piardă viaţa. El se numeşte Mihai Racoviţă."[143] Viaţa nu şi-a pierdut-o, dar a fost mazilit.

Turcii aveau, şi încă de multă vreme, suficiente motive de mazilire a domnului Moldovei. Decizia lor s-a produs datorită unor împrejurări, în general, cunoscute. Ionescu Gion a notat că Ion Neculce şi Voltaire au consemnat că Mihai Racoviţă elaborase împreună cu ruşii un plan de „prindere" a lui Carol al XII-lea, dar că, pîrît la regele Suediei de boieri sau de Brîncoveanu, el fu mazilit.[144] Un asemenea plan a existat şi vom vedea cum a fost deconspirat. Oricum, Ferriol comunica bucuros lui Ludovic al XIV-lea, la 22 noiembrie 1709, că domnitorul Moldovei a fost detronat, şi dus la Constantinopol în lanţuri şi că „ar fi de dorit ca M. S. suedeză să facă tot astfel şi cu principele Valahiei."[145]

Fapt este că, aflînd de fuga lui Carol al XII-lea şi Mazepa în Moldova, Petru I a trimis la graniţele Principatului, pe diferite căi, detaşamente conduse de generalul-maior A. G. Volkonski şi de brigadierul G. I. Kropotov, detaşamente care cuprindeau unităţi de cavalerie moldovenească conduse de polcovnicii Apostol Chigheci şi fraţii Anton, Vasile şi Ioniţă Tonski; Kropotov avea ordinul să nu lase pe Carol al XII-lea să ajungă la armatele sale din Saxonia, să stabilească (el, Kropotov) legături cu domnitorul Moldovei şi *să acţioneze după sfatul acestuia;* Racoviţă a cooperat cu brigadierul, dîndu-i informaţii, divulgînd intenţii ale urmăriţilor[146] etc.

Toate cele de mai sus trebuie puse în legătură cu scrisoarea lui Mihai Racoviţă din septembrie 1709 către G. I. Golovin, o scrisoare care urma alteia din 31 august acelaşi an. În rezumat, iată ce comunica domnitorul:[147] am trimis un boier la Iusuf-paşa să iscodească; s-a întors şi ne-a spus că regele Suediei şi Mazepa vor părăsi fără zăbavă Tighina într-un convoi mic de turci; vor veni aici (la Iaşi), apoi vor merge la Suceava ca să ajungă la Rákóczi „deoarece nădăjduiesc în el"; regele nu are decît puţină cavalerie suedeză, iar turcii îl vor conduce pînă la graniţa Ungariei; „muntele Camuluţa [Holmul - Holmuţa n.ns.] peste care vor trece, este greu de străbătut, fără călăuze putînd ei să se rătăcească"; de aceea să vă străduiţi şi să puneţi la cale prinderea lor, trimiţînd oaste îndestulătoare; călăuză poate fi moldoveanul Turculeţ, şi în afară de bănuială este moldoveanul Chigheci; „eu, dacă n-aş avea atîtea piedici, care mă încurcă, mai ales neputinţa, neapărat i-aş fi adus în dar dvs. şi pe regele suedez şi pe Mazepa"; totuşi, cînd ei vor sosi aici, îi voi înştiinţa pe Kropotov, „care cu acest ţel este trimis de dvs. la hotarele noastre"; Iusuf-paşa spune că Mezepa nu a fost predat ruşilor pentru că a venit aici ca supus al regelui Suediei, nu al ţarului; regele are 700 de zaporojeni şi cam tot atîţia suedezi*). Aşadar, sursele documentare ruseşti, prin chiar scrisoarea domnitorului moldovean, infirmă argumentele lui N. Iorga în favoarea ideii de neimplicare a lui Racoviţă în cursa întinsă regelui Suediei. Spune N. Iorga: „Neculce învinuieşte formal pe Racoviţă însuşi că era iniţiat în acest complot şi că-l aprobase ca să nu vie regele la Iaşi, cum mergea zvonul. Am crede cu greu că un aşa de încercat cum era acest domn, care ştia bine că nu el va dezlega marile întrebări politice ale Europei, să fi săvîrşit o aşa de pripită şi nebună greşeală."[148]

Acel plan a fost însă deconspirat şi, după toate probabilităţile, chiar de către „boierul" trimis de Racoviţă să-l „iscodească" pe Iusuf-paşa. Cronicarul otoman a notat că „beiul Moldovei, ghiaurul numit Mihail cel afurisit, făcînd binefacere ghiaurilor, care sînt uniţi, a trimis în taină ştiri ţarului Moscovei" ca să-l prindă pe Carol al XII-lea; a aflat însă Iusuf-paşa şi Mihai Racoviţă a fost

mazilit, dus la Istambul şi închis.[149] În felul acesta, Carol al XII-lea şi Mazepa nu s-au aflat printre suedezii şi cazacii atacaţi de Kropotov la 23 septembrie 1709 lîngă Cernăuţi, „prin foarte grele locuri muntoase şi păduroase", ghidat fiind de polcovnicul Turculeţ.[150]

Desigur, nu poate fi vorba de un act de felonie (cum îl califică raportorii occidentali filootomani) al lui Mihai Racoviţă faţă de Carol al XII-lea, ci, cel mult, faţă de Poartă. Or, trădarea faţă de Poartă era pentru orice creştin-raia un act de merit, o datorie. „Iudă" erau numiţi cei ce-l serveau pe sultan, şi nu invers. Carol al XII-lea se instalase în Moldova nechemat, conduita sa era cea a unui stăpîn şi, mai presus de toate, un aliat al turcilor.

O soartă asemănătoare lui M. Racoviţă, adică detronarea, a avut-o şi urmaşul său, N. Mavrocordat, suspectat de Poartă că întreţinea legături cu Petru I, legături ce ar fi înlesnit atacurile ruşilor în contra suedezilor din Moldova. La aceasta s-au adăugat conflictele domnitorului cu Carol al XII-lea şi Iosif Potocki venit (de-vastînd totul în cale) la regele Suediei aflat la Tighina, cu intenţia de a exercita presiuni asupra Porţii în vederea restabilirii pe tron a lui Lesczynski.[151]

Este neîndoielnic că anul 1711 se constituie într-o ipostază distinctă în istoria raporturilor internaţionale ale Principatelor Române, un moment cu preliminarii bine profilate. Nu au lipsit totuşi în istoriografie voci care au pledat pentru ideea că decizia lui Dimitrie Cantemir de raliere la Rusia s-a produs instantaneu. De regulă, opinia are ca punct de sprijin faptul că, după cum se ştie, Dimitrie Cantemir a dobîndit tronul Moldovei ca om de încredere al Porţii cu misiunea de „a prinde" pe Constantin Brîncoveanu. La aceasta se mai adaugă un considerent care a operat în favoarea acelui punct de vedere, şi anume, modificarea dispoziţiei forţelor politice în zonă. Cum bine a spus[152] P. P. Panaitescu, pînă la Dimitrie Cantemir, principalul ajutor în care puteau nădăjdui românii era Polonia (Austria sporadic şi de departe); Polonia însă decade, se află sub patronajul Rusiei care, nefiind vecină nemijlocită a Principatelor, foloseşte în chip liber teritoriul Recz Paspolitei; aşadar, locul Poloniei în politica răsăriteană îl iau Austria şi Rusia, încît oamenii politici români trebuiau să se adapteze noii configuraţii, de unde, potrivit opiniei unor istorici, am preciza noi, şi brusca convertire a lui Dimitrie Cantemir. Or, modificarea raportului de forţe în zonă nu este opera unui singur an, 1711. N-am accede decît parţial la afirmaţia lui P. P. Panaitescu potrivit căreia Dimitrie Cantemir se afla în mijlocul unei lumi noi, neexperimentată de înaintaşii lui.[153] După cum am văzut, contactele politice (între care şi ale lui Dimitrie Cantemir, Toma Cantacuzino etc. la Constantinopol), unele încheiate cu acte formale de alianţă, sînt mult mai vechi, iar acele contacte şi chiar pasagere conlucrări au dobîndit un caracter de permanenţă şi intensitate sporită. În acele raporturi există însă un element nou, şi încă foarte important: sosise momentul traducerii în practică a înţelegerilor, desprinderii „pe faţă" de Poartă şi alăturarea în război la Rusia. Or, evenimentele şi expunerea lor încercată de noi infirmă supoziţiile de felul celei avansată de G. Mavrocordat,[154] cu adepţi pînă în zilele noastre, precum că „hainirea" lui Dimitrie Cantemir „către ruşi nu izvorî cît de puţin din convingerea patriotică sau din pornire religioasă, ci de teama de turci, căci nu prinsese pe Brîncoveanu". Totul pledează în favoarea concluziei că actul lui Dimitrie Cantemir a fost de multă vreme pregătit,[155] că anul 1711 este o rezultantă a căutărilor şi frămîntărilor predecesorilor domnitorului.[156] Indubitabil demonstrat[157] ni se înfăţişează faptul că „gîndirea politică a lui Dimitrie Cantemir a fost îndelung pregătită şi cugetată", că *Istoria ieroglifică* a fost scrisă între mai şi decembrie 1705, iar această carte „este prefaţa încercării de eliberare a ţării întreprinsă de D. Cantemir", că germenii ideii conducătoare în *Descrierea Moldovei,* adică domnia autoritară şi vechimea independenţei Moldovei, se află în tratatul de la Luţk şi în proclamaţia din 1711 a domnitorului către moldoveni. Cauza - spunea şi A. D. Xenopol - care l-a îndepărtat pe Cantemir de turci [...] era convingerea adînc înrădăcinată în el despre starea de decădere în care se aflau turcii, izvorîtă din serioasa şi îndelungata lui îndeletnicire cu istoria otomanilor."[158]

Dimitrie Cantemir n-a întîrziat să pună de acord, în limitele concret posibile, ideile cărturarului cu practica politică, după cum o probează relaţiile sale din 1703 la Constantinopol cu Toma Cantacuzino (inorogul, adică cel dintîi, şi şoimul, cel de al doilea, „se îmbrăţişau şi se sărutau frăţeşte")[159] şi P. A. Tolstoi îndeosebi, propria sa mărturisire din septembrie 1721 către Petru I: „am venit în serviciul Maiestăţii Voastre cu inima deschisă şi de bună voie, chemat fiind de manifestele Maiestăţii Voastre pentru folosul general al creştinismului [...]. Fiind la Constantinopol, n-am călcat

făgăduinţele pe care le-am dat excelentului domn Petre Andreeviei Tolstoi [ambasadorul ţarului - n.n.], ceea ce poate mărturisi însuşi Dumnezeu şi Excelenţa Sa."[160]

Desigur, convingerile personale ale domnitorilor români au jucat un rol foarte important, numai că în acele împrejurări istorice ele exprimau şi o voinţă generală, cum au afirmat-o contemporanii avizaţi, şi de atunci încoace, numeroşi istorici.[161] Axinte Uricariul nota că, aflînd de hainia lui Dimitrie Cantemir, Vizirul s-a adresat moldovenilor cu un firman, cerîndu-le să rămînă supuşi Porţii, dar fără rezultat deoarece „erau înfiaţi mai toţi pămîntenii cu nădejdile cele deşerte."[162] Neculce, după cum am văzut, este de aceeaşi opinie exprimată în alte cuvinte. Un raport din Moscova, din 23 august 1711, al lui Keiserling, consemnează că ţarul n-a găsit la început nici un duşman în Moldova şi Valahia, iar domnitorii erau gata să i se „submittiren", că el se gîndea nu numai să facă din cele două principate un stat puternic, ci să dispute la pace şi Transilvania şi chiar întregul regat maghiar.[163] Un raport rusesc din primele zile ale trecerii Nistrului de unităţile ţarului spune că „moldovenii vin la noi fără încetare, cu mare dorinţă de a ne ajuta, şi cei din urmă ţărani (mujici) vor să intre în slujba militară."[164] În compunerea acelor unităţi se aflau şi patru detaşamente formate din emigraţi români şi comandate de Vasile şi Ion Tonski, Apostol Chigheci şi Ivănescu[165] (Ivanenco).

În ceea ce priveşte cercurile politice de suprafaţă nu se poate vorbi de o unanimitate în opţiuni, de vreme ce boierii fanarioţi au rămas pe o poziţie filoturcă, o ţinută pe deplin explicabilă dacă avem în vedere că dominaţia otomană era pavăza care le asigura rolul economico-politic în ţară şi continuarea exploatării ei în numele şi în virtutea unui regim impus de Poartă. Era vorba însă de o minoritate, încît este pe deplin împărtăşită concluzia că politica filorusă a lui Cantemir şi Brîncoveanu nu a fost personală căci, „cei puţin în această împrejurare, domnii nu lucraseră împotriva părerii obşteşti."[166] Această părere obştească nu putea însă să încline decît spre viitorul pe care-l promitea Petru I (pe atunci nu existau motive care să pună sub semnul întrebării sinceritatea promisiunii), biruitorul de la Poltava, ţarul pravoslavnic, în proclamaţia adresată moldovenilor: „luptaţi pentru patrie, pentru cinste şi recăpătarea vechilor libertăţi şi eliberarea voastră şi a urmaşilor voştri de sub jugul păgînesc."[167]

Condiţiile şi termenii în care românii aveau să se angajeze în luptă urmau să fie negociaţi de domnitorii lor. Altfel spus, entuziasmul, afectul, lăsau loc calculului rece politic. Or, după cum se ştie, conduita lui Dimitrie Cantemir nu a mai coincis, dintr-un anume moment, cu cea a lui Constantin Brîncoveanu. Pentru cel dintîi, actul de referinţă rămîne aşa-zisul tratat de alianţă încheiat la Luţk cu Petru I. El a fost şi continuă să fie judecat şi calificat în cele mai felurite chipuri, între care nu lipsesc extremele: de la progresist şi binefacere, la faliment sau catastrofă diplomatică.[168] În caracterizările univoce se ignoră, fie şi parţial, unul sau mai mulţi din factorii definitorii: natura feudală a gîndirii şi acţiunii politice în epocă, raportul de forţe între părţile implicate, poziţia geografică şi statutul politic al Principatelor, starea de spirit a momentului, urmările în proiecţie istorică ale actului etc. În focul expunerilor de argumente se dă uitării sau se minimalizează faptul că independenţa de stat şi conceptul de naţiune aveau o cu totul altă valoare atunci faţă de un secol mai tîrziu, mai precis spus, o accepţiune strict feudală, deci condiţionată sau confundată în cazul naţiunii cu etnia privită ca un pandant al confesiunii şi, mai presus de toate, precumpănea speranţa, bine statornicită, în iminenţa abolirii dominaţiei otomane. „Raţiunea de stat", principiu dominant în relaţiile politice ale secolului XVIII, se afla la începutul carieri sale în estul continentului.

Este lesne de bănuit răsunetul manifestului ţarului din 8 mai 1711 în care se spunea că „noi, în acest război, nici afirmare a puterii şi întindere a posesiunilor noastre nu dorim şi nici vreo îmbogăţire", ci „pentru eliberarea sfintei biserici şi a popoarelor creştine vrem să luptăm."[169] Apoi, cum bine a fost observat,[170] ţarul face o distincţie clară între români şi popoarele din sudul Dunării: „nu vom avea de la acele ţări şi popoare nici un fel de cîştig şi nu vom cere de la aceştia niciun fel de putere autocrate, dar vom lăsa fiecăreia din aceste ţări rînduielile obişnuite şi de mai înainte, precum şi conducătorii lor [...]. Iar acele popoare*) la care, din cauza robiei turceşti, din acestea n-au fost, le vom îngădui sub protecţia noastră să-şi aleagă conducătorii din rândurile lor şi le vom înapoia şi le vom întări drepturile şi privilegiile lor vechi, fără să cerem de la ei vreun venit, însă le

vom ține sub protecția noastră ca popoare libere şi aliate." Distincția clară de care a fost vorba mai sus se referă la faptul că românii au o organizare de stat. Este o stare de lucruri care a jucat atunci şi ulterior un rol important în istoria raporturilor politice din zonă. În virtutea acestui statut, raporturile Principatelor cu Austria şi Rusia, de pildă, au o tentă particulară.

Aşa-zisul tratat din 1711 nu este cel dintîi încheiat între Principate şi Rusia; au mai fost încheuate asemenea acte de Gheorghe Ştefan, în 1656, Constantin Şerban şi Ştefan Petriceicu în 1674, Şerban Cantacuzino cu ţarii Ivan şi Petru în 28 decembrie 1688, dar cel din 1711 este primul care a fost pus în aplicare, fiind „cel mai specific" acord încheiat între reprezentanți ai popoarelor balcanice cu o putere străină.[171] Nu este singura deosebire între actul din 1711 şi cele precedente. Printre altele, s-ar cuveni menționate[172] în favoarea lui Dimitrie Cantemir înscrierea principiilor domniei ereditare şi absolute (respinse însă în iunie de marii boieri), restituirea teritoriilor moldoveneşti şi ieşirea la gurile Dunării şi marea Neagră, eliminarea obligației de „mari daruri" către ţar etc. Totul indică o concepție politică superioară.

Numeroşi istorici şi-au pus întrebarea dacă şi Constantin Brîncoveanu a încheiat cu Petru I un aşa-zis tratat asemănător celui de la Luțk. P. Constantinescu-Iaşi, Al. Boldur, I. Engel, A. A. Kociubinskii, S. Jigarev,[173] A. G. Brükner, N. A. Mohov, Virgil Cândea, P. P. Panaitescu, sunt de părere că a existat un asemenea act. Virgil Cândea afirmă fără nici o rezervă că, în 1709, angajamentele reciproce iau forma unui tratat secret de alianță,[174] între clauze figurând şi aceea că tratatul se aplica în momentul intrării trupelor ruseşti pe teritoriul Munteniei, ceea ce explică şi inacțiunea lui Brîncoveanu în 1711.[175] P. P. Panaitescu crede[176] că în 1709, după bătălia de la Poltava, a fost încheiat acel tratat şi că, deşi n-a fost scos încă la iveală, existența lui s-ar confirma de cererea lui Petru I către C. Brîncoveanu în 1711 de a-şi îndeplini obligațiile de aliat conform cu angajamentele luate anterior şi pe afirmația lui Ion Neculce că Brîncoveanu „s-agiunsese cu Moscul."

Există însă probe foarte convingătoare care justifică incertitudini în privința încheierii formale a aşa-zisului tratat între Petru I şi C. Brîncoveanu. Partizanii opiniei existenței tratatului pretind că acesta datează din 1709, cînd ţarul l-ar fi şi decorat pe domnitor cu ordinul „Sf. Andrei," ceea ce este inexact, decorarea făcîndu-se în 1700.[177] Apoi, condiția de alăturare armată a lui Brîncoveanu numai în momentul intrării trupelor ruse pe teritoriul muntean figurează în scrisorile domnitorului către ţar şi în instrucțiunile acestuia din urmă, din 7 mai 1711, către generalul Şeremetiev, în care se spune: „hospodarii scriu că imediat ce armatele noastre vor intra pe pămîntul lor, ei se vor uni cu ele şi vor îndemna tot poporul lor numeros la o revoltă împotriva turcilor."[178] Nu rezistă, după opinia noastră, nici invocarea în sprijinul existenței tratatului a cererii lui Petru I către Brîncoveanu de a-şi îndeplini obligațiile de aliat conform cu angajamentele luate deoarece referința nu este expresă la tratat, iar asemenea angajamente de aliat îşi luase domnitorul în repetate rînduri prin scrisorile adresate ţarului sau cancelarilor Golovin şi Golovkin. În sfîrşit, afirmația, lui Ion Neculce („s-agiunsesă") poate avea un sens larg, de înțelegere în general. Credem că inexistența tratatului a confirmat-o însuşi ţarul în scrisoarea sa din 7 mai 1711 către V. V. Dolgoruki şi B. P. Şeremetiev. Ţarul spune că domnitorul Moldovei a intrat sub supuşenia sa („u nas v poddanstve"), că i-a trimis spre iscălire „gramota noastră" („naşu gramotu") şi că, *în curînd,* şi domnitorul Munteniei „se va lega de noi cu un astfel de tratat" („takovim j traktatî s nami obiajetsia").[179] Aşadar, ţarul nu spune că Brîncoveanu *s-a legat,* ci *se va lega* cu un tratat asemănător. Dacă un asemenea tratat ar fi existat în 1709, el ar fi constituit obiectul de referință pentru aşa-zisul tratat de la Luțk, şi nu invers. Pe de altă parte, învinuirile pe care ruşii le-au adus lui C. Brîncoveanu după bătălia de la Stănileşti nu invocă un tratat formal, ci angajamentele pe care şi le-a asumat domnitorul prin relativ bogata sa corespondență cu cîrmuitorii Rusiei.

Nu intră în intenția noastră să discutăm în amănunțime clauzele aşa-zisului tratat de la Luțk,[180] operație întreprinsă în repetate rînduri de numeroşi istorici. Socotim de cuviință, mai întîi, să subscriem la opinia că Dimitrie Cantemir nu putea ezita în alăturarea la ruşi şi încheierea alianței, „eventualitatea eliberării ţării fiind prea apropiată şi prea atrăgătoare. Dar alternativa victoriei făcea loc altor două, ceea ce Cantemir nu ignora. Moldova putea deveni o ţară mai liberă sau putea trece într-o nouă servitute politică, aceea ţaristă. Ca şi oamenii politici români de mai tîrziu, Cantemir era

deci atent la *condiţiile* şi *preţul* cu care Moldova putea scutura jugul otoman."[181] Se ştie că, după înseşi spusele ţarului[182] şi, în general, ale contemporanilor iniţiaţi, textul aşa-zisului tratat de la Luţk este creaţia lui Dimitrie Cantemir, text pe care ţarul l-a aprobat şi l-a semnat, remiţîndu-i-l domnitorului pentru a-l semna şi el, încît se poate spune că este vorba nu de un tratat, ci de un act transmis de la mînă la mînă, care n-a fost făcut public, deci care n-a fost promulgat,[183] ceea ce n-a împiedicat un început de punere în aplicare, cum s-a întîmplat de atîtea ori în istorie cu acordurile secrete.

Părţile, adică ţarul şi domnitorul, se aflau însă pe trepte ierarhice diferite: cel dintâi este un suveran, un autocrat, cel de al doilea un principe vasal sultanului. Aşadar, din capul locului relaţia dintre ei este una de tip feudal, adică părţile nu se află pe o poziţie de egalitate. Iată de ce ţarul, după propria-i expresie, acordă domnitorului gramota noastră („naşu gramotu"), luîndu-l pe domnitor sub protecţia sa sau chiar, dar tot în înţeles feudal, în supuşenia sa („u nas v poddanstve"),[184] deşi într-o scrisoare către Dimitrie Cantemir, din 16 iunie 1711, Petru I foloseşte formula „potrivit tratatului (dogovoru) încheiat."[185] Ion Neculce notează[186] şi el că ţarul i-a atribuit lui Dimitrie Cantemir titlul de „săninatul domn al Ţării Moldovei, samoderjeţu (singur stăpînitor) şi colegat (prieten) Ţării Moschiceşti, iar nu robu supus. Care acest nume este puţin oarece mai de gios decît al unui craiu, care se cheamă latineşte acestu nume sărenis". Aşadar, corect este să tragem concluzia că actul de la Luţk nu a fost pentru ţar decît o diplomă,[187] primită ca atare şi de Dimitrie Cantemir.

În surse documentare ruseşti din mai-iunie 1711 actul iniţiat de Cantemir este astfel definit: domnitorul „a făcut prin trimisul său capitulaţie de supuşenie faţă de autocraţia gosudărească"; Şeremetiev s-a întîlnit pe Prut cu „sus pomenitul gospodar valah *), care acum deschis s-a declarat supus al Majestăţii Sale, cu toţi nobilii ţării valahe şi cu toţi şefii a depus jurămîntul de credinţă;"[188] „gospodarul moldovenesc ne-a prestat jurămîntul de supuşenie"[189] spune Petru I. Probabil aceste formule şi unele clauze ale diplomei de la Luţk l-au îndemnat pe N. A. Mohov să scrie că „tratatul prevedea intrarea Moldovei în compunerea Rusiei cu păstrarea autonomiei şi a tuturor legilor şi obiceiurilor vechi moldoveneşti."[190] Intrarea în compunere nu ni se pare termenul potrivit pentru relaţiile suzeran-vasal în epocă în cazul Rusiei şi Moldovei, şi în general în tot evul mediu european. Clauzele diplomei învederează că Moldova era definită ca un stat în afara şi nu în interiorul Rusiei, graniţele fiind clar delimitate, dar aflat numai sub protecţia ţarului. Într-adevăr, în preambulul diplomei se spune foarte clar că domnitorul „ne-a declarat în scris şi înclinaţia sa, dorind aşadar să fie sub protecţia Măriei Noastre ţariene împreună cu toată ţara şi neamul moldovenilor", şi că „îl primim cu îndurare pe acest principe sub ocrotirea noastră."[191] Diploma, de la un capăt la altul, vădeşte un remarcabil efort al domnitorului pentru salvgardarea individualităţii ţării, pentru evitarea impreciziilor, învederează nevoia Moldovei „de a-şi asigura starea sa împotriva unor viitoare încălcări."[192] Aceste precauţiuni sînt atît de evidente, încît istoricul A. D. Brükner socotea că actul recunoştea Moldovei independenţa „în realitate desăvîrşită."[193] Şi S. Jigarev şi A. Z. Mislaevski vorbesc despre independenţă sub protecţie şi alianţă.[194] Stephan Fisher-Galaţi observă şi el că tratatul asigura „o virtuală independenţă pentru Moldova sub suzeranitatea finală a ţarului."[195] Aşadar, dacă ar fi să definim actul de la Luţk, am înclina să-l denumim diplomă de protecţie care garanta Moldovei integritatea teritorială şi deplina autonomie. În felul acesta au calificat actul lui Dimitrie Cantemir şi surse străine contemporane neutrale, ca cea din 16 iunie 1711 din lagărul de la Urlaţi al lui Brîncoveanu: „Princeps Moldaviae protectionem Czari acceptavit."[196]

Privită din alt punct de vedere, diploma poate fi socotită şi o adevărată lovitură de stat[197] prin instituirea domniei ereditare şi absolute a Cantemireştilor. Tocmai această clauză îl obligă pe domnitor să prezinte în iunie boierilor acel act în mod trunchiat (nu o variantă) pentru a elimina motivele unei eventuale rupturi cu marea boierime. Cneazul Dolgoruki a raportat ţarului că a găsit la Iaşi „între domnitor şi boierii săi un mare dezacord, şi mai presus de toate că înălţimea voastră a prevăzut urmaşi (la tron) ceea ce la ei n-a fost."[198] Neîndoielnic că actul se înscrie într-o formulă tipic feudală, ceea ce este cît se poate de firesc pentru acea epocă. De pildă, domnitorului i se recunoaşte o suveranitate internă, dar noţiunea trebuie înţeleasă în accepţiunea ei feudală, de vreme ce domnia sa era condiţionată de fidelitatea faţă de ţar şi de păstrarea religiei ortodoxe. Totodată, diploma prevedea şi prezenţa unor garnizoane ruseşti în Moldova pînă la „...întemeierea ţării", încît

s-a şi afirmat în termeni prezenteişti că actul nu numai că nu garanta independenţa, ci, dimpotrivă, o submina. După opinia noastră, problema este pusă greşit căci nu poate fi vorba în epocă de o independenţă absolută şi actul nici n-o prevede decît limitată. Pe de altă parte, actul fusese alcătuit şi în perspectiva eliberării altor popoare, iar Moldova fără ajutor armat efectiv (Rusia nu era, totuşi, o vecină), odată desprinsă de Poartă, nu s-ar fi putut apăra singură împotriva ei. Este însă în afară de orice îndoială că, în ciuda precauţiunilor domnitorului, diploma lăsa portiţe deschise unei eventuale anexiuni.

Proclamaţia[199] lui Dimitrie Cantemir către ţară din iunie 1711 este, după diploma de la Luţk, cel de al doilea act în care sînt cuprinse concepţiile sale privind statul şi destinul său istoric. Prin acea proclamaţie - o îmbinare, cum bine a fost spus,[200] de politică şi istorie - domnitorul urmăreşte afirmarea sa personală, cît şi a Moldovei ca stat independent; făcînd apel la istorie, el desfăşoară o pledoarie în favoarea drepturilor şi opţiunilor sale politice, în beneficiul aspiraţiei Moldovei la neatîrnare, vestejeşte încălcările şi abuzurile otomane, invocă capitulaţia lui Bogdan cel Orb nerespectată de turci - invocaţie care deschidea o nouă fază în îndelungata perioadă de apel al românilor la dreptul istoric în sprijinul emancipării naţionale.[201]

Din instrucţiunile[202] (7 mai 1711) lui Petru I către generalul Şeremetiev rezultă că raporturile cu domnitorii români constituiau pentru ţar şi sfetnicii săi o preocupare primordială. Era vorba de cooperarea cu Dimitrie Cantemir şi atragerea în luptă a lui C.Brîncoveanu şi popoarele balcanice. În ceea ce-l priveşte pe Dimitrie Cantemir, el a luat toate măsurile necesare şi, mai ales, posibile, siguranţei sale şi cooperării cu ruşii. După cum se ştie, aceştia din urmă întreţineau legături (corespondenţă) directă nu numai cu domnitorul, ci şi cu un grup de mari boieri, în frunte cu hatmanul Anton Jora, care aştepta din partea Rusiei sprijin pentru consolidarea poziţiei lor politice şi a privilegiilor de clasă. Mai mult, acei boieri îl ponegreau pe domnitor faţă de ruşi, înfăţişîndu-l ca fiind în fond „un turc". Nu este chiar lipsită de temei observaţia că, „întrucîtva, se poate spune că angajarea în război alături de Rusia i-a fost impusă lui Cantemir de o parte din boierimea din jurul său."[203] Fireşte, domnitorul înţelegea să nu scape „frîiele din mînă", ceea ce explică înlocuirea în funcţie a lui Anton Jora cu Ion Neculce. Corespondenţa[204] între domnitor şi ţar arată că cel dintîi îşi îndeplinea scrupulos îndatoririle pe care singur şi le-a impus: răspîndirea proclamaţiilor ţarului şi pe ale sale, chiar „prea iubitului nostru frate, domnitorul Munteniei, i-am trimis scrisoarea"[205] ţarului, „întocmirea" armatei etc. Dificilă era aprovizionarea furajeră şi alimentară, ţara fiind „pustiită". Totuşi, Dimitrie Cantemir a venit în sprijinul armatei ruse cu 17 polcuri şi 170 de „roate."[206]

Cu totul altfel au evoluat raporturile cu C. Brîncoveanu. Acesta din urmă, după cum se ştie, şi-a constituit o tabără la Urlaţi şi a rămas în expectativă. Primeşte bani de la ruşi pentru aprovizionare, împrumută la 3 iunie 1711 lui Dimitrie Cantemir 2500 de taleri,[207] organizează magazii şi adună mijloace de transport. Nu le va îndrepta spre ruşi, dar le va înapoia banii, convoaiele luînd drumul armatei turceşti. Întreţine relaţii şi cu otomanii. Cînd aceştia îi atrag atenţia că se află prea departe cu tabăra sa, la graniţa transilvană, şi-i cer să revină la Bucureşti, el le răspunde însă că e gata să asculte şi să îndeplinească ordinele sultanului de acolo unde se află.[208] La 6 iunie 1711, într-o scrisoare către Golovkin, domnitorul se arată neliniştit că nu are „instrucţiuni" din partea sa, îi este teamă să nu sufere un rău, din partea turcilor, el şi „notre pauvre patrie", dar că românii se prepară prin toate mijloacele, şi „vom încerca să fim zeloşi în această afacere, pe care noi aşteptăm de multă vreme."[209] Or, lui Gheorghe Castriotul îi urmează la Iaşi Toma Cantacuzino, care face cunoscute temerile domnitorului, tergiversările sale.[210] S-a produs astfel o defecţiune în tabăra munteană (preludiile sînt mai vechi) într-un moment crucial al desfăşurărilor. S-a spus[211] că fuga lui Toma Cantacuzino „nu e făcută tocmai în contra Domnului" deoarece Toma îi scria acestuia, făcînd apel la buna lui voinţă, cerîndu-i oarecum iertare. Într-adevăr, la 15 iulie 1711 (deci în ajunul bătăliei de la Stănileşti) Mihai şi Toma Cantacuzino îi scriu domnitorului, confirmîndu-i devotamentul lor şi rugîndu-l să-i aibă în prietenie şi să-i apere de atacurile oamenilor,[212] ceea ce înseamnă că evadarea lor n-a fost pregătită cu ştirea domnitorului, cum însuşi Toma Cantacuzino a declarat la Iaşi.[213] Cronicarul Radu Greceanu spune că, aflînd despre fapta lui Toma Cantacuzino, domnitorul ar fi plîns, şi nu este de crezut ca el să fi mers cu simularea pînă aici. Este însă foarte

adevărat că, din partea ruşilor, „pînă în ultimul moment, acestuia nu i se spune ce să facă, nu i se scrie, nu i cere nimic; e lăsat în nesiguranţă şi el cere preciziuni."[214]

C. Brîncoveanu, aflat între o puternică armată otomană ce-şi întocmise lagărul la Dunăre şi o slabă armată rusă, „hămesită şi zăpăcită", era în dilemă. La 7 iulie, el îi comunica lui Gheorghe Castriotul la Iaşi că îi mai scrisese prin căpitanul Vasile, „acum 20 de zile", că de cînd a plecat el, solul, nu are nici o veste din partea sa, că „nous voyons maintenant que la situation s'est affaiblie et qu'elle est devenue douteuse pour nous", că nu are de la el nici o lumină, că află ştiri din ceea ce se vorbeşte în popor şi nimic de la el, că ştie, totuşi, „que quelques troupes sont parties de Iassy avec la géneral Renn. On dit que Thomas est avec eux et qu'ils marchent vers nos pais. Ce que nous voyons n'est pas notre affaire (?), si c'est ainsi", că i-a scris şi lui Golovkin, că îi cere să-l informeze „comment vont les affaires et quelles dispositions on a la-bas envers nous, afin que nous le sachions et que nous agissons d'après acela."[215] Aşadar, Brîncoveanu se simte oarecum ostracizat, vede că doar „ceva trupe" se îndreaptă spre ţara sa (mai precis spre Brăila), însoţite de Toma Cantacuzino. Or, domnitorul nu putea vedea în Toma Cantacuzino decît ceea ce a văzut în el logofătul cronicar Radu Greceanu: un „hain" ce visa la tronul Munteniei şi care „au tras" la „vestitul viclean" Dimitrie Cantemir, „cu care şi mai înainte vreme înţelegere avusese."[216] Pentru domnitor, cele „cîteva trupe" însoţite de Toma Cantacuzino nu erau „afacerea noastră". Şi totuşi, el se arăta gata să servească cauza potrivit instrucţiunilor ce le-ar fi primit. Fireşte, aceasta ar putea fi numai o promisiune menită să mascheze o decizie deja luată. Este greu de spus însă dacă la 7 iulie domnitorul adoptase hotărîrea de a rămîne neangajat, deşi evoluţia evenimentelor (slăbiciunea rusă, ameninţarea otomană, defecţiunea Toma Cantacuzino etc.) conduc spre această alternativă.

Se ştie că acea campanie a fost prost pregătită, într-o precipitare riscantă şi neconcordantă dimensiunii scopului. „Acest marş împotriva turcilor a fost făcut prea disperat,"[217] am fost rugaţi de domnitorii români „să mergem cît e posibil mai repede, dacă nu se poate cu tot corpul principalei noastre oştiri, cel puţin să fie trimisă cea mai mare parte a ei,"[218] stă scris în jurnalul şi instrucţiunile lui Petru I.

La Stănileşti a fost pierdută o bătălie împotriva Porţii otomane, dar lupta, mare luptă, a continuat. Firul raporturilor politice întreţinute de români cu ruşii a fost reînnodat. La 1 ianuarie 1712, stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria lui Golovkin că întreruperea corespondenţei lor se datoreşte „tăcerii noastre" din cauza temerilor (care s-au vădit foarte întemeiate) şi că la 7 decembrie 1711 a trimis o scrisoare a domnitorului către Şeremetiev prin căpitanul Lepădatu.[219] Datată 7 decembrie 1711, există o scrisoare a stolnicului către Toma Cantacuzino prin care-i comunică ştiri de la Poartă şi-l anunţă că a primit „avec beaucoup de peine" permisiunea domnitorului de a trimite scrisorile ambasadorilor Safirov şi Şeremetiev-fiul către feldmareşal.[220] Greu, dar permisiunea a fost totuşi dată.

Contemporanii evenimentelor, ca şi istoricii de mai tîrziu, au încercat să caracterizeze conduita domnitorilor români cu o doză mai mare sau mai mică de subiectivism, încercînd să opună sau să împace morala cu politica. Ambasadorul englez la Poartă, Robert Sutton, şi trimisul englez pe lîngă Carol al XII-lea, Jefferyes, dau vina eşecului de la Stănileşti pe Dimitrie Cantemir pentru că, între altele, n-ar fi pregătit proviziile,[221] deşi Sutton recunoştea că „Moldova este în întregime ruinată,"[222] nu numai - am preciza noi - după Stănileşti, ci şi înainte. Înşişi ruşii nu i-au atribuit lui D. Cantemir responsabilitatea eşecului. Controversată, însă, în mod forţat, a fost şi încă mai este aprecierea valorii politice a lui Dimitrie Cantemir ca domnitor. Raportînd-o la acel moment istoric cu urmările lui imediate, deci privind-o pe termen scurt, fără să fi fost „catastrofală" cum s-a spus,[223] ea n-a fost mai puţin o eroare. Privită însă în perspectiva istorică, ea merită caracterizarea ce i-a făcut-o P. P. Panaitescu: „acţiunea sa politică şi militară, care urma să se desfăşoare într-o vastă mişcare generală de eliberare, a rămas un act istoric izolat, un act al unui mare precursor al luptei pentru independenţă."[224]

În ceea ce priveşte conduita politică a lui C. Brîncoveanu, divergenţa de opinii, tranşantă în epocă, a evoluat către o comprehensiune într-adevăr politică. În jurnalul lui Petru I, atitudinea domnitorului faţă de Rusia este calificată ca „o sărutare de Iuda."[225] Alimentate de o singură sursă, jurnale şi broşuri europene ale epocii aruncă vina înfrîngerii de la Stănileşti asupra domnitorului, a

cărui conduită este chiar înfierată.[226] Cuvîntul trădare a fost preluat apoi de unii istorici şi n-a ieşit nici astăzi din uz.[227]

Între contemporanii evenimentelor, Del Chiaro operează în judecăţi cu o balanţă mai echilibrată, luînd în considerare temerea lui C. Brîncoveanu faţă de o ripostă otomană. În sfatul pe care domnitorul l-a ţinut cu boierii la Urlaţi „se hotărî - spune Del Chiaro - să li se comunice (ruşilor) că nu li se poate da merinde decît după ocuparea ţării şi apărarea ei contra turcilor, care ar pustii-o în caz de ajutorarea inamicului lor"; domnitorul, „consternat de fapta nesăbuită a spătarului Toma Cantacuzino, plîngea de durere, aşteptîndu-se la răzbunarea turcilor,"[228] că el se gîndea la un refugiu mai sigur,[229] deci la părăsirea ţării. Or, nu recurgi la un act de trădare pentru a părăsi ţara în care domneşti „pe viaţă". Comparînd situaţia celor doi domnitori, un contemporan muntean nota: „iar lui Cantemir îi da mîna a-şi descoperi a sa credinţă către împăratul Petru cel Mare şi a împlini făgăduielile, căci că de grabă l-a năpădit ajutorul oştilor ruseşti şi curînd după aceasta şi însuşi porusia (prezenţa) împăratului..."[230]

Deşi „om de curte", sau poate de aceea, logofătul Radu Greceanu ni se pare a fi surprins cu exactitate „temeiurile" şi reacţiile lui C. Brîncoveanu. La Urlaţi, „pravoslavnicul domn îngrijat aflîndu-se, în ce chip ar face ca într-o vreme cumplită ca aceea, întreagă să păstreze ţeara şi fără primejdie dă către amîndouă părţile, adecă şi de către turci, şi dă către moscali, dumnezeiasca pronie carea necontenit iaste păzitoare celui ce nădăjduieşte întru ea. bine au voit ca şi acest lucru să se chivernisească de buna otprăvuire a înţeleptului domn"; Gheorghe Castriotul a fost trimis la ţar, „însă la iveală, pentru pricina ce mai sus pomenim, adecă pentru înnoirea păcii, iar într-ascunsu pentru chiverniseala pămîntului"; Toma Cantacuzino, care aspira la tron, se afla şi el la Iaşi, „dar prea bunul nostru domnu privind la nestatornicia şi tulburarea vremurilor, nimărui dentr-aceştia nu s-au potrivit, nici sfaturilor şi îndemnărilor celor fără de socoteală a unora şi a altora din boiari, carii necontenit îl supără şi pă afară multe zicea, nu s-au unit, îndemnîndu-l ca de către turci să să hăineaseă şi moscalilor, precum şi Dumitraşco Cantemir, să să alcătuiască. Nici scrisorilor celor cu laudă ale moscalilor, care din multă îndemânare a vrăjmaşilor fără de nicio socoteală îi trimiteau. Nici ziselor, scriselor şi laudelor lui Ren ghenărariul, care den multă îndemnare a Tomii îi venia, nici universalului ce Vlasie stegarul la mitropolitul Antim pă tainâ adusese cu poruncă dă zahareale şi alte lucruri necăzute şi necuviincioase, nicidecum nu s-au supus [...] nicidecum cu firea nu s-au alunecat, ci la cele ce vremea cea viitoare vrea aduce, cu grijă se purta şi pururea gîndia."[231] Aşadar, incertitudini în privinţa tăriei şi planurilor „moscalului", teama de ripostă otomană, grijă pentru ţara sa şi propria-i persoană, preocuparea de a evita urmările dezastruoase ale unui eşec, sînt considerentele care domină raţionamentele lui Brîncoveanu şi-l îndeamnă la o prudenţă referitor la care Engel spunea că dacă domnitorul a păcătuit cu ceva, atunci a păcătuit din prea multă prudenţă, pe care a dus-o la extrem.[232]

„Cum se vede, nota N. Iorga în 1910, din purtarea lui Constantin Vodă faţă de Imperiali şi faţă de regele saxon al Poloniei, el nu voia, nu putea avînd grija sa şi a ţării sale, să primească o suzeranitate creştină care nu s-ar fi dovedit întîi deplin şi statornic binevoitoare. Faţă de ruşi, el n-a fost nici mai bun, nici mai rău - mai Iuda pentru a întrebuinţa cuvîntul ţarului însuşi - decît faţă de alţi creştini, pe care, în teorie, ca ideal politic şi simpatii personale, îi voia desigur mai bucuros decît pe turci [...]. Dar el voia, înainte de toate, ca un bun cîrmuitor, păstrarea ţării sale întreagă şi fără primejdie de către amîndouă părţile."[233] Treizeci de ani mai tîrziu, fără să renunţe la explicaţia de mai sus, N. Iorga adăuga un element în plus: domnitorul n-a trecut deschis de partea ţarului, fiind reţinut de prudenţa stolnicului Constantin Cantacuzino care invoca legăturile cu habsburgii, primejdia tătară şi chestiunea dacă sub ruşi va fi mai bine decît sub turci,[234] ceea ce contrazice opinia acelora (Virgil Cândea) care atribuiau Cantacuzinilor un filorusism fără rezerve. Paul Cernovodeanu invocă şi el în sprijinul domnitorului ideea că acesta nu putea trece de partea ruşilor înainte ca ei să fi putut apăra Muntenia, „pentru că însăşi soarta ţării sale era în joc,"[235] punct de vedere împărtăşit şi de P. Constantinescu-Iaşi şi de L. E. Semenova.

Pentru B. H. Sumner, Brîncoveanu, „posesor al unei mari averi şi al unui mare talent diplomatic, ca şi al unei armate mărişoare, el a fost un prinţ al ezitării - aproape cel mai mare compliment care putea aparţine oricărui domnitor în acele împrejurări [...]. În orice caz, totuşi, el nu

era omul care să-şi taie toate căile de retragere şi avea nevoie de amplă măiestrie care să alterneze..."[236] Oricum, C. Brîncoveanu, prin relaţiile sale politice, bancare (depunerile sale la băncile austriece, veneţiene etc.), era un om deschis, cu vederi largi, un om al secolului său în care Europa devenea ceea ce s-a înţeles prin ea în epoca modernă, un om deci de acţiune în amplitudini şi direcţii variate, obişnuit să nu ignore siguranţa sa şi a ţării.

Să reţinem şi observaţia lui Virgil Cândea că „naivitatea de a crede că un om politic de luciditatea şi experienţa lui Petru cel Mare ar fi angajat într-un conflict uriaş Imperiul, pe care tocmai îl consolida ca mare putere europeană, de dragul unor sentimente de filantropie creştină, nu poate fi însă atribuită nici lui Brîncoveanu, nici unchiului său stolnicul Cantacuzino."[237] Este adevărat că nici unul din cei amintiţi mai sus nu „suferea" de naivitate, dar cineva a făptuit o mare eroare, şi acesta a fost Petru I. Citim în jurnalul ţarului: „acest marş împotriva turcilor a fost făcut prea disperat, mai mult pentru a asigura pe hospodarul muntean, care [se credea la noi că] îndeamnă pe hospodarul rosienese din motive creştineşti, promiţîndu-i a-l ajuta nu numai cu armatele sale, dar şi cu cele sîrbeşti şi altele, şi [afirmînd] că ar avea şi în interiorul Imperiului turcesc grupuri de rebeli [facţii] şi că prin creştini poate să ridice o revoltă împotriva turcilor. De asemenea, a promis a satisface armata rosienească cu alimente."[238] Aşadar, ţarul dă vina eşecului din 1711 pe Brîncoveanu, de dragul căruia i-a sărit în ajutor cu „desperare", ceea ce este cu totul fals. Campania a fost pregătită de la început cu o superficialitate izbitoare. Cauzele eşecului aici trebuie căutate, la care se cuvin alăturate şi cîteva alte considerente: lipsa de experienţă politică rusească în zona sud-estului european, de unde şi creditul neverificat dat nu atît dorinţelor (reale), cît promisiunilor de ridicare într-un singur şuvoi a popoarelor creştine, starea de beatitudine de după victoria de la Poltava, convingerea că Poarta se afla în pragul prăbuşirii pentru care nu este nevoie decît de o lovitură, impresie îngroşată de experienţa cu zece ani în urmă a vaselor ruseşti care, ajunse la Bosfor, au făcut să tremure Istanbulul (ne referim la demonstraţia maritimă a Rusiei, care a însoţit misiunea reuşită a lui Ukrainţev de încheiere a păcii cu Turcia - 1700). Este cît se poate de semnificativă nota contelui Poniatowski, interlocutor al ţarului la Jawarow: Petru I „*comptait lui - même si fort sur ses prochaines victoires, qu-il disait qu'il voulait être enterré a Constantinople.*"[239] Să ai o ambasadă la Constantinopol şi să nu verifici măsura în care bunele şi nobilele intenţii ale creştinilor au şansă de punere în practică? *Pisma i bumagi* ale lui Petru I dau un răspuns pozitiv interogaţiei noastre, numai că această verificare a fost circumscrisă mediilor din care proveneau doleanţele şi promisiunile scrise ţarului, de vreme ce ambasada lui Petru I era asemenea unei cetăţi asediate, cu antenele rupte, cu orice cale de comunicaţie redusă la informatorii tăinuiţi ai lui P. A. Tolstoi, şi care reprezentau pe cei ce doreau cît mai grabnica lor eliberare, încrezători fără de prihană în „steaua nordului".

Toată domnia lui C. Brîncoveanu este o probă a omului prudent, echilibrat, care nu declanşează o acţiune înainte de a fi luat toate precauţiile ce-i puteau garanta succesul, ceea ce explică neobişnuita întindere (pentru acea epocă) a domniei sale: 25 de ani. Să ne amintim „lungul drum" din 1703 la Adrianopol, pornit numai după deschiderea „drumului pungilor". Iată de ce subscriem în întregime la concluziile[240] lui Ştefan Ionescu şi Panait I. Panait: domnitorul n-avea la graniţe trupe aliate, ci, dimpotrivă, era înconjurat pe tot flancul dunărean de puternice concentrări inamice, adică otomane; cel mai inofensiv gest de trădare ar fi însemnat atragerea oştilor otomane şi tătare; i s-a poruncit să meargă spre Tighina; a pornit pentru a ajunge la conacul său de la Gherghiţa şi, în schimbul unor mari sume de bani, a smuls porunca de a se opri acolo; s-a mutat apoi lîngă Urlaţi, loc care permitea fie contactul cu trupele ruse în drumul domnitorului spre sudul Moldovei, fie retragerea în Transilvania (alternativă pe care o negociase încă din ianuarie 1711);[241] intră în rol de mediator, pentru ca, după Stănileşti, să pedepsească pe cei compromişi cu ruşii; atacul Brăilei, deci fărîmiţarea oastei ruse, îi arătase că aceasta din urmă nu va putea rezista oastei otomane; în 1711, pentru Brîncoveanu „momentul dezlănţuirii propriilor puteri nu sosise şi nu avea să sosească niciodată".

După opinia noastră, momentul 1711 a fost pentru C. Brîncoveanu un intermezzo nefast fără voia sa şi împotriva simţămintelor sale. El va returna ţarului banii trimişi pentru aprovizionarea pe care domnitorul i-o destinase şi pe care a făcut-o „cale întoarsă" spre lagărul otoman aflat în

„coastă". Dar, la 23 ianuarie 1712, stolnicul Constantin Cantacuzino îi scria cancelarului Golovkin că, dară însă cineva ne socoteşte infideli, Dumnezeu care ştie tot, să ne judece.[242] Şi stolnicul adăuga o ştire care confirmă părerea că, pentru C. Brîncoveanu, episodul Stănileşti a fost o neînțelegere, un act tratat cu uşurință de țar, după care, odată consumat, se reiau vechile legături: la 7 decembrie 1711 - scria stolnicul - am trimis o scrisoare a domnitorului către feldmareşalul Şeremetiev prin căpitanul Lapedatu.[243] Deci, o scrisoare trimisă celui „trădat" în condițiile cînd bănuiala de hainie era pe punctul să devină certitudine la Istanbul.

Analiza la obiect a conduitei lui Brîncoveanu, analiză despovărată de preconcepții, a condus-o pe istoricul sovietic L. E. Semenova, căreia i se alătură recenzentul ei bulgar, istoricul S. Dimitrov, la o încheiere[244] în consonanță cu realitatea: C. Brîncoveanu a aspirat sincer la eliberarea Munteniei de sub suzeranitatea otomană, de unde şi acțiunea lui de a dobîndi sprijinul Rusiei şi a i se alia; fără să existe un tratat formal încheiat cu Petru I, domnitorul a avut intenția să se ataşeze armatei ruse; dar, după declararea războiului, el a rămas fără legături cu ruşii, ceea ce l-a privat de certitudinea în succesul întreprinderii; faptul că în tabără rusă se afla D. Cantemir, considerat de C. Brîncoveanu ca un inamic personal, l-a incitat la prudență; apoi armata turcă în Muntenia facilita controlul asupra domnitorului; într-o astfel de ambianță, el nu s-a decis să treacă deschis de partea Rusiei; L.- E. Semenova a renunțat - constată şi S. Dimitrov - la „calificativele superficiale" de atitudine trădătoare, felonie, perfidie etc. Într-un cuvînt - am preciza noi - domnitorul s-a comportat ca un om politic de profunzime, grijuliu față de soarta sa şi a țării, cîntărind lucid şansele şi punînd lacăt supapelor de efuziune a afectelor, atît de larg deschise în corespondența cu țarul şi cancelarii săi. Privită de la Bucureşti, conduita domnitorului este responsabilă şi patriotică, eticheta de trădare neavînd nici un sens. Între aspirațiile sale şi practica politică n-a existat nici un divorț, ci, cel mult, între bunele intenții şi vitregia împrejurărilor.

Este neîndoielnic că anul 1711 se constituie într-un moment de răscruce în istoria raporturilor internaționale ale Principatelor Române. Limitîndu-ne la consecințele momentului asupra viitorului politic al Principatelor, vom aminti că mulți istorici i-au atribuit calificativul de început al regimului sau domniilor fanariote. Nu puțini sînt însă şi acei pentru care (mai întîi A. D. Xenopol,[245] continuînd cu N. Iorga şi sfîrşind cu Andrei Pippidi) defecțiunea domnitorilor români n-a fost cauza instituirii domniilor fanariote (recte regimului fanariot - mai mult o stare de spirit pentru Andrei Pippidi), de vreme ce domniile fanariote pe tronul Principatelor au precedat anul 1711. Veniamin Ciobanu,[246] unul din cei mai recenți exegeți ai epocii, observă că, „deşi învingătoare în 1711, Poarta otomană a devenit pe deplin conştientă de pericolul pe care îl reprezentau pentru dominația ei în Principatele Române tendințele expansioniste ale puternicilor săi vecini. Pericolul era cu atît mai mare, cu cît tendințele se conjugau, aşa cum s-a văzut, cu afirmarea tot mai vădită a dorinței de eliberare a românilor din cele două principate. Defecțiunea lui Dimitrie Cantemir a constituit o lecție prea usturătoare pentru ca sultanul şi înalții săi demnitari să-i ignore învățămintele. În scopul de a evita urmările nefaste pentru otomani ale sustragerii, indiferent sub ce formă, a Moldovei şi a Munteniei de sub dominația lor, se impunea inaugurarea unei noi politici, în primul rînd față de cele două Principate. Urmarea acestor considerente a fost modificarea substanțială a statutului lor juridic. Ea s-a concretizat în instaurarea domniilor fanariote, prin numirea mai întîi la Iaşi şi apoi la Bucureşti, a lui Nicolae Mavrocordat".

Aşadar, în fragmentul de mai sus, citat de noi, se propune, drept consecință a anului 1711, inaugurarea de către Poartă a unei noi politici, modificarea substanțială a statutului juridic al Principatelor concretizată în instaurarea domniilor fanariote. Se cuvine să accedăm însă la evidența că domniile fanariote (ca origine a domnitorilor) procedează anul 1711 şi ca domnitori de origine română vor urma „domniei fanarioților" instaurată în 1711 (Racoviță, Callimachi, de pildă). Problema constă în corecta desluşire a termenilor. Pe domnitori, nu atît etnia, cît administrația lor îi definea, şi anume: executori mai mult sau mai puțin fideli ai unui regim, chiar sistem, care trebuie numit, cum s-a şi făcut, turco-fanariot, ceea ce nu se reduce la o stare de spirit, ci defineşte un cadru şi exercițiu juridico-politic. Practica are antecedente anului 1711, dar devine sistem după acel an. Ce-i drept, probe contrarii încheierii noastre stau la îndemîna cercetătorului, dar ele pot doar să adauge un spor speculației subsidiare. Lupta între oligarhia boierească şi domnitor este veche,

cumpăna se apleacă între alternative. Dimitrie Cantemir o soluționează printr-un act („tratatul" de la Luțc) pe care nu are curajul să-l dezvăluie boierilor în toată amplitudinea sa. Constantin Brîncoveanu este domnitorul care se apropie în cea mai mare măsură de „prințul luminat" şi absolut al secolului XVIII. Dar are o partidă boierească (în speță, Cantacuzinii) cu care colaborează. Ruptura cu ea se produce. După Cantemir şi Brîncoveanu, marii boieri vor „cîrti", autohtonii se vor ciocni cu „năpasta" fanariotă, vor face arzuri către Poartă, dar domnia nu mai depindea decît într-o măsură derizorie de boieri, ci de Poartă. Ce-i drept, în mod cinic, Poarta va da curs uneori plîngerilor boiereşti, dar schimbarea şi tutelarea domnitorului, deci sistemul politic, nu-i va scăpa din mîini, de unde şi una din doleanțele esențiale ale „țării": domn pămîntean. Cine anume era pămîntean o decidea Poarta, şi nu numai după locul naşterii. Poarta avea nevoie de un domnitor-slugă. Era veche experiența ostatecilor (între care şi fiii bătrînului Constantin Cantemir), dar ea dovedise că nu oferea suficiente galanții ale fidelității domnitorului. S-a impus ideea unor domnitori servili cu rădăcini, fie şi transplantate, la Constantinopol.

„Moldova este în întregime ruinată"[247] constata în 1712 Sutton, iar Muntenia stoarsă de cererile otomane. Totuşi, domnitorii (N. Mavrocordat şi C. Brîncoveanu) nu se puteau consacra refacerii țării, fiind confruntați cu numeroase şi grave probleme după încheierea ostilităților militare ruso-turce. Între acestea, un loc distinct îl ocupă evacuarea oştirii poloneze (la Iaşi s-au aflat vremelnic emisari al regelui August al II-lea şi însuşi fostul rege St. Leszczynski), suedeze şi cazace puse pe jafuri, şi negocierea păcii ruso-turce care, aşa cum evolua, putea duce la un nou război. În această perspectivă, Brîncoveanu reanimă legăturile cu ruşii şi austriecii pentru a nu fi depăşit de evenimente. Corespondența cu Rusia este reînnodată.. În aceeaşi zi, 25 martie 1712, țarul îi scrie lui Mihai Cantacuzino, mulțumindu-i şi promițîndu-i răsplată, lui şi neamului său, pentru fidelitate,[248] iar Golovkin adresează şi el două scrisori[249] către Mihai şi Toma Cantacuzino. „Ne înştiințați - îi spune lui Mihai - despre ura poporului ortodox ce se află sub dominația turcească şi a chesarului, ce o are asupra duşmanului tuturor sultanul turcesc", despre faptul că Vulin, colonelul sîrb, are oştire pregătită, ca la 20.000, că el, împreună cu Tuchelin şi Hagi au trimis pe un locotenent cu arătare că sînt gata să slujească pe țar cu 10.000 de oşteni, că turcii se pregătesc de război, că țarul cere să scrieți acelor sîrbi să vină cu oştirea la granițele Rusiei, pentru a se întîlni cu armata rusă; să ne faceți cunoscută pornirea lor prin nepotul dvs., contele Toma Cantacuzino, aflat la Kiev în oştirea rusă, această operație militară fiindu-i lui încredințată; să îndemnați şi pe alți creştini să se ridice. Lui Toma, cancelarul rus îi face cunoscut că a fost la Petersburg sîrbul Dimitrie Semenov, trimis din Constantinopol cu scrisori în treburile noastre, care a trecut pe la rudele dvs., Mihai şi Constantin Cantacuzino din Bucureşti; sultanul se pregăteşte de război; i-am scris lui Mihai Cantacuzino ca să anunțe pe sîrbii Vulin, Tuchelin şi Hagi să vină cu oşteni; țarul mi-a spus să scrieți şi dvs. acestor colonei sîrbi prin unchiul dvs. Mihai; sînteți general-maior şi aveți comanda armatei la care se vor alătura sîrbii; să scrieți şi altor creştini să vi se alăture; să corespondați cu unchii dvs. Mihai şi Constantin (acesta „fiind el destul de tare în politică").

Aşadar, mersul negocierilor de la Constantinopol, conduse din partea rusă de Şafirov, nu excludeau eventualitatea unui nou război, în care scop sînt reanimate legăturile cu popoarele creştine aflate sub dominația ototmană. Şi de această dată Muntenia intermediază acele legături, rolul principal jucîndu-l Cantacuzinii tot mai mult ataşați ruşilor,[250] fără să abandoneze şi relația austriacă. S-a spus[251] că în decembrie 1711 Constantin Brîncoveanu a încuviințat reluarea corespondenței cu Rusia, trimițîndu-l pe Gh. Castriotul ca reprezentant personal; fapt este însă că ruşii îl evită, Cantacuzinii fiind cei ce monopolizează legătura. Concomitent este păstrată, cum spuneam, şi cea cu austriecii. În ianuarie-februarie 1712 ei reconfirmă protecția de refugiere în Transilvania pentru domnitor şi Constantin Cantacuzino şi scutirea de dări pentru satele lor de dincolo de Carpați.[252] Brîncoveanu a continuat în 1712 şi 1713 să transmită austriecilor ştiri despre curuții refugiați în Moldova, despre Carol al XII-lea[253] etc. Mai mult, el acordă chiar şi împrumuturi băneşti ca, de pildă, lui Mihai Apafi şi soției sale Ecaterina Bethlen, 50.000 de florini cu dobîndă de 6 %.[254]

După cum se ştie, turcii au întărit la 1713 cetatea Hotinului, lărgind raiaua şi aceasta nu atît ca măsură antipoloneză, cît (cum se scria din Varşovia la 11 octombrie 1713) ca să „țină în frîu"

domnitorii din Iaşi şi Bucureşti.[255] Atunci cînd în septembrie 1712, trimisul polonez la Poartă pentru reînnoirea tratatului de la Carlowitz şi recunoaşterea lui August al II-lea ca rege, Stanislaw Chometowski, voievod al Mazoviei, a trecut prin Iaşi şi Bucureşti, domnitorii s-au arătat circumspecţi faţă de el tocmai datorită incertitudinilor politice ale Porţii în împrejurările în care Josef Potocki se străduia să transforme Moldova într-o bază de atac contra Poloniei lui August al II-lea, ceea ce ar fi putut provoca o expediţie ruso-polonă în principat.[256]

Pentru locul Principatelor Române în relaţiile polonă-turce în anii 1712-1714, semnificativă este convorbirea[257] lui Chometowski cu marele vizir, convorbire la care noi ne-am mai referit. Ea confirmă faptul că tratatul de la Carlowitz constituie baza juridică a raporturilor polono-româno-turceşti, bază încălcată de otomani prin refortificarea cetăţii Hotin. Poarta recurge la această măsură care vizează acum nu atît o primejdie polonă, cît rusească şi fidelitatea domnitorilor. Or, Chometowski încriminează decizia Porţii pentru că Hotinul a fost retrocedat Moldovei nu Turciei. Din relatarea convorbirii făcută de Chometowski rezultă că ambele părţi (cu rezerve şi tacit Poarta) recunoşteau că Principatele nu sînt parte integrantă a Imperiului otoman, după cum ele ar fi putut să devină ca urmare a repetatelor „necredinţe" ale poporului român faţă de sultan, ale „trădărilor" ce au culminat cu anul 1711.

Între urmările acestui an se înscrie şi autoamăgirea Porţii în privinţa recuperării pierderilor teritoriale suferite în războiul cu Liga Sfîntă, războiul declanşat în 1714 prin atacarea Veneţiei, încercarea acesteia de refacere a coaliţiei prin alăturarea Austriei (încercarea reuşită în 1716) şi a Poloniei (încercare eşuată) căreia i se flutura în faţă perspectiva recunoaşterii prin tratatul de pace a suzeranităţii sale asupra Moldovei şi Munteniei. Toate acestea au îngrijorat Poarta şi au decis-o să-l transfere pe fidelul Nicolae Mavrocordat din Moldova în Muntenia - direcţie previzibilă a atacului austriac.[258]

De asemenea, între urmările anului 1711 se află şi peripeţiile lui Carol al XII-lea pe teritoriul românesc, la expulzarea căruia domnitorii din Iaşi şi Bucureşti, ca cei dintîi interesaţi, au avut o bună parte de contribuţie, şi, îndeosebi, uciderea lui Constantin Brîncoveanu şi a fiilor săi, care a făcut să se „năruie într-o clipă ceea ce doi domni [Şerban Cantacuzino şi C. Brîncoveanu - n. ns.] - printre cei mai mari pe care i-a avut Ţara Românească - se străduiră să clădească cu atîta migală şi înţelepciune vreme de aproape 40 de ani."[259] Soarta domnitorului au împărtăşit-o doi ani mai tîrziu (1716) voevodul Ştefan Cantacuzino şi Radu Dudescu.

Fireşte, între cele mai importante consecinţe ale campaniei militare din 1711 se numără, pe lîngă reanimarea spiritului ofensiv războinic al Porţii, şi conturarea relaţiei de contradicţie ruso-austriece avînd ca obiect Principatele Române, unde tendinţa de eliminare a dominaţiei otomane n-a slăbit, dar şi-a schimbat din nou veremelnic accentul pe speranţa în austrieci. Spunem vremelnic pentru că anexarea de către aceştia a Olteniei va reanima înclinarea spre Petersburg. Cum istoria implicaţiilor politice internaţionale ale Principatelor Române din anii 1716-1739 a fost deja scrisă remarcabil în istoriografia noastră,[260] nu ne rămîne decît să ne limităm la cîteva sublinieri.

Angajarea în război a Austriei, care şi-a îndreptat una din lovituri spre Principatele Române, a pus în joc soarta lor politică şi le-a pricinuit, indirect, uriaşe pagube prin riposta turco-tătară. Într-adevăr, domnitorul Moldovei, Mihai Racoviţă, făcea următoarea însemnare la 13 februarie 1717: tătarii „pradă şi robie ce au făcut, de cîndu-i Moldova pîn acum nu au fost."[261] Nici Muntenia şi Oltenia n-au fost scutite de ravagii deoarece trecerea oştilor turceşti şi tătăreşti spre Serbia, prin cele două provincii româneşti, şi mai ales retragerea acelor oşti, le-au supus unui jaf pustiitor, o parte însemnată a populaţiei fiind robită şi dusă în captivitate în sudul Dunării. Dar nu era prima şi nici ultima dată cînd Principatele sufereau asemenea devastări. Acum însă se punea din nou în joc prezentul şi viitorul lor politic, protagonistul creştin nefiind, ca în 1711, Rusia, ci Austria.

Ce-i drept, polonezii şi-au propus şi ei să profite de împrejurări pentru a cuceri Moldova, dar au fost împiedicaţi de haosul intern agravat de luptele declanşate de confederaţia de la Tornograd, încît, după ce au prezentat, pe cale diplomatică, la Viena pretinsele lor drepturi asupra Moldovei, rezultînd din mai vechea suzeranitate cu totul formală, au sfîrşit prin a avansa cereri minime: dărîmarea de turci a fortificaţiilor construite după pacea de la Carlowitz între Dunăre şi Nistru şi strămutarea tătarilor din Bugeac.[262] Experienţele politice recente, înrăutăţirea situaţiei în Polonia,

înăsprirea tutelei otomane, îndeamnă pe domnitori să-şi modifice[263] orientările politice: ei nu mai sprijină partidele şi tendinţele antiotomane, ci se circumscriu acţiunilor plănuite la Constantinopol şi Paris în noua mare problemă europeană: cea poloneză.

Principalul veleitar faţă de Principate este acum Austria. Iniţial, ea s-ar fi mulţumit cu anexarea unor districte submontane, dar pretenţiile au sporit (pe măsura succeselor militare ale lui Eugeniu de Savoia), vizînd ambele principate în totalitatea lor. Îngrijorat, Dimitrie Cantemir, aflat în Rusia, elabora în 1717 un memoriu privitor la situaţia din ţările române în baza datelor transmise de informatorul său plecat din Rusia în Transilvania. Dimitrie Cantemir încrimina pe austrieci că vor să anexeze Principatele, că ei i-au cerut lui George Cantacuzino să însoţească trupele austriece în Muntenia, să ia acolo în mîini cîrmuirea nu ca principe, ci ca guvernator subordonat general-comandantului Transilvaniei.[264] Poziţia românilor faţă de austrieci va fi dictată, pe de o parte, de regimul introdus de turci, iar pe de altă parte, de dorinţa de a nu cădea într-o nouă servitute - cea a „eliberatorilor" austrieci.

Explicaţiile[265] date de Şerban Papacostea acelui moment istoric ni se par integral justificate: „veleităţile de expansiune ale marilor puteri rivale şi intensificarea curentului de eliberare în Moldova şi Ţara Românească constituiau o primejdie gravă pentru dominaţia otomană. O nouă politică era necesară pentru a evita imperiului urmările catastrofale ale desprinderii ţărilor române din obiedienţa sa; instaurarea domniilor fanariote, inaugurate în amîndouă principatele de Nicolae Mavrocordat, a fost răspunsul Porţii la agravarea primejdiei externe şi la afirmarea, în legătură cu noua situaţie internaţională, a luptei de emancipare din ţările române"; nu era însă suficientă o substituire de domnitori; era necesar şi un program politico-economic, de reorganizare a instituţiilor social-politice în direcţia afirmării autorităţii centrale şi de îngrădire a puterii marii boierimi; puterea boierească a fost lovită; izbucnirea ostilităţilor turco-austriece în 1716 oferea deci marii boierimi o nădejde şi un punct de reazim, încît apelul la austrieci a fost reacţia ei elementară, de vreme ce marea boierime îşi dădea seama că regimul instaurat de Nicolae Mavrocordat nu numai că agrava dominaţia otomană, dar şi periclita unele din interesele ei fundamentale.

Într-adevăr, regimul fanariot îşi dezvăluia, din capul locului, inaderenţa la nevoile Principatelor. Spre deosebire de predecesorul său în Muntenia, Nicolae Mavrocordat persecută şi despoaie pe Brîncoveni şi Cantacuzini şi, pe „lîngă aceste răutăţi împotriva privilegiurilor, a dat voie turcilor celor după la serhaturi, după marginea Dunării, ca să-şi facă odăi în ţară, să ţie argaţi şi vite,"[266] turcii întinzîndu-se în zonele din preajma raialelor, încît nici domnii ulteriori, nici chiar Poarta n-au fost în stare să-i gonească sau să-i îngrădească, în ciuda chiar a unor firmane ale sultanilor (Mahmud I din 1713 şi 1733), încît românii fug din vecinătatea raialelor.[267] Un contemporan putea deci nota că N. Mavrocordat „a pricinuit multă pagubă boierilor şi mănăstirilor şi multă stricăciune şi morţi celui de obşte norod", şi că „acestea ne mai putînd a le suferi boierii, s-a ajuns spătarul Golescu cu nemţii care, trimiţînd înainte o seamă de volintiri la Bucureşti, supt comanda unui ce-i zicea Pivoda; el a lovit fără veste, prin mijlocirea Golescului, Curtea domnească şi, prinzînd pe Nicolae voevod prisonier, l-a trimis în Transilvania şi l-au închis în cetatea Sibiului."[268] Această lovitură reuşită s-a produs după ce partida boierească filoaustriacă înlesnise imperialilor ocuparea Olteniei, îl făcuse pe domnitor, prin ştiri false, să fugă la Giurgiu, de unde apoi s-a reîntors pentru a proceda la crunte represalii (mitropolitul Antim Ivireanu a fost înecat lîngă Adrianopol), ceea ce a adîncit prăpastia dintre domnitor şi boieri, 800 dintre aceştia însoţindu-i pe austrieci în retragerea lor.[269]

S-a pus problema dacă nu cumva Nicolae Mavrocordat s-a „lăsat prins" de austrieci. Răspunsul este negativ. Istoriograful turc Mehmed Raşid nota în noiembrie 1716 că acea capturare a domnitorului a fost posibilă datorită trădării boierimii, căci Nicolae Mavrocordat „nu săvîrşise păcatul, ca predecesorii săi, de a se înţelege pe ascuns cu austriecii spre a le spune secretele şi mişcările Înaltului Devlet."[270] J. Hammer observa şi el că acel episod a probat loialitatea domnitorului, „care nu era, ca predecesorii săi, amicul secret al austriecilor şi care, recent, a adus bune servicii Imperiului otoman prin corespondenţa pe care el a întreţinut-o cu Rákóczi prin intermediul călugărului Isaia."[271] După cum se ştie, austriecii au repetat lovitura, cu mijloace

asemănătoare, şi la Iaşi, suferind însă un eşec total, datorită faptului că în Moldova partida filoaustriacă era mult mai slabă decît cea din Muntenia.

Cum bine a fost spus, în concepţia boierimii, apelul la intervenţia austriacă nu avea însă semnificaţia substituirii dominaţiei austriece celei otomane, ci, din contra, constituia o şansă spre emancipare naţională şi apărarea integrităţii teritoriale a ţării, cum o dovedesc reuşita diplomatică a evacuării ei de austrieci şi lupta pentru împiedicarea anexării Olteniei.[272] Deoarece o independenţă integrală nu era posibilă, străduinţele erau îndreptate spre o suzeranitate habsburgică cu o autonomie deplină a Ţării Româneşti, preferabilă suzeranităţii Porţii. Acest înţeles îl au cererile de trecere „sub ascultare imperială". Din Rusia, Dimitrie Cantemir făcea cunoscut, prin memoriul amintit, condiţia austriecilor ca George Cantacuzino şi fie la Bucureşti nu principe, ci guvernator subordonat comandantului Transilvaniei şi că „această condiţie a fost respinsă cu bărbăţie de către Gheorghe Cantacuzino împreună cu toţi boierii, şi au spus-o pe faţă că ei nu pot suporta altă supuşenie decît sub forma domniei independente, cum a fost şi sub stăpînirea otomană."[273] Domn pămîntean, autonomie recunoscută sînt, într-adevăr, revendicări jaloane pentru tot secolul.[274]

După cum se ştie,[275] la Tîrgovişte, boierii au decis să pună ţara sub suzeranitatea Austriei, ei alcătuind şi un legămînt subscris de solidarizare în jurul lui George Cantacuzino; dar, la 24 februarie 1717, la Sibiu, Ioan Mavrocordat care l-a înlocuit la domnie pe fratele său Nicolae şi a trecut în tabăra filoaustriacă a iscălit prin împuternicit o convenţie care prevedea evacuarea din ţară a unităţilor austriece şi recunoaşterea autorităţii sale în cele 12 judeţe ale Munteniei; în schimb, domnitorul se îndatora să trimită la Sibiu, în două luni, 100 de pungi şi să recunoască autoritatea habsburgică în Oltenia, ceea ce echivala cu un prim pas spre separarea provinciei. Deputăţiile muntene se adresează împăratului Carol I înfăţişîndu-i foloase militare, strategice, comerciale ale „posesiei" Ţării Româneşti, dar o „posesie" cu domn naţional, şi cu statut particular, domnitorul urmînd a fi vasal,[276] şi cerîndu-i „să întăriţi toate acele libertăţi, demnităţi, legi, privilegii şi prerogative ale patriei cerute în zece puncte de deputaţii noştri de mai înainte", prerogative „care s-au bucurat de usanţia şi de datină pînă acum încă şi supt barbari."[277]

Programul boierimii pentru Oltenia, care nu mai putea fi salvată, ţintea la o revenire în vechea situaţie în viitorul apropiat, de aceea şi prevedea un statut de autonomie, menţinerea instituţiei voevodatului, deci a suveranităţii interne, cu voevod George Cantacuzino; „insistenţa boierimii asupra acestui punct de vedere a fost deosebit de viguroasă şi ea a constituit implicit o luptă împotriva imixtiunii austriece în viaţa internă."[278] Autonomia Olteniei a fost însă respinsă la Viena, împăratul devenind şi „prinţ al Valahiei dincoace de Olt", iar George Cantacuzino fiind doar ban pînă la 1726, cînd şi bănia a fost desfiinţată."[279]

Deşi mai slabă decît în Muntenia, a existat şi în Moldova o grupare boierească filoaustriacă, „cari - spune cronicarul - au găsit şi aici în ţară astfel de mijlocitori şi părtaşi, care îi îndrumau şi le făgăduiau că le vor preda pe domn şi vor supune ţara Moldovei împăratului Germaniei."[280] Domnitorul Mihai Racoviţă „nu să agiunsese" cu imperialii şi n-a pregetat să apeleze şi la tătari pentru a face să eşueze întreprinderea austriacă.

Împrejurările din Moldova sînt sugestiv surprinse de un act[281] al lui Mihai Racoviţă, din 21 iulie 1720, dat în procesul dintre Nicolae Şoldan cu Iordachi Ruset: în timpul războiului (1716-1718) „n-au fost numai el [Nicolae Şoldan] greşit, ce cu mulţi alţii [...]. La vremea catanilor s-au fost socotit şi Nicolae Şoldan de s-au făcut şi el hain asupra ţării şi asupra Domniei mele, totuna cu cătănile, şi încă capu catanilor, strîngînd pe lîngă dînsul mai mulţi de cei de ţară rocoşălnici decît cătane, şi au mersu cu steag, cu toţii, la casăle dumisali lui Iordache Rusăt clucerul, la sat la Mărgineni, de i-au prădat casa, de l-au jăcuit de toate bucatele de cîte au avut"; Iordache Ruset nu s-a făcut hain, ci şi-a părăsit casa şi a venit pe lîngă domnitor la Iaşi. Fiind fecior de boier şi pămîntean, Şoldan s-a făcut, cap de cătane îndemnîndu-i „şi pre alţii din cei mai proşti". Iorga observa[282] că „revolta a fost foarte întinsă. Au luat parte la dînsa, sprijinind poftele de domnie ale Ceaurului, rudă a lui Gheorghe Ştefan Vodă, şi «graf» împărătesc, feciori de boieri", generaţia tînără care luptase cu Miron şi sub Sobieski, şi la 1711 încercase a scăpa prin ruşi de turci şi al cărei reprezentant mai strălucit a fost Dimitrie Cantemir el însuşi. Popor de la ţară s-au adaos la dînşii. Rebelii aveau un steag propriu, erau organizate milităreşte (cătane), şi „aşa de mare era numărul

celor greşiţi, încît au trebuit amnistiaţi"; mişcarea a lovit în greci şi în contra politicii turceşti, căci Iordachi Ruset a fost vătămat ca grec constantinopolitan de origine, ca stîlp al vechii politici turceşti.

Aşadar, şi în Moldova filoaustriacismul era o reacţie la noul regim instaurat după 1711. Memoriul din 1717 al lui Dimitrie Cantemir exagerează (tocmai pentru că era adresat ţarului) cînd pretinde că moldovenii, dacă vor fi lipsiţi de speranţa protecţiei ţarului, „sînt hotărîţi mai bine să treacă Dunărea în veşnica sclavie turcească, decît să stea sub stăpânirea nemţească, sub care ei ar pierde (cum s-a văzut în Muntenia) nu numai libertatea de care ei s-au bucurat atîtea veacuri chiar sub turci, dar prevăd că li s-ar ştirbi şi religia, ortodoxia."[283] În fapt, după 1711, mai mult decît înainte, o suzeranitate austriacă era preferată celei otomane numai ca urmare a eclipsării celeilalte alternative, dar o suzeranitate care să nu atenteze la statutul special al Principatului, la libertatea sa - pentru care de fapt pledează, între alţii, şi Dimitrie Cantemir

Implementarea ruşilor şi austriecilor în destinul politic al Principatelor a creat şi dezvoltat contradicţii şi o concurenţă progresiv accentuată între cele două Puteri. Diplomatul Pastor, rezident la Viena, notase că atunci cînd marile proiecte ale ţarului contra turcilor au fost răsturnate în urma înfrîngerii de la Prut, „Curtea din Viena a avut o mare satisfacţie."[284] Acelaşi, într-un raport din 27 februarie 1717 către Torcy, anunţa sosirea la Viena a unei deputăţii muntene şi adăuga că nu e de crezut o predispoziţie spre Austria, ci spre ţar, de aceeaşi religie, care urmăreşte să pună mîna şi pe Moldova şi Valahia în urma predominării sale în Polonia, că el are în serviciul său un general de naţiune valahă, din familia Cantacuzino (Toma) şi alţi munteni şi moldoveni.[285] „Predispoziţia" românilor era însă de conjunctură, obiectivul fundamental rămînînd salvgardarea statelor lor şi integritatea teritorială la care se atentase atît de vizibil după 1683.

Or, intenţia austriecilor era exact contrarie. Încă la 19 decembrie 1716, De Bourg îi scria din Viena lui Torcy că împăratul Austriei nu va face pace fără a anexa Valahia.[286] Aproape un an mai tîrziu, Eugeniu de Savoia primea dezlegarea să încheie pacea dacă turcii cedează o parte din Valahia. Apoi, pretenţiile au crescut din nou la întreaga Valahie, invocîndu-se o închipuită dependenţă a ei de Belgrad şi Timişoara sau un drept austriac prin filiera fostei suzeranităţi formale şi vremelnice a Coroanei Sf. Ştefan pentru ca, în cele din urmă, austriecii să se mulţumească cu Oltenia şi cetatea Timişoarei în virtutea lui *uti possidetis*, fără a mai invoca falsele drepturi istorice.

Este explicabil de ce un domnitor fanariot, Ioan Mavrocordat, proaspăt filoaustriac, s-a străduit să evite raptul, de vreme ce o aliniere la dorinţele ţării putea fi luată ca o dovadă în favoarea legitimării sale ca domnitor şi chiar ca „servitor" fidel al sultanului. În vederea păcii, el poartă corespondenţă cu Eugeniu de Savoia şi Stainville[287] şi joacă la încheierea tratatului de la Passarowitz rolul jucat de tatăl său la pacea de la Carlowitz.[288] În 1719, aflat în agonia morţii, el convoacă pe mitropolit şi pe boieri pentru a le cere iertare şi a le spune: Poarta avea intenţia să cedeze austriecilor toată Ţara Românească, cerîndu-i să grăbească pacea prin această ofertă şi, drept răsplată, să-l facă pe el, Ioan Mavrocordat, domnitor pe viaţă în Moldova, dar el, „iubind slava domniei Valahiei şi ştiind că nu numai turcii poftesc şi cu pagubă pacea, ci şi nemţii sînt siliţi a o pofti, din pricina ce aveau cu francezii, au încheiat pacea numai cu Craiova, rămînînd cealaltă ţară, din pricina lui, tot sub jugul turcesc."[289] Domnitorul, expiatar, pare sincer: a acţionat „iubind slava domniei Valahiei". Nicolae Iorga dă explicaţia integrală a momentului: Ioan Mavrocordat a venit la Passarowitz cu 200 de pungi pentru a împiedica pe turci să cedeze întreaga Valahie; cei trei însoţitori ai săi (între care un Golescu şi un Ştirbei) cereau însă alipirea Valahiei la Austria, dar cu domnitor George Cantacuzino, cu condiţia conservării tuturor obiceiurilor, care nu puteau fi schimbate decît de o Adunare Naţională; dacă acestea n-ar fi fost posibile, atunci prinţ (vasal Porţii) să fie pe viaţă numai un indigen, care să nu poată fi schimbat decît cu asentimentul boierilor, de la tribut să fie scos ceea ce a adăugat C. Brîncoveanu (în 1703) iar afacerile băneşti ale ţării să fie conduse de reprezentanţi ai ţării şi nu de trimişi turci.[290] Boierii se distanţau deci vizibil de domnitor prin cererile lor de „unire" cu Austria prin conservarea unei autonomii depline, cu domn pământean, George Cantacuzino sau un altul tot naţional, şi nu fanariot, dar cu un control boieresc asupra afacerilor de stat.

Interesante sînt învățămintele pe care le-au tras în timpul războiului cei doi mari emigrați români - Dimitrie Cantemir şi Ion Neculce. Cel dintîi adresează un memoriu țarului, memoriu intitulat *Mijloace pentru ajutorarea poporului nostru ajuns în nenorocire*, în care, printre altele, scrie: „întrucît unii insistă să se apere cu arma deschisă în vremea de astăzi nevoile acestui popor, s-ar putea pierde mai mult decît cîştiga, fiindcă nimeni care are judecată sănătoasă n-ar sfătui ca, ajutîndu-i pe alții la nevoi, ar aduce nevoi la ai săi."[291] Acest mod de a judeca, realist şi circumspect, se va constitui la români într-un element de permanență în raporturile lor internaționale. Dintre numeroasele exemple, am ales pentru elocvența sa anul marilor complicații, 1863, pentru Principatele Unite, „învinovățite" că nu s-au aruncat, orbeşte, în sprijinul insurecției poloneze. Atunci, „Buciumul", ziarul partizan al lui Al. I. Cuza, a răspuns astfel acelor reproşuri: „nu sîntem de părere că trebuie să punem foc casei noastre numai pentru cuvîntul că vecinii noştri nu au casă, contribuim ca să-şi facă şi ei casă, dar nu le permitem să dărîme casa noastră."[292] Ion Neculce îl completează perfect pe fostul domnitor în scrisoarea din 27 noiembrie 1718 către cancelarul Golovkin: „acum înțeleasem că păgînii cu alți monarhi s-au aşezat şi s-au împăcat; numai pentru pămîntul nostru Moldovii nimea nu s-au pus. Sciindu-ne că ni-am dat protecții prea săninatului măririi împăratului creascinesc pravoslavnic cînd au vinit mărirea sa la noi în țară [1711], acum păgînii văzînd că nimea pentru noi nu se pune nici se pomenesce, ni-au cuprins de toate părțile, de ni-au luat pămîntul şi ni-au încongiurat toate granițele țării care numai am rămas cu suspin la Dumnezeu de cătăm cu ochii în sus, iar alta nădejde despre nici o parte nu avem."[293]

S-a făcut afirmația că începînd cu anii războiului din 1716-1718 lupta antiotomană nu va mai fi condusă de domnitori, ca în secolele precedente, ci de boieri.[294] Este un adevăr, în măsura în care boierii indigeni aveau capacitatea şi voința de a conduce lupta. Regimul autorității totale domneşti, funcționînd ca un pandant al Porții, nu putea duce o luptă deschisă fără periclitarea țelului suprem al fanarioților: scaunul domnesc. Tendințe învăluite în mister sau gesturi brusce antiotomane ale unor domnitori fanarioți poartă pecetea celor mai intime preocupări pentru asigurarea tronului, în schimb, boierimea autohtonă, grație tocmai poziției sale față de domnitorii fanarioți, ca exponenți ai regimului turco-fanariot, va acționa subteran sau „legal" prin plîngeri, ceea ce dă o notă reală, validă luptei țintind la impunerea revendicărilor majore: domnitor național şi, în general, administrație națională.

Aflat în exil, Dimitrie Cantemir nu va înceta să întrețină relații cu țara şi cu trimişi diplomatici străini în Rusia şi la Constantinopol. În 1722 el se afla în contact cu ambasadorul Austriei la Curtea țarului, care se străduia pentru o alianță ruso-austriacă (se va încheia în 1726) către care înclina şi Dimitrie Cantemir.[295] Fostul domnitor va fi implicat în reluarea misiunii serdarului Anastasă Lupu în Rusia, misiune studiată amănunțit de istoriografia noastră.[296] I. I. Ilinski, secretarul şi tîlmaciul lui Dimitrie Cantemir, a notat că la 28 iunie 1721 a sosit Anastasă Lupu. Acesta din urmă se afla în 1722 în Ucraina, de unde a fost chemat de Dimitrie Cantemir la Moscova; aici, cu ştiința cancelarului G. I. Golovkin, s-a legat „prin jurămînt şi zapis" să furnizeze guvernului rus informații despre acțiunile turcilor şi tătarilor; în februarie 1723 Anastasă Lupu se afla din nou la Kiev, pleacă apoi la Moscova, unde stă 2-3 luni pentru ca în toamna aceluiaşi an să revină în Moldova, iar în martie 1724 să se găsească din nou la Moscova.

Anastasă Lupu arăta[297] că, pe cînd se afla la Kiev (februarie 1723), a expediat prin omul său, Grigori Mihailov, corespondența sa şi a general-guvernatorului Kievului, I. I. Trubeţkoi, către marele spătar al Moldovei Constantin Gavriliță. Corespondența a fost însă interceptată de domnitor (Mihai Racoviță), şi acesta, „căzînd la învoială cu el, spătarul, a jurat unul altuia să corespondeze împreună" cu autoritățile ruse. Gavriliță i-a comunicat toate acestea lui Anastasă Lupu, care s-a reîntors deîndată în Moldova, pentru a fi retrimis în mod expres de domnitor şi spătar la Moscova la începutul anului 1724. M. Racoviță spune că a întrerupt de multă vreme corespondența cu Rusia pentru că ar fi fost pîrît la Poartă de C. Brîncoveanu. Domnitorul Moldovei declară că „întrucît astăzi, între ambii monarhi [țar şi sultan] se ivesc semne de război, de aceea el [...] se închină" Rusiei şi îşi oferă, ca şi în trecut, serviciile. În arhivele sovietice[298] există un act din martie 1724 care confirmă sosirea la Moscova a lui Anastasă Lupu „cu o notă verbală referitoare la dorința domnului Moldovei şi a spătarului Gavriliță de a fi sub protecția monarhului Rusiei şi promisiunea

acestora de a procura tot felul de informaţii cu privire la mişcările turcilor". Anastasă Lupu face cunoscut că Mihai Racoviţă este gata să-l slujească pe ţar, dar corespondenţa domnitorului să ajungă la acesta din urmă numai prin cancelarul Golovkin, iar corespondenţa către domnitor să nu fie trecută pe numele acestuia, ci pe cel al spătarului Gavriliţă. Domnitorul se roagă pentru biruinţa oştilor Rusiei şi, cînd „ţara Moldovei va ajunge sub stăpînirea fericită a majestăţii sale imperiale", el se bizuie pe înalta milă a ţarului şi-i cere, ca şi spătarul Gavriliţă, „carte de miluire", adică de protecţie. După cum se vede, formule ca „sub stăpînire", „în supuşenie" etc. nu lipsesc din corespondenţa domnitorilor cu Rusia, ceea ce ar îndreptăţi aparent concluzia că este vorba de cereri care au ca obiectiv anexarea. Spunem aparent, pentru că, repetăm, formulele amintite au o tentă şi semnificaţie feudale, deci de act condiţionat care, în faza de negociere practică (cazul D. Cantemir), îşi dezvăluie sensul real: trecerea sub protecţie, sub suzeranitate, cu păstrarea individualităţii de stat. Un domnitor al Principatelor, vasal al sultanului, nu putea spera în acele împrejurări la independenţă, ci la o altă suzeranitate, de natură să amelioreze statutul de autonomie a ţării grav încălcat de Poartă.

Anastasă Lupu reia corespondenţa cu ruşii nu în 1737, cum se credea, ci în 1735,[299] întreruperea putînd fi explicată şi prin politica ambiguă a domnitorului Grigore II Ghica, care în 1729 era calificat ca fiind contrar ruşilor, iar în 1735 ca o „veche cunoştinţă" a lui A. A. Veşneakov (secundul lui Nepluiev la Constantinopol), în vreme ce lui C. Mavrocordat i se aplica, în noiembrie 1735, de Veşneakov calificativul de „cel mai mare duşman" al ruşilor.[300]

Grigore II Ghica va izbuti cu sprijin de la Poartă să îndepărteze pe tătarii nogai din Moldova, să dărîme odăile turceşti şi să-i izgonească pe „odagii" dincolo de Dunăre, să intre în stăpînirea ţinutului Hotin. Cum anarhia din Polonia înlesnea şi încuraja abuzurile în contra Moldovei ale magnaţilor din sud-estul republicii, domnitorii se vor strădui să le stăvilească, de unde şi constituirea unei comisii mixte în 1727 pentru delimitarea unei porţiuni de graniţă[301] etc.

Războiul pentru succesiune la tronul Poloniei (1733) a îndemnat Poarta la schimbări în scaunele domneşti de la Iaşi şi Bucureşti. Ea sprijină pe Leszczynski, pe aceeaşi poziţie aflîndu-se şi Grigore II Ghica, transferat la Bucureşti şi înlocuit la Iaşi cu C. Mavrocordat. Agravarea relaţiilor turco-ruse, care va conduce la războiul din 1735-1739, a decis Poarta să-l readucă la Iaşi pe Grigore II Ghica, intrigant abil, cu legături la Istanbul şi în Polonia. „Intuind repercusiunile pe care le-ar fi avut atunci pentru Moldova o împărţire a Imperiului otoman, preconizată de unele Curţi europene, Grigore II Ghica s-a dovedit a fi un fidel secondant al eforturilor diplomatice otomane de a o evita", în care scop intră în legătură cu partida polonă filoturcă, trimite emisari în capitalele statelor vecine[302] etc. Precipitarea domnitorului este lesne explicabilă: o schimbare a statutului politic al Principatelor putea atrage după sine pierderea tronului.

Acţiunea politică a Principatelor Române în anii războiului din 1735-1739 a fost pe larg analizată în istoriografie.[303] Tendinţa românilor viza eliberarea de sub aspra şi ruinătoarea dominaţie otomană fie şi cu preţul unei protecţii ţariste, înclinările filoaustriece slăbind ca urmare a anexării Olteniei în 1718, încît este cu totul adevărat că, în acel moment, Muntenia a trecut pe primul loc în Balcani în privinţa activizării şi a reanimării speranţelor în Rusia (reflex şi al proiectelor expansioniste habsburgice parţial concretizate prin răpirea Olteniei), sub raportul pregătirii sale de a sprijini ofensiva trupelor ruse.[304] P. Drăgunescu, şeful soliei (vara anului 1736) boierimii muntene în Rusia, înfăţişa astfel orientarea cecurilor conducătoare din Muntenia: o grupare antinaţională, formata din greci, care este pentru conservarea dominaţiei otomane spre a putea stoarce totul din ţară; o altă grupare dorea trecerea sub stăpînirea, mai bine zis, am preciza noi, protecţia Austriei; partida era puţin numeroasă, cuprinzînd rude ale fostului domnitor C. Brîncoveanu cu clientela sa; poziţia antirusă a acestei grupări era explicată de Drăgunescu prin teama de represalii pentru deturnarea proviantului destinat armatei ruse în 1711, căci - spunea Drăgunescu - „prinţul Brîncoveanu l-a minţit la Prut pe gosudarul Petru I de fericită amintire"; a treia grupare, cea mai puternică, din care făcea parte şi Drăgunescu, era cea filorusă. Între ai cărei membri şeful soliei a indicat peste 100 de nume.[305] Să notăm şi o situaţie similară în Moldova, unde, la intrarea în Iaşi, Münich a fost primit de o deputăţie de 22 de înalţi clerici şi mari boieri, în frunte cu mitropolitul Antonie.[306] Afirmaţia că C. Brîncoveanu l-a minţit pe Petru I şi invocarea

fricii de ruşi a grupării filoaustriece pentru cele întîmplate în 1711 trebuie atribuită intenţiei lui Drăgunescu de *captatio benevolentiae*, de vreme ce Brîncoveneştii îşi găsiseră adăpost în Austria, averile mobiliare, cîte le mai rămăseseră, se aflau tot acolo sau în alte părţi ale Occidentului, ceea ce făcea firească orientarea lor politică.

Din actele vremii se pot spicui supoziţii ca acestea: se doreşte ca ţarina să le fie Principatelor „suverană legitimă", sau se doreşte „intrarea sub sceptrul" ţarinei etc. Sensul adevărat este însă cel al protecţiei, cu păstrarea tuturor privilegiilor lor, inclusiv domni naţionali, în discursul rostit la intrarea lui Münich în Iaşi, Mitropolitul imploră „în numele diverselor stăn şi supuşi ai Moldovei prea puternica protecţie a M.S. imperiale,"[307] ceea ce li se asigură şi emisarilor contelui Cantacuzino şi Alexandru Duca.[308] În general, în acei ani se cerea ocrotirea Rusiei, formulă care, transferată în actele oficiale nu fără sugestia ocrotitorilor, îmbrăca uneori o altă haină.

Fost la studii în Rusia, în 1708, rămas acolo cu Cantacuzinii după 1711 pînă în 1724, fost ofiţer în armata rusă, Drăgunescu a condus în vara lui 1736 solia grupării muntene filoruse cu misiunea[309] de a folosi autoritatea Cantemireştilor şi Cantacuzinilor aflaţi în Rusia în vederea eliberării Munteniei. Gruparea se sprijinea pe Cantemireşti şi C. Cantacuzino (Drăgunescu le exagera influenţa), acestuia din urmă oferindu-i-se şi tronul de la Bucureşti, ceea ce învedera că se ţintea nu la o anexare, ci la o protecţie. Drăgunescu a prezentat la Petersburg un memoriu cu 29 de puncte şi o anexă, ambele demonstrînd o viziune de largă cuprindere a momentului politico-militar, cu accent pe necesitatea unei lupte hotărîte pe Nistru şi colaborarea popoarelor creştine, în speţă a celui român, pătrunderea în Principate deschizînd drumul în adîncimea Peninsulei Balcanice. Drăgunescu socotea împrejurările politice internaţionale drept prielnice succesului în război, Rusia fiind în pace cu toate Puterile vecine, iar Poarta slăbită după îndelungatul ei război cu Persia. Laitmotivul lui Drăgunescu: fără o angajare militară decisivă a Rusiei în Principate, nu poate fi vorba de eliberarea lor; cum o alianţă a Rusiei cu Austria era posibilă, Drăgunescu era absorbit de teama ca Muntenia să nu cadă în stăpînirea Austriei; în această ipoteză, Drăgunescu promite că, pentru a o evita, românii sînt gata să plătească bani şi să intre „sub sceptrul Rusiei", sugerînd ca tot pe „calea banilor" să fie obţinută reunirea Olteniei. Drăgunescu propune chiar ca armatele austriece să nu intre în Muntenia, ci să vină în întâmpinarea ruşilor pentru a li se alătura prin Maramureş, Hotin şi regatul Poloniei; preluînd tacit experienţa anului 1711, şeful soliei muntene avertiza (uitînd de încriminările la adresa lui C. Brîncoveanu) că creştinii nu se vor ridica pînă ce nu vor vedea ofensiva armatei ruse şi nimicirea turcilor, ceea ce - notează E. Şuliman - era o cerere îndreptăţită, populaţia fiind înspăimîntată de turcii din raiale şi de tătari, care în două-trei zile puteau ruina ţara.

Semnificative pentru ţelurile politice ale grupării muntene filoruse sînt cererea ca ţarina să dea un act scris de respectare a privilegiilor ţării şi propunerea de a se alcătui în cadrul armatei ruse detaşamente regulate de sîrbi şi români, ceea ce confirmă opinia noastră în privinţa înţelesului termenului de trecere „sub sceptrul" ţarinei a Principatelor sau chiar sub „stăpânire", înţeles care nu trebuie rupt de sensul feudal al condiţionării care se confundă cu vasalitatea prin conservarea individualităţii ţărilor. Aceasta nu înseamnă că sfîrşitul n-ar fi putut fi, ca în atîtea alte cazuri, cel nemărturisit. Noua suzeranitate, creştină, părea însă un rău mai mic decît insuportabila dominaţie otomană, zelul boierimii sporind odată cu nădejdea în limitarea puterii domneşti în propriul beneficiu.

Mari boieri moldoveni au cerut şi ei prin fraţii Petre şi Al. Duca, în primăvara lui 1737, ocrotirea ţarinei, legătura cu ruşii fiind făcută şi prin postelnicul Andronache (din Soroca) şi prin Anastasă Lupu (aflat la Chişinău),[310] acestuia din urmă (care se putea prevala şi de numele domnitorului Grigore II Ghica) ţarina Ana Ivanovna acordîndu-i în 7 februarie 1739 rangul de consilier de stat şi drept de azil în Rusia în caz de nevoie.[311] În primăvara lui 1737 Lupu era însă intendentul avangărzii marelui vizir, funcţie care i-a înlesnit să pătrundă nu puţine secrete, inclusiv să afle instrucţiunile Porţii către plenipotenţiarii ei la congresul de pace de la Niemirov, instrucţiuni care au ajuns în mîinile ruşilor.[312]

În anii acelui război, domnitorii Principatelor au fost foarte activi în relaţiile internaţionale, lărgind mult aria raporturilor lor (cu Parisul, Berlinul, Haga). În februarie 1738, Rákóczi-junior a trimis pe Adam Joppé ca rezident pe lîngă C. Mavrocordat, după ce acesta îl numise în aceeaşi

calitate pe Biazzo pe lîngă Rákóczi.[313] O lună mai tîrziu, domnitorul Munteniei a difuzat, la rugămintea lui Rákóczi, manifeste ale acestuia în Transilvania, de unde şi represaliile austriecilor, care răvăşesc Cîmpina şi-l fac prizonier pe vameş.[314] Evident, legăturile cu Rákóczi erau o consecinţă a politicii Porţii, indecisă, lipsită de amplitudine. Rolul cel mai proeminent l-a jucat însă domnitorul Moldovei, Grigore II Ghica. „Cunoştinţele ce păstrase în lumea diplomatică, dibăcia şi talentul său pentru intrigi - nota N. Iorga -, vîrsta sa, în sfîrşit (era apoi şi fratele marelui dragoman) îl făcură să joace un adevărat rol de mediator între puterile beligerante în anii 1738 şi 1739. Agenţii săi se găseau la toate curţile vecine; era în corespondenţă cu Sinzendorf, în Austria, cu Romanţov, Nepluiev şi Münich în Rusia; regele Poloniei oferea printr-însul meditaţia sa Porţii. În octombrie 1738 şi mai tîrziu, Ghica, pătrunzînd puţina soliditate a alianţei ruso-germane (austriece - n.n.), încearcă prin pîrcălabul de Soroca, Petru Duca, să desfacă pe ruşi de austrieci, ispitindu-i cu o pace separată, pe care ei o refuză, şi Austria, cîteva luni pe urmă, o încheie."[315] Ghica este cel ce negociază locul congresului de pace de la Niemirov.[316]

Domnitorul mijloceşte corespondenţa între Veşneakov şi guvernul rus, intermediază între ruşi şi turci la congresul de pace de la Niemirov (1737), mediatorul „en titre" fiind Austria, cu care prilej ruşii au propus (poate şi prin intercesiunea Cantacuzinilor) independenţa Principatelor sub protecţia lor, fiind *prima conferinţă internaţională care dezbate neatîrnarea Principatelor*. Eşuarea propunerii are drept cauză opoziţia, din motive bine cunoscute, a Austriei. Totuşi, delegaţi ai moldovenilor şi muntenilor cer în octombrie 1737 ruşilor pacea, luarea Principatelor sub protecţia lor şi eliberarea „prin orice mijloace."[317] Două luni mai tîrziu, o altă delegaţie moldavă se afla la Kiev, iar în vara anului 1738 o alta munteană la Münich.[318] Aceste acţiuni sînt duse însă în paralel cu domnitorul şi se deosebeau prin aceea că Grigore II Ghica acţiona ca mandatar al Porţii. Paşi hotărîţi în direcţia voită de o mare parte a boierimii au fost făcuţi de la începutul ostilităţilor, pentru ca la 5 septembrie 1737 să se elaboreze la Iaşi o „convenţie" ruso-moldavă care prevedea: „independenţa totală faţă de Poartă şi sub protecţia unică a Majestăţii Sale", delegaţii moldoveni se angajau să contribuie la extinderea acestei protecţii şi asupra „tuturor fraţilor noştri" care mai sufereau asuprirea turcească, să întreţină o armată rusă de 20.000 de oameni, plus 2.000 – 3.000 pioneri, revendicau conservarea privilegiilor ţării şi acceptau o apăsătoare contribuţie de război. Inabil, brutal, lipsit de simţ politic, Münich s-a comportat însă în Moldova ca într-o ţară cucerită, de unde şi răcirea şi chiar înstrăinarea boierilor faţă de ruşi. Pentru el, Principatele Române trebuiau cucerite pentru că nu erau „mai rele" decît ţările baltice.[319] Este greu de precizat dacă acea convenţie a fost sau nu opera fraţilor Cantemir, dar sigur este că ea ţintea - cum spunea N. Iorga - la reînnoirea programului din 1711 la care visau Cantemireştii şi de care ruşii aveau tot interesul să se lege.

Atitudinea lui Grigore II Ghica este numai aparent ambiguă, cum ar putea rezulta aceasta din mesajul său (1736) către Münich prin care-i cerea „a investir Oczakow de preférence à Bender", ceea ce poate fi considerat - observa Hammer - ca o trădare faţă de Poartă, dar ar fi putut fi şi o „viclenie" urmărind să înlăture din Principatul său dezastrul războiului.[320] Repetăm că în corespondenţa sa, ca şi, în general, în actele sale,[321] Grigore II Ghica apare ca mediator mandatar al Porţii. În această calitate şi în scopul determinării Austriei la pace prin presiunea Prusiei, domnitorul Moldovei a trimis pe Podeville la Berlin, acesta fiind însă oprit la Danzig.[322]

Sursele documentare ale epocii atestă dorinţa românilor de a se elibera, de a lupta în acest scop, de unde şi formarea unor detaşamente de voluntari sau angajarea în serviciul Rusiei,[323] defecţiunea tentativei[324] domnitorului Grigore II Ghica de a înjgheba o rezistenţă filootomană etc. încă în 1735 luase fiinţă o unitate de voluntari moldoveni (6 escadroane) care a luptat în Crimeia sub comanda lui C. Cantemir.[325] Dealtfel, Dumitru şi Constantin Canternir, fiii lui Antioh şi, deci, nepoţii lui Dimitrie, vor atrage voluntari şi pe toţi cei ce nu-şi pierduseră nădejdea în Cantemireşti (Constantin, general de brigadă în armata rusă, a intrat în ţară îmbrăcat cu caftan domnesc[326]).

În ceea ce priveşte Austria, ea n-a mai putut conta pe sprijin românesc deoarece anexarea şi stăpînirea Olteniei deteriorare foarte grav influenţa ei în Principate, românii fiind, în continuare, ataşaţi ideii de salvgardare a teritoriului lor cu statut de autonomie, fie şi chiar sub protecţie străină. Incertitudinile românilor, prinşi între cele trei mari Puteri, n-au făcut posibilă o ridicare generală a

lor la arme. Circumspecţia a fost de această dată un sfetnic ascultat. Pe de altă parte, nici ruşii nu au acţionat cu decizie. Münich, de pildă, a semnat numai unele clauze ale aşa-numitei convenţii ruso-moldave, pe celelalte trimiţîndu-le împărătesei pentru aprobare, apoi, o parte a boierimii - cea filoturcă, s-a opus convenţiei, încît ea n-a mai fost semnalată în întregul ei.[327]

În ceea ce-i priveşte pe români, marele rezultat al păcii de la Belgrad a constat în reunirea Olteniei şi un spor de informaţie pentru Europa relativă la situaţia lor ca urmare a mediaţiei Franţei şi a peripeţiilor delimitării Olteniei.[328] Totodată, comportamentul lui Münich a contribuit la modificarea înclinării politice a ţării, feldmareşalul avînd o atitudine, repetăm, nu de eliberator, ci de cuceritor.[329] În 1739 s-a putut verifica faptul că locuitorii Focşanilor şi toţi muntenii şi moldovenii de la graniţă spuneau că în timpul lui Petru I Brăila a fost jefuită, dar nici un român n-a fost molestat de ruşi, care plăteau totul, chiar dublu, pentru a nu păgubi oamenii, în vreme ce în acest din urmă război (1736-1739) ruşii au comis atîtea prădăciuni şi distrugeri, încît nimeni nu-şi aminteşte să fi văzut aşa ceva, Iaşii suferind un jaf indescriptibil, care i-a făcut pe boieri să se întrebe cînd va înceta „invazia moscovită."[330] Cronicarul nota că, în septembrie 1739, Münich „a cerut de la boieri un plocon de 12.000 de florini ungureşti, în afară de darul de mai multe mii de florini pretins pentru împărătească, în afară de zahereaua peste măsură de mare şi de alte cele ce nu erau cu putinţă să se îndeplinească. Boierii s-au plîns şi au arătat că este cu neputinţă [...]. Dar el, căutînd să silească pe boieri să îndeplinească toate cererile sale, şi mai ales, să-i dea ploconul său, îi ameninţă că dacă nu vor face după dorinţa sa, va da voie cazacilor să prade toată ţara şi să nu lase decît numai pămîntul, cu toate că jafurile şi prădăciunile n-au lipsit în nicio zi şi în nicio parte a ţării;"[331] palatul de la biserica Frumoasa a fost dărîmat[332] etc., şi Münich a primit 8.000 de galbeni, urmînd ca restul să-i fie dat în 40 de zile.[333] Este, aşadar, pe deplin îndreptăţită concluzia că administraţia austriacă în Oltenia şi brutalitatea lui Münich „au grefat în conştiinţa boierilor români ideea că orientarea către creştini nu va constitui măsura salvatoare visată pentru ţările noastre."[334] Este adevărat că în secolul al XVIII-lea armatele beligerante nu au încetat să se aprovizioneze prin jaf în teritoriile pe care campau, dar Principatele nu erau parte beligerantă şi aşteptau izbăvirea tocmai de la cei care se purtau ca în ţară inamică.

În ciuda experienţelor perioadei încheiată prin pacea de la Belgrad, speranţele într-o apropiată eliberare nu s-au năruit total, la care, adăugîndu-se teama de represaliile otomane se ajunge la explicaţia exodului (fără să atingă proporţii de masă) spre Rusia. Începînd cu anul 1741 se pun bazele în Rusia (la nord-est de Zaporojie) Noii Serbii şi Slavo-Serbiei, spaţiul dintre ele fiind colonizat cu bulgari şi români, al căror număr s-a ridicat în 1755 la 2.800 de oameni, din care 1.300 purtători de arme.[335]

Nemulţumirile şi starea de nelinişte a popoarelor din imperiile habsburgic şi otoman au fost constatate şi confirmate. într-un raport din aprilie 1745 către Viena se nota: „sînt multe nemulţumiri printre naţiunile slave, valahe" din Transilvania şi Croaţia, „greci, valahi, moldoveni, slavi, dalmaţieni, albanezi [...] vor incendia din toate părţile."[336] N-au lipsit însă exagerările şi concluziile pripite. Veşneakov, de pildă, continua să fie de un optimism neînfrînat. Iată cîteva extrase rezumate din rapoartele sale (anul 1745): a venit vremea ca Rusia să ridice crucea; toţi creştinii aşteaptă izbăvirea; dacă în această toamnă oştile ruseşti vor apare la Dunăre, ele se vor însuti; Moldova, Muntenia, Bulgaria, Serbia, Slovenia, Dalmaţia, Muntenegru, Albania, toată Grecia, insulele şi chiar Constantinopolul vor lua crucea şi vor alerga în ajutorul Rusiei; proviant, furaje şi bani se vor găsi peste măsură.[337] În anii 1749-1750 s-au aflat la Moscova protopopul transilvan Nicolae Balomir şi deputăţii ale românilor ortodocşi cerînd sprijin în contra persecuţiilor tinzînd să-i oblige să treacă la uniaţi.[338] În octombrie 1752, într-un rescript către Obrezkov, se comunica dorinţa a peste 1.000 de familii româneşti şi greceşti de strămutare în Rusia, deşi Moldova şi Muntenia erau aproape pustii: în prima ar fi rămas numai 25.000 de suflete cu excepţia Iaşilor, iar în a doua 40.000 (cu excepţia Bucureştilor).[339] Evident, datele sînt exagerate în diminuţia lor, dar exprimă totuşi o situaţie extrem de gravă, confirmată de măsurile interne luate de domnitori privind zăgăzuirea strămutărilor în exterior şi readucerea celor plecaţi. Această stare de lucruri favoriza maşinaţiile antiotomane. În ianuarie 1756, Linchou îi comunica lui Vergennes că emisari-spioni ruşi izbutiseră să atragă cu bani peste 20 de boieri arnăuţi în Moldova.[340]

În 1753, 1758 şi 1759, mişcarea politică antifanariotă în Principate (cu deosebire în Muntenia) atinge momente de culme. Un caracter net antifanariot şi naţional l-a avut cea îndreptată în contra lui C. Racoviţă, la care au participat boieri şi clerici de frunte: Barbu şi Ştefan Văcărescu, Constantin Dudescu, Alexandru Bucşănescu.[341] Frămîntările continui erau tot atîtea indicii peremptorii că largi pături sociale erau pregătite să se angajeze activ în lupta contra asupririi otomane. Categoriile sociale de jos îşi căutau însă salvarea şi prin fugă nu numai în Rusia, ci şi în Polonia, Transilvania şi chiar în adîncul Turciei.[342] Boierimea, la rîndul ei, nu înceta mişcarea de eliminare a concurenţilor fanarioţi, ceea ce dădea acţiunilor sale o tentă naţională. La 20 septembrie 1752, Desalleurs îl anunţa pe domnitorul Moldovei că dragomanul Porţii a fost numit domnitor în Muntenia în locul tatălui său, Grigore Ghica şi că există „plîngeri şi mişcări extraordinare ale valahilor pentru a priva familia Ghica de acest principat."[343] Nu este vorba aici de o simplă rivalitate, de vreme ce se adeverea din surse diferite că boierii munteni au trimis o delegaţie la Constantinopol cu o suplică în care aminteau că turcilor le este interzis să se stabilească în Valahia, cerînd să nu mai fie schimbaţi atît de des domnitorii şi, mai ales, să se renunţe la confirmarea lor anuală,[344] pentru ca un raport saxon (al lui Hübesch) din 2 octombrie 1752 se precizeze că o solie de 50 de boieri munteni la Poartă a depus plîngeri împotriva îndatoririlor impuse de domnitor, plîngeri zădărnicite de fanarioţi şi numite de N. Iorga un „act de conştiinţă al boierimii Ţării Românești."[345]

Autohtonii se opuneau fanarioţilor, aceştia tuturor celorlalţi străini virtuali concurenţi. În iunie 1753, Linchou, secretarul şi agentul domnitorului Moldovei, îi face cunoscut lui Desalleurs că tatăl său vine la Galaţi în scopuri lucrative şi că nu ştia ce va gîndi domnitorul deoarece el vrea „să-i ţină pe greci liniştiţi, [greci] care nu încetează să zică că eu încerc să umplu Moldova încetul cu încetul cu francezi", că negustorii străini „sînt aci tot atît de disprețuiţi ca şi toţi cei ce nu sînt ataşaţi principatului."[346] Un an mai tîrziu, referindu-se la Văcăreşti, cronicarul Ghiculeştilor din Moldova nota că „aveau mare trecere la Constantin Vodă, căci aproape toată cîrmuirea treburilor domneşti atîrna de ei, le-au intrat în cap alte fumuri. Ei au vrut, în înţelegere cu ceilalţi boieri, nu numai să înlăture pe toţi boierii greci din Ţara Românească, dar şi la Constantinopol să trimită capuchehaiele boieri pămînteni", că, în parte şi reuşesc, izgonesc pe greci în plină iarnă[347] etc. Ion Calimachi, urcat pe tron în 1758, face un adevărat apel - manifest către ţară, în care dezvăluie gravele urmări ale împărţirii boierimii în „cete", adică grupuri uneltitoare la Poartă, la han[348] etc.

Desigur, se poate vorbi de politicianism în sensul său rudimentar, dar desfăşurările aveau o bază socio-politică precis conturată. A fost o epocă de frămîntări politice cercetate de istoriografia noastră, o epocă de căutări, de încercări de îngrădire şi chiar eliminare a fanarioţilor, tentative care, în mod obiectiv, aveau un mesaj naţional. În tendinţa de eliberare de sub dominaţia otomană, boierimea autohtonă se va lovi de fanarioţi, singurii interesaţi în menţinerea acelei dominaţii. Lipsiţi de o bază de sprijin autohtonă, domnitorii fanarioţi vor urmări să-şi amelioreze poziţia procedînd uneori la acte ce veneau în întîmpinarea intereselor ţării şi, în parte, şi a lor. În 1733, 1741 şi 1742 vor fi obţinute firmane în temeiul cărora vor fi distruse cîşlele, odăile şi satele otomane de dincolo de marginea raialelor, iar Scarlat Ghica (1758-1761), în schimbul sumei de 400.000 de lei, obţine decizia de izgonire a lăzilor, înlesnită şi de faptul că Principatele aveau rol precumpănitor în aprovizionarea Constantinopolului după 1756, cînd încetează aprovizionarea din Egiptul cuprins de tulburări.[349]

După cum s-a văzut, raporturile politice în zonă explică asiduitatea cu care oamenii politici şi diplomaţi ruşi, austrieci, polonezi, apoi prusieni persistă în a întreţine legături cu domnitorii din Principate. Complicaţiile poloneze şi rolul pe care-l joacă Franţa explică relaţiile particulare şi arareori specioase ale domnitorilor cu reprezentanţii acestei din urmă mari puteri: congratulări, cadouri, schimb de informaţii şi sfaturi circulă între Iaşi şi Bucureşti, pe de o parte, şi diplomaţii francezi din Constantinopol, Varşovia, uneori din Viena şi chiar direct, cu Parisul, pe de altă parte. Apoi, toţi fanarioţii care ambiţionează la tronurile Principatelor - spune Hammer - se adresează ambasadorului francez Desalleurs, care are o influenţă fără rival.[350] Secretarii domnitorilor sînt francezi. Ei fac şi politica franceză şi adeseori domnitorii sînt folosiţi ca simple unelte.

Mavrocordaţii au fost ataşaţi politicii franceze şi, într-o măsură mai mare sau mai mică, toţi ceilalţi domnitori i-au adus servicii cel puţin sub raportul informaţiilor. În noiembrie 1751, de pildă, Constantin Racoviţă îi scria lui Desalleurs că, urmare a promisiunii de a vă face cunoscute ştiri noi şi interesante din Europa, vă trimit gazete din Amsterdam, care fac menţiunea morţii Stathuderului.[351] În 1753, acelaşi Constantin Racoviţă îi cerea insistent lui La Fayardie la Varşovia să-l pună în relaţii de noutăţi cu miniştri francezi la Viena şi curţile germane.[352] În martie 1754, el repetă cererea[353] şi o adresează[354] din nou în mai lui de Broglie (La Fayardie murise).

Francezii nu erau însă mulţumiţi. Consiliul regelui Franţei socotea în mai 1754 că orice cheltuială pentru Mavrocordat este inutilă, opinie pe care Desalleurs, ca mai bine informat, o combătea.[355] Pe de altă parte, ambasadorul recunoştea că C. Racoviţă era bine dispus şi bine intenţionat, dar fricos şi puţin înclinat să dea noutăţi din Polonia sau să le treacă acolo pe cele pe care le dorim cu efect, şi că Ghica din Moldova este legat de miniştrii Rusiei şi ai Austriei, dar de o manieră care să nu poată convinge Poarta prin probe[356] incriminante.

Răsturnarea sistemului de alianţe în 1756 va diminua relaţiile domnitorilor cu reprezentanţii Franţei dar, pînă atunci, cei dintîi vor juca rolul de liant şi trambulină între Constantinopol şi Varşovia. Polonezii doreau insistent ca domnitorul Moldovei să aibă la Varşovia o persoană „în calitate de agent,"[357] ceea ce dorea şi domnitorul, chiar „une espèce de ministre,"[358] dar el era reticent, nu ştia cum să acţioneze pentru a satisface cererea nobililor polonezi pentru a nu trezi suspiciunile Porţii, motiv pentru care domnitorul ar fi vrut ca nu el, ci Desalleurs să insinuieze turcilor această dorinţă.[359] Poarta simţea şi ea nevoia unui trimis al domnitorului în Polonia, dar păstra oarecare rezervă de teama că acestuia din urmă i se oferea un cîmp de manevră prea important.

În anii 1752-1753, chestiunea trimiterii în Polonia a unui agent al domnitorului Moldovei a preocupat toate părţile interesate, Desalleurs fiind cel căruia domnitorul i se adresa pentru sprijin şi îl şi primea.[360] Firește, intrigile n-au lipsit. În noiembrie 1752, Linchou (vizat pentru acesl post) spunea că cel care a împiedicat misiunea proiectată a fost postelnicul Iordachi, care ar fi descris domnitorului spusele ambasadorului rus la Constantinopol de o manieră care să-i inculce teama de reproşuri din partea Porţii,[361] pentru ca, o lună mai tîrziu, acelaşi Linchou să explice poziţia lui Iordachi prin refuzul de a furniza banii necesari voiajului.[362] Această din urmă explicaţie nu pare să reziste, de vreme ce Iordachi însuşi a trimis în Polonia propriul său om, Leonardo, plecat fără scrisoare de recomandare şi fără paşajport, ceea ce l-a îndemnat pe Linchou să prevină Varşovia în vederea dejucării manevrelor lui Leonardo.[363]

În acest mic episod al trimiterii agentului s-au interferat interese diverse şi contrarii. Iordachi juca o carte proprie. El se interpune între domnitor şi Linchou, îl acaparează pe cel dintîi, pînă a nu se putea desprinde,[364] încît domnitorul ţine totuşi legătura cu francezii de două ori pe zi printr-un om de confidenţă care comunică intenţiile şi ordinele, iar Linchou ajunge să vorbească în cele din urmă domnitorului doar pe căi secrete.[365] Presiunile şi necesităţile au fost însă mari, încît Linchou a obţinut numirea de agent la Varşovia. La 15/26 iunie 1754, îi scria lui Desalleurs că, în consecinţa celor convenite cu el, Iordachi a dobândit de la Poartă ordinul expres ca domnitorul să întreţină cu exactitate corespondenţa cu Polonia, că el, Linchou, era pe punctul de plecare cu acte ale domnitorului, scrise din ordinul Porţii diverşilor seniori polonezi „aflaţi pe lista pe care Sublima Poartă a trimis-o domnitorului acum doi ani."[366]

Domnitorii acţionează ca purtători de cuvînt ai Porţii, dar cu o netăgăduită amprentă personală, de regulă bine mascată. Adresîndu-se la 19 mai 1754 marelui hatman al coroanei poloneze, domnitorul Moldovei, Matei Ghica, îi spunea: cînd Poarta m-a însărcinat să vă reconfirm asigurările sale „de bună vecinătate", ea m-a întrebat dacă dvs. şi alţii continuaţi să aveţi aceleaşi bune vechi dispoziţii; eu am asigurat-o; înţelegeţi foarte bine ce este util Republicii şi nu ignoraţi diversitatea opiniilor şi sentimentelor între atîţia oameni; de aceea eu sînt convins de grija pe care o aveţi ca la viitoarea Dietă să nu se hotărască nimic în prejudiciul vechilor legi, obiceiuri şi libertăţii patriei, scop pentru care Poarta (care sprijină pe amicii ei fideli şi vecnii săi, şi care a făcut, să se vadă totdeauna că îi apără) va concura.[367] În anii următori, şi după răsturnarea sistemului de alianţă mai mult poate decît înainte, domnitorii moldoveni, ca „cei mai vecini" Poloniei, întreţin,

însărcinați de Poartă, legături, inclusiv epistolare, cu personalități politice poloneze în scopul alianței turco-polone.[368]

La 28 iunie/10 iulie 1754, domnitorul Munteniei, C. Racoviță, comunica, în termeni tipici pentru raporturile Poartă-domnitori - reprezentanții Franței, următoarele lui de Broglie: v-am expediat diverse scrisori la care n-am obținut răspuns; am primit ordinul Porții să trimit în Polonia o persoană de încredere cu ocazia apropiatei Diete cu scrisori către diverşi seniori polonezi, „nu numai pentru a-i asigura de continuarea amiciției sale (Porții) pentru Republică, dar chiar pentru a o asigura de intenția ei de a-i acorda ajutor în ocaziile în care ea ar putea să aibă nevoie şi pentru a angaja aceşti diverşi seniori să facă Porții, cu toată încrederea, cererile pe care ei le-ar dori, intenția sa fiind de a le acorda ceea ce vor cere"; pentru această misiune l-am ales pe Linchou, „unul din slujitorii mei cei mai fideli şi ataşați", care va rămîne în Varşovia pînă la sfîrşitul Dietei; i-am ordonat să se adreseze E. V. înainte de a întreprinde ceva, fie pentru a-şi ascunde voiajul său - cum a ordonat Poarta -, fie pentru a acționa cum şi-a propus S. Poartă; vă rog să-i acordați întreaga protecție, sfaturile etc., „pentru ca voiajul său să nu fie infructuos, şi să-mi facă onoare la Poartă."[369]

Activitatea lui Linchou în Polonia este cunoscută.[370] El se prezintă şi procedează „ca un bun francez" în interesul Porții şi al Franței, fără să neglijeze interesele sale personale, cum ar fi dobîndirea unui privilegiu pentru o casă de comerț a familiei sale în Constantinopol, în favoarea căreia pledează şi emisarul polonez în serviciul Franței, Spineck, prințul Potocki s.a. Totodată, Linchou sondează posibilitatea obținerii pentru C. Racoviță a titlului de prinț al Franței, fără succes, totul reducîndu-se la un cadou (ceas) şi o cerere de a i se trimite portretul regelui. Serviciile lui Linchou au fost notabile, după cum foarte mari au fost cheltuielile domnitorului cu misiunea sa în Polonia, cu corespondența Polonia-Principate-Poartă. Rezidentul Franței în Varşovia, Puysieulx, era convins în 1749 că „turcii acordă cea mai mare încredere ştirilor trimise de Domni."[371]

Această mare încredere este însă forțată de împrejurarea că Poarta nu avea alte surse de valoare pentru informare. Nu-i lipseau şi alte canale, ca cea a Paşei de Hotin, dar izvoarele acestuia din urmă erau indirecte sau de mîna a doua; numai domnitorii Principatelor dispuneau de agenți bine plasați la locul evenimentelor. Supravegherea Porții rămînea aspră şi nu-i lipseau motivele de neîncredere datorită şi injoncțiunii ruse. În 1765 şi ulterior, Poarta amenința pe domnitorul Moldovei cu mazilirea, socotindu-l cumpărat de ruşi.[372]

Începuturile unor relații cît de cît stabile între Prusia şi Poartă sînt relativ tîrzii, în 1736, cînd aceasta din urmă a adresat curților europene, inclusiv Prusiei, un manifest privitor la războiul ei cu Rusia.[373] Vom vedea la locul potrivit în ce măsură putea fi vorba de tentative de încheiere a unor alianțe sau numai de legături amicale. Fapt este însă că amorsarea acelor raporturi şi dezvoltarea lor au avut ca intermediari pe domnitorii din Iaşi. Generalul prusian Seewald a intrat în serviciul palatinului de Kiev cu misiunea principală de a întreține o corespondență secretă cu Berlinul, iar domnitorul Moldovei l-a trimis în acelaşi scop (24 iulie 1741), tot la Kiev, pe Marini Pasegna, între Friedrich II şi prințul Moldovei înfiripîndu-se o relație epistolară, mai întîi protocolară (felicitări, mulțumiri cu diverse ocazii).[374] Apoi, neavînd reprezentant la Poartă, Friedrich II a încredințat fostului domnitor al Moldovei Grigore II Ghica afacerile sale la Constantinopol,[375] acesta din urmă plasîndu-se pe linia de acțiune a ambasadorului Suediei, Karlson, preocupat de încheierea unei alianțe prusiano-otomane[376] ataşată țelurilor Suediei. Bonneval, de pildă, îl socotea în iulie 1745 pe Grigore II Ghica, fost domnitor al Moldovei, ca sprijinitor al politicii prusiene.[377]

Răsturnarea sistemului de alianțe (1756) a avut, între altele, drept consecință şi înclinarea domnitorilor din Iaşi şi Bucureşti către Friedrich II.[378] Emisarul lui C. Mavrocordat în Polonia era convins că Prusia are „un mare partid în Polonia" şi că interesul Porții era de a împiedica înfrîngerea lui Friedrich II.[379] Benoit, rezidentul prusian în Varşovia, se întîlnea adeseori cu emisarul muntean, comunicîndu-i ştiri din sursă antifranceză.[380] Domnitorii fanarioți erau însă şovăitori, dacă nu atît în convingeri, sigur în conduită, aşa că este pe deplin justificată opinia că C. Mavrocordat nu rămăsese pe atît de fidel politicii franceze, pe cît ar fi dorit-o Vergennes, domnitorul fiind consecvent în ura pe care o păstra austriecilor (pentru felul cum s-au purtat cu el în vremea refugiului său în Transilvania) şi ruşilor, priviți ca autori ai dizgrațiilor sale; de aceea trimisul Prusiei la Poartă, Porter, pentru negocieri, a găsit în C. Mavrocordat resortul cel mai

acreditat.[381] Dar consecvența nu era o însuşire indefectibilă a fanarioților, încît, în cele din urmă, Vergennes îl va converti pe C. Mavrocordat.[382] Pînă la această încheiere, Vergennes putea însă să scrie la 31 octombrie 1756 că „ambasadorul Angliei nu este singurul sprijin sau singurul canal al negocierilor prin care regele Prusiei ar vrea să se lege cu Imperiul otoman. El are un resort şi mai acreditat în prințul Valahiei", domnitorul urînd pe ruşi şi austrieci ca autori ai dizgrației sale.[383] Pentru sprijinul pe care i l-a dat Friederich II în timpul exilului din 1756, C. Mavrocoraat lucra „de zor" la înfăptuirea alianței turco-prusiene,"[384] o conduită care, după răsturnarea sistemului de alianțe, nu contravenea liniei politice otomane. Handen, alias Rexin, trimisul lui Friederich II la Poartă pentru a încheia un tratat de amiciție, nu izbuteşte în prima tentativă, dar reuşeşte în cea de a doua (1761) grație influenței, printre alții, lui Riso, socrul lui Grigore II Ghica, şi al lui Drako, capuchehaia domnitorului Moldovei.[385]

Conduita politică a lui Grigore II Ghica tinde înspre mijlocul deceniului cinci spre stabilitate. Apoi, ca dragoman al Porții, el promite în 1765 lui Obrezkov că va sluji Rusia şi în chestiunea polonă şi în celelalte cînd va veni domnitor al Moldovei, motiv pentru care Obrezkov îi face cadou o blană de samur în valoare de 1.000 de ruble.[386] Rolul nepotului de frate (Grigore III Ghica, domnitor al Moldovei începînd din 1764) în aplanarea conflictului diplomatic polono-turc din anii 1764-1766 a fost bine definit.[387] Grație şi contribuției sale, diplomația ruso-prusiană a izbutit să convingă Poarta să recunoască ca rege pe Stanislav Poniatowski. Domnitorul va face jocul ruşilor, infestînd Poarta cu ştiri false profitabile Petersburgului.

Relații speciale au existat între domnitori şi hanii Crimeii, relații de suspiciune reciprocă. Desalleurs era în deplină cunoştință de cauză cînd îi scria lui Castera, la Varşovia, în 3 septembrie 1752, că domnitorii sînt pentru Poartă spioni în contra hanului tătarilor, de unde şi nemulțumirea domnitorului Moldovei pentru trimiterea lui Fonton la Varşovia ca agent al hanului.[388]

Calitatea de informatori ai Porții oferea domnitorilor o gamă destul de intensă de manevre şi intrigi care puteau cîntări mult în deciziile ei. Tocmai în temeiul acelor practici, în primăvara lui 1768, Nicolae Şuțu „a dat ştiri pecetluite cu pecetea lui Grigore Vodă Callimachi, dar alcătuite mincinos de dînsul, tulburătoare şi aţîţătoare de război. Şi le făcea cu meşteşug acestea ca să ajungă dragoman al Porții. Şi minciunile lui Şuțu se întăriau şi de solul Franciei, care dealtfel asmuțea pe turci la război cu ruşii."[389]

*

* *

Pentru menținerea ființei de stat, a autonomiei, chiar alterată, Principatele Române aveau nevoie de sprijinul cel puțin al unei mari Puteri (nu excludem, aparent paradoxal, însăşi Poarta) sau de o conduită politică care să le îngăduie să tragă maximum de foloase din contradicțiile dintre Puteri, dintr-un echilibru de forțe capabil să anuleze deciziile unilaterale. Principatele se întemeiază pe anumite titluri, cum ar fi situația lor distinctivă sub raportul originii etnice, individualizarea statutului lor juridico-politic internațional, situația lor geo-politică şi, nu mai puțin, pe aspirația şi lupta pentru emancipare națională, şi de-abia în ultimul rînd pe bunăvoința şi eventuala generozitate a Puterilor implicate în desfăşurările din sud-estul continentului. Din nefericire, autonomia le-a fost grav ştirbită în secolul al XVIII-lea, dar ele izbutesc să-şi conserve un minimum de prerogative statale care le permite să se introducă, fie şi periferic, în raporturile politice internaționale, să manevreze de o manieră care să nu le primejduiască iremediabil viitorul. Principatele înfățişează îndeosebi Petersburgului şi Vienei dezideratele privitoare la abolirea dominației otomane, numai că la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor pînă în deceniul VII, exceptîndu-l pe Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu, propagarea de la Iaşi şi Bucureşti a drepturilor şi revendicărilor proprii este inferioară celei, de pildă, prilejuită şi dirijată de mişcarea Rákócziană, şi, mai ales, lipsită de convergență, ca să nu mai vorbim de unitate, datorită tocmai „rupturii şi dinlăuntru a țării" pe care regimul fanariot o adînceşte şi complică. Mişcarea Rákócziană este o răzvrătire deschisă în contra habsburgilor, are ecou şi sprijin în cercurile europene. Principatele se

află însă sub dominația otomană amenințată din exterior şi interior, încît orice abatere politică de la „fidelitate" față de „Înaltul devlet" este jugulată şi amenințată de represalii, chiar sîngeroase.

În acea perioadă, după cum rezultă, sperăm limpede, din expunerea noastră, oamenii politici din Principate, domnitori fanarioți şi boieri indigeni, au un acut simț al ideii (poate şi al concepției) de echilibru politic, au pătruns mecanismul principiului dominant al raporturilor internaționale în secolul al XVIII-lea, cel al rațiunii de stat, al - cum spuneau ei înşişi - *folosului țării*. Miron Costin a afirmat-o hotărît, deşi nu cu suficientă claritate: „domnii să hie spre partea creştinească, ca această țară căci trăieşte aşa în statul său pînă acum, pentru țări creştine stă pînă astăz în rîndurile sale, însă cu înțelepciune, nu fără socoteală şi fără temeiu, în loc de folosul țării să-i aducă perire [...]. Dumnezeu mai bine ştie, că de nu s-ar fi prilejit o samă de capete să cerce mijloace şi să nu alerge la împărăție ar hi fostu de perire de istov țara aceasta în cîteva rînduri."[390] *Hronicul româno-moldo-vlahilor* (1717-1723) al lui Dimitrie Cantemir este „un monument de afirmare a drepturilor istorice ale poporului român, a unității şi continuității sale, a rolului său în istoria universală şi, de asemenea, pledoarie pentru eliberarea lui de sub otomani - afirmă încă o dată statutul special al țărilor române în sistemul Imperiului otoman, faptul că ele, «bisericele, legea, giudecățile, obiceiele nesmintite şi nebetegite şi le-au păzit»...", că în țară nu s-au clădit moschei etc.[391]

Oamenii politici ai Principatelor sînt versați, au relații multiple şi întinse, la chibzuință şi avizul lor apelează Rusia sub Petru I, fără cunoştință şi experiență suficiente în sud-estul continentului. Ei vor căuta sprijin la „creştini", la Viena şi Moscova (Petersburg apoi), dar politica de anexiuni a Austriei, care va culmina în ceea ce-i priveşte pe români cu raptul Olteniei (1718-1739) va submina nădejdile în Viena. Vor rămîne şi chiar spori - în ciuda tristei experiențe prilejuite de Münich în 1737-1739 - cele în Rusia pentru că decăderea Poloniei nu oferea o alternativă.

Deşi urmărea, în primul rînd, interese înguste de dasă, boierimea autohtonă va provoca plîngeri, fomentări, conspirații în contra fanarioților, străduințele sale confundîndu-se cu o direcție națională încheiată cu succes în 1821.

Domnitorii fanarioți, ca foşti mari dragomani ai Porții, aveau vechi relații cu reprezentanții Puterilor la Constantinopol, ceea ce le îngăduia un joc politic de oarecare amplitudine în planul secund al desfăşurărilor. Morala avea şi ea de suferit: „cadouri", subsidii, corupții etc. făceau regula, dar morala ea a epocii, pretutindeni aceeaşi în esența ei, înscriindu-se în şirul habitudinilor feudale, cînd suveranii subvenționau miniştri străini într-o ordine care angaja persoane, seniorul mare pe cel mic, uneori şi invers.

Transilvania a fost anexată la Imperiul habsburgic, or tocmai de acolo avea să pornească un suflu nou, cînd Ioan Inochentie Micu face din unirea confesională un instrument politic pus în serviciul emancipării naționale a poporului român, elaborînd treptat o concepție şi punînd bazele programului luptei politice şi ideologice a poporului român din Transilvania cu efect profund în principatele surori.[392]

Nu pot fi omise din tabloul raporturilor internaționale ale Principatelor locul şi rolul lor în ortodoxia Orientului, cu momentul de culme al Brîncoveanului, cînd numirea patriarhilor ortodocşi „era totdeauna determinată de voința" acestuia, ca pe timpuri de cea a lui Vasile Lupu şi Şerban Cantacuzino.[393] A urmat însă o îndelungată perioadă a incertitudinilor şi agitațiilor în ape tulburi.

Del Chiaro, după şapte ani de şedere în Muntenia, era, să ne amintim, îndreptățit să scrie că „Valachia e situată între două împărății cu care formează o balanță: Principele trebuie să ducă o politică de echilibru. Plecînd balanța peste îndatoririle stricte către turci, riscă pericolul de a pierde țara şi libertatea dinspre partea nemțească, după pilda lui Nicolae Mavrocordat [..."]. În schimb, aplecînd-o spre nemți sau alte Puteri creştine, va pierde domnia şi viața dinspre partea turcilor."[394]

S-a spus că în perioada războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea, vîrfurile boierimii din Principate au elaborat un program de eliberare cu ajutorul Rusiei în două variante: 1) protectoratul Imperiului rus asupra Principatelor sau 2) includerea lor în compunerea Rusiei cu conservarea vechilor drepturi şi obiceiuri, cu autonomie politică[395] etc. După opinia noastră nu este vorba de un program, ci de mai multe, din care nu era exclusă nici Austria şi nici chiar o protecție europeană, acele programe nefiind lipsite de înrîuriri conjuncturale şi inspirații interesate din afară. Ele ni se înfățişează ca reflexe nu atît ale unor concepții sau înclinări definite, consecvente, cît ale neputinței

de a ieşi dintr-un cadru dat prin forţarea ţelului final care rămînea deplina emancipare naţională. Aceasta şi explică de ce ele par a căuta expres un nou stăpîn, deci o schimbare ce se nădăjduia a nu fi mai rea decît starea de fapt. Pe această cale, cel mai departe a mers Dimitrie Cantemir, dar nici el n-a putut ocoli protecţia ţarului, formal recunoscută, o relaţie de neocolit într-o ordine feudală, îndepărtată încă de claritatea relativă ce avea să caracterizeze raporturile internaţionale ale unui stat naţional modern.

---

[1] *Cronici turceşti privind ţările române*, III, p. 228.

[2] Virgil Cândea, *Diplomaţia românească sub Constantin Brîncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Buc, Ed. politică, 1969, p. 169.

[3] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, Buc, 1902, p. CXLVI-CXLVII.

[4] Johann Filstich, *Încercare de istorie românească*..., Buc., 1979, p. 233.

[5] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii v XV-naciale XVIII v. 1673-1711,* III, Moskva, 1970, p. 127-131.

[6] *Ibidem*, III, p. 135-137.

[7] *Ibidem*, III, p. 138.

[8] *Ibidem*.

[9] Ionescu-Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brîncoveanu*, Buc, 1884, p. 304.

[10] Constantin Şerban, *Românii şi problema orientală (1683-1713),* în „Revista de istorie", t. XXXIII, 1980, nr. 10, p. 1963.

[11] Alexandre A. C. Sturdza, *Constantin Brîncoveanu. Prince de Valachie 1688-1714…,* t. III, Paris, 1915, p. 78.

[12] „După întuneric vine şi lumină, după întuneric soare [...], iată şi dorita pace" (*Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*. Ediţie întocmită de Constantin Grecescu, Buc., Ed. ştiinţifică, 1959, p. 102-103).

[13] Constantin Şerban, *op. cit*., p. 1963-1964.

[14] Hurmuzaki, I_1, p. 348.

[15] Ionescu-Gion, *op. cit*., p. 307.

[16] N. Iorga, *Histoire des Roumains*..., t. VI, p. 565-566.

[17] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 358, nota 70.

[18] *Ibidem*.

[19] Constantin Şerban, *op. cit*., p. 19 64.

[20] T. K. Krîlova, *Ruskaia diplomaţia na Bosfore v naciale XVIII v (1700-1709*), în „Istoriceskie zapiski", 65, 1959, p. 250.

[21] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 140-141.

[22] *Ibidem*, III, p. 151-152.

[23] *Ibidem*, III, p. 158-161.

[24] *Ibidem*, III, p. 161.

[25] *Ibidem*, III, p. 162.

[26] *Ibidem*, III, p. 153.

[27] *Ibidem*, III, p. 154-155.

[28] *Ibidem*, III, p. 165-166.

[29] *Ibidem*, III, p. 166-167.

[30] *Ibidem*, III.

[31] *Ibidem*, III, p. 174.

[32] *Ibidem*, III, p. 184-191

[33] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., t. III, p. 33 şi urm. *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 358, nota 70.

[34] *Ibidem*, III, p. 153.

[35] Vezi Constantin Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1907, p. 119.

[36] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 195, 201 **s**.a.

[37] Vezi T. K. Krîlova, *op. cit*., p. 254.

[38] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 243, 296, 303.

[39] *Ibidem*, III, p. 243.

[40] *Ibidem*, III, p. 283.

[41] *Ibidem*, III, p. 271.

[42] *Ibidem*, III, p. 195-196.

[43] *Ibidem*, III, p. 158-161.

[44] *Ibidem*, III, p. 140-141.

[45] *Ibidem*, III, p. 151-152.

[46] G. S. Ardeleanu, *Ştiri privitoare la istoria ţărilor române în corespondenţa împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", 1, 1950, p. 223.

[47] Constantin Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 106, 136, 162, 167.

[48] N. Iorga, *Histoire de Roumains*..., VI, p. 518; Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viaţa. Domnia, Epoca*, Buc., 1969, p. 201-202.

[49] Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit*., p. 202.

[50] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 161,

[51] Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit*., p. 205.

[52] Vezi, de pildă, L. E. Semenova, *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Ţara Românească şi Rusia la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, în „Romanoslavica. Istorie", X, 1962, p. 30.

[53] Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone între 1699 şi 1848,* Buc., 1980, p. 35-37.

[54] Idem, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939,* Iaşi, Ed. Junimea, 1980, p. 22.

[55] Mihail Kogălniceanu, *Letopiseţele Ţării Moldovei*, t. II, Buc, 1874, p. 310.

[56] N. Iorga, *Histoire des Roumains*..,, VI, p. 560-561.

[57] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...,* III, p. 165-166.

[58] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., III, p. 27.

[59] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 187.

[60] *Ibidem*, III, p. 195.

[61] *Ibidem*, III, p. 166.

[62] Hurmuzaki, I_1, p. 359.

[63] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 241.

[64] *Ibidem*, III, p. 245.

[65] Mihail Kogălniceanu, *op. cit*., II, p. 289.

[66] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 206 şi urm.

[67] *Ibidem*, III, p. 217.

[68] *Ibidem*, III, p. 266, 291-292, 299-300.

[69] Mihail Kogălniceanu, *op. cit*., II, p. 291.

[70] Hurmuzaki, I_1, p. 368; *Correspondance du Marquis de Ferriol, ambassadeur de Louis XIV à Constantinople*, Anvers, 1870, p. 224.

[71] T. K. Krîlova, *op. cit*., p. 254.

[72] Hurmuzaki, I_1, p. 857-858.

[73] *Ibidem*, I_1, p. 367.

[74] Vezi pentru Antioh Cantemir în septembrie 1707: *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, vol. II (sec. XVII-începutul secolului XVIII), Buc., 1966, p. 513 (volum întocmit de Mihail Guboglu).

[75] *Istoriceskie sveazi norodov i Rumînii*..., III p. 161.

[76] Datorită necesităţii de „astupare a gurilor" (*ibidem*, III, p. 237).

[77] *Ibidem*, III, p. 211.

[78] *Ibidem*, III, p. 221.

[79] *Ibidem*, III, p. 256.

[80] O spune Petru I în scrisoarea sa din 30 aprilie 1707 către C. Brîncoveanu (*ibidem*, III, p. 260).

[81] *Ibidem*, III, p. 370-371, nota 135; Köpeczi Bella, *La France et la Hongrie au debut du XVIIIe siècle*, Budapest, 1971, p. 207.

[82] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...,* III, p. 360-361, nota 84; G. S. Ardeleanu, *op. cit*., p. 212.

[83] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 198-199. Radu Greceanu nu face nici o precizare.

[84] G. S. Ardeleanu, *op. cit*., p. 201.

[85] *Ibidem*, p. 200.

[86] Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, Iaşi, 1929, p. 102-103 (traducere de S. Cris-Cristian după textul reeditat de N. Iorga).

[87] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, t. XIII, Paris, 1839, p. 105.

[88] Paul Cernovodeanu, *Atitudinea cercurilor conducătoare din Moldova faţă de insurecţia Rákócziană (1703-1711),* în „Revista de istorie", t. 35, 1982, nr. 2, p. 308; idem, *Das Echo des Rákóczi Aufstandes in der Walachei und in der Moldau*, în volumul *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen in 16-17 Jahrhundert*, Hrsg. von Gusztav Heckenast, Budapest, 1977, p. 83-90.

[89] Idem, *Atitudinea*..., p. 309.

* Între 1704 şi 1710 au fost expediate din Ţara Românească către Francisc II Rákóczi 40 de scrisori şi, în sens invers, 24 (din care opt lui C. Brîncoveanu); stolnicul şi-a dat seama, în cele din urmă, de cauzele reale ale răscoalei curuţilor; transilvănenii au cerut sprijin Munteniei; stolnicul speră că, odată victorios prin propriile sale puteri, Rákóczi nu le va mai spune turcilor *salem alekim*, aceştia din urmă nu-şi vor mai impune tutela (idem, *Primele ştiri privitoare la insurecţia Rákócziană în corespondenţa stolnicului Constantin Cantacuzino din anii 1703-1704,* în *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română*, I, Buc., 1976, p. 81 şi urm.).

[90] Ion Ghiorean, Tonk Alexandru, *Un izvor transilvănean contemporan despre mişcarea antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi II. Jurnalul căpitanului Mihail Teleki II*, în „Cercetări de ştiinţe sociale", Tîrgu-Mureş,

1982, p. 218.

[91] Constantin Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 147.

[92] Hurmuzaki, I_1, p. 359.

[93] N. Iorga, *Francisc Rákóczi al II-lea învietorul conştiinţei naţionale ungureşti şi române*, Buc., 1910, p. 8 (extras din „Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist., s. III, t. XXXIII, 1910).

[94] Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939*, p. 21.

[95] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 113-115, 119-120, 125, 128-129.

[96] *Ibidem*, p. 123-124.

[97] *Ibidem*, p. 122-123.

[98] N. Iorga, *op. cit*., p. 10.

[99] Idem, *Histoire des Roumains*..., VI, p. 518-523.

[100] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 189.

[101] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 142

[102] Köpezi Bella, *op. cit.*, p. 84.

[103] G. S. Ardeleanu, *op. cit*., p. 201

[104] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 143, 145, 146; Hurmuzaki, VI, p. 22 şi urm.

[105] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 148.

[106] *Ibidem*, p. 249-252.

[107] Hurmuzaki, I_1, p. 365-366, 368, *Correspondance du Marquis de Feriol*..., p. 175-176.

[108] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 226-227.

[109] Köpeczi Bella, *op. cit*., p. 208.

[110] N. Iorga, *Francisc Rákóczi al II-lea*..., p. 14.

[111] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 198-199.

[112] *Ibidem*, III, p. 250.

[113] *Ibidem*, III, p. 257.

[114] *Ibidem*, III, p. 264.

[115] *Ibidem*, III, p. 369-370, nota 134.

[116] *Ibidem*, III, p. 294-295.

[117] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare ca izvor de informaţie pentru istoria românilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, XIX, (vol. III, serie nouă), 1946, p. 90.

[118] A. Z. Mîşlaevski, *Voina Turţiei 1711 goda (Prutskaia operaţia)*, St. P., 1898, p. 29, 217, 243.

[119] Al Boldur, *op. cit*., p. 89.

[120] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 306.

[121] *Ibidem*, III, p. 201.

[122] T. K. Krîlova, *op. cit*., p. 267-268.

[123] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 285.

[124] *Ibidem*, III, p. 290.

[125] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 185 -186.

[126] G. S. Ardeleanu, *op. cit*., p. 208-209.

[127] *Ibidem*, p. 219.

[128] *Ibidem*, p. 213-214.

[129] Anton Maria del Chiaro, *op. cit*., p. 77.

[130] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 220.

[131] Anton Maria del Chiaro, *op, cit*., p. 99.

[132] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 184.

[133] *Ibidem*, III, p. 277, nota 158.

[134] *Ibidem*, III, p. 241.

[135] G. S. Ardelanu, *op. cit*., p. 208.

[136] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 310-312.

[137] *Ibidem*, III, p. 308.

[138] Hurmuzaki, I_3, p. 3-4.

[139] Ibidem.

* Adică populaţiile de rit ortodox.

[140] Hurmuzaki, I_3, p. 1.

[141] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 166-167.

[142] *Ibidem*, III, p. 207.

[143] Hurmuzaki, I_3, p. 1.

[144] Ionescu-Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1884, p. 357.

[145] *Ibidem*.

[146] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 377-378, nota 161.

[147] *Ibidem*, III, p. 316-317.

* Cronicile otomane indică (noiembrie 1709) 500 de suedezi şi 300 de cazaci pentru iernat în Moldova (*Cronici*

turceşti privind ţările române,. Extrase, vol. II, p. 514). Deci informaţiile lui Mihai Racoviţă sînt aproximativ corecte dacă adăugăm la cifrele cronicarului otoman pe cei plecaţi în septembrie spre Cernăuţi.

[148] N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţările noastre (1709-1714)* în „Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", s. II, t. XXXIII, 1910-1911, p. 75-76.

[149] *Ibidem* p. 514 -515.

[150] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*... III p. 313 -114.

[151] Vezi Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone*..., p. 40.

[152] P. P. Panaitescu. *op. cit*., p. 20.

[153] *Ibidem*.

[154] G. Mavrocordat, *Stănileşti*, în „Arhiva...", XVI, 1905, p. 490.

[155] Remarca a fost făcută şi de P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 104 -105.

[156] Andrei Pippidi, *Politică şi istorie în proclamaţia lui Dimitrie Cantemir din 1711,* în „Studii. Revistă de istorie", 1973, nr. 5, p. 928.

[157] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 74, 76, 86, 109.

[158] A.D. Xenopol, *Istoria românilor*..., VIII p. 109.

[159] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, t. II, ed. a II-a, B. P. T., Buc., 1983, p. 75.

[160] Ştefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Buc., 1925, p. 116.

[161] Vezi şi I. Focşeneanu, *Tratatul de la Luţk şi campania ţarului Petru I în Moldova (1711),* în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, III, Buc. 1963 p. 29.

[162] Mihail Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, t. II, Buc, 1874, p. 125.

[163] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 328.

[164] P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 110.

[165] N. A. Mohov, *Drujba kovalasi vekami*..., p. 181.

[166] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci*... , 1, p. 29.

[167] I. Golikov, *Deiania Petra Velikogo*, partea a III-a, Moskva, 1788, p. 323 (apud N. A. Mohov, *op. cit*., p. 181).

[168] E. Lozovan, *Une faillite diplomatique: Valliance de D. Cantemir avec Pierre le Grand (1711),* în „Buletinul bibliotecii române", serie nouă, vol. VII (XI), Freiburg, i. Br., 1975, p. 1-13.

[169] Vezi *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 334-335.

[170] Andrei Pippidi, *op. cit*. p. 934.

* Este vorba deci de popoarele aflate sub stăpînirea efectivă a Porţii.

[171] Stephan Fisher-Galaţi, *Revolutionary Activity in the Balkans from Lepanto to Kuchuk Kainardji*, în „Südost-Forschungen", XXI, München, 1962, p. 208.

[172] Vezi analiza lui Andrei Pippidi, *op. cit*., p. 933.

[173] S. Jigarev, op. *cit*. I, p. 115.

[174] Virgil Cândea, *Diplomaţia românească sub Constantin Brîncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Buc., ed. politică, 1966, p. 177.

[175] *Ibidem*.

[176] P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din 1711,* în „Studii. Revistă de istorie", 1961 nr. 4 p. 901.

[177] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*... III, p. 378-379, nota 166.

[178] Al Boldur, *Expediţia de la Prut din 1711,* în „Studii şi cercetări istorice", vol. XIX (vol. II din seria nouă), Iaşi 1946, p. 55. La 30 iunie 1711, Golovkin îi scria lui Menşikov că domnitorul Munteniei şi poporul au arătat că pînă nu vine armata ţarului la ei, nu se pot mişca, de unde şi decizia de a-l trimite pe generalul Ren spre Brăila „cu cîteva polcuri de cavalerie" (A. Z. Mîşlaevski, *op. cit*., p. 338-339).

[179] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 378, nota 166.

[180] Vezi publicarea corectă a „tratatului" în *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*, III, p. 323-327; Maria Holban şi L.Demeny, *Originalul şi traducerea latină a „diplomei" lui Petru I dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzînd condiţiile tratatului moldo-rus din 1711,* în „Studii. Revistă de istorie", 1976, nr. 3, p. 1067 şi urm.

[181] Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir şi începuturile chestiunii orientale*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Buc., 1966, p. 195.

[182] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 378-379, nota 166.

[183] E. Lozovan, *op. cit*., p. 12.

[184] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 378 -379, nota 166.

[185] *Ibidem*, III, p. 337.

[186] Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. a III-a (Iorgu Iordan), Buc., 1975, p. 188.

[187] Cf. Andrei Pippidi, *op. cit*., p. 933.

* Adică moldovean, „confuziile" moldovean-muntean indică acelaşi popor, român.

[188] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare*..., p. 91-92.

[189] Idem, *Expediţia de la Prut din 1711…,* p. 56.

[190] N. A. Mohov, *op. cit*., p. 180.

[191] Maria Holban şi L. Demeny, *op. cit*., p. 1075.

[192] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci*..., I, p. 25.

[193] A. G. Brükner, *Ilustrirovannaia istoria Petra Velikogo*, vol. II, S. Petersburg, 1882, p. 149 (apud. Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 4).

[194] S. Jigarev, *op. cit*., I, p. 115; A. Z. Mîşlaevski, *op. cit*., p. 183, 346.

[195] Stephan Fisher-Galaţi, *op. cit*., p. 208.

[196] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 316.

[197] E. Lozovan, *op. cit*., p. 12.

[198] N. A. Mohov, *op. cit*., p. 181.

[199] Hurmuzaki, I_1, p. 936-937 (traducerea infidelă a textului latin la pag. 398).

[200] Andrei Pippidi, *op. cit*., p. 936-937.

[201] Afirmaţia lui Virgil Cîndea (*Dimitrie Cantemir şi începuturile chestiunii orientale*, p. 198) că „pentru prima oară un om de stat român folosea argumente istorice într-o proclamaţie politică" este cel puţin riscantă. A mai făcut-o, de pildă, Ştefăniţă Vodă.

[202] Al. Boldur, *Expediţia de la Prut din 1711…,* p. 55-56.

[203] Andrei Pippidi, *op. cit*., p. 932.

[204] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 337; Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 81-82.

[205] A. Z. Mîşlaevski, *op. cit*., p. 120; Ştefan Ciobanul, *op. cit*., p. 82.

[206] Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939,* p. 24.

[207] Ion-Radu Minea, *Un document inedit scris de Constantin Brîncoveanu. Catastihul jurnal 1709-1714,* în „Magazin istoric", an XIII, iulie, 1979, nr. 7, p. 29.

[208] Valeriu Papahagi, *Informaţii veneţiene relative la războiul ruso-turc din 1711, la Carol al XII-lea regele Suediei şi la intenţia turcilor de a recuceri Moreea,* în „Revista istorică", an XVIII, 1932, nr. 4-6, p. 122.

[209] Alexandre A. G. Sturdza, *op. cit*., III, p. 288.

[210] A. Z. Mîşlaevski, *op. cit*., p. 140.

[211] V. Zaboroschi, *Colecţia de documente externe a d-lui Basarab Brîncoveanu*, în „Revista istorică", XVII, 1931, nr. 4-6, p. 117.

[212] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., III. p. 289.

[213] A. Z. Mîşlaevski, *op. cit*., p. 141.

[214] V. Zaboroschi, *op. cit*., p. 117.

[215] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., III, p. 288 -289.

[216] Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab-Brîncoveanu Voievod (1688 -1714)*. Studiu introductiv şi ediţie critică întocmite de Aurora Ilieş, Buc, 1970, p. 181.

[217] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare*..., p. 97.

[218] Idem, *Expediţia de la Prut din 1711…,* p. 55.

[219] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., III, p. 290, 292.

[220] *Ibidem*, III, p. 289-290.

[221] Ludovic Demeny, Paul Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania*..., p. 266-267.

[222] *Ibidem*, p. 272.

[223] E. Lozovan, *op. cit*., p. 13.

[224] P. P. Panaitescu, *Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din 1711,* p. 905.

[225] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare*..., p. 97.

[226] L. Baidaff, *Petru cel Mare la Prut (1711*). *Documente contemporane*, în „Revista istorică", 1927, aprilie-iunie, nr. 4-5, p. 99-110.

[227] N. A. Mohov, *Drujba kovalasi vekami*, p. 183, (autorul calcă pe urmele lui A. Kociubinski (*Mî i oni*..., p. 162) şi S. Jigarev (*op. cit*., I, p. 117), care-i atribuiau lui C. Brîncoveanu principala vină a înfrîngerii de la Stănileşti).

[228] Anton Maria del Chiaro, *op. cit*., p. 105.

[229] *Ibidem*.

[230] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 312.

[231] Radu Greceanu, *op. cit*., p. 180-183.

[232] Vezi Ionescu-Gion, *op. cit*., p. 203.

[233] N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi ţările noastre (1709- 1714),* p. 105.

[234] Idem, *Histoire des Roumains*..., VI, p. 574.

[235] Paul Cernovodeanu, *Bukarest. Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe*, în „Revue des études Sud-Est européennes", IV, 1966, nr. 1-2, p. 164.

[236] B. N. Sumner, *Peter the Great ant the Ottoman Empire*, Oxford, 1949, p. 42-43.

[237] Virgil Cândea, *Diplomaţia românească sub Constantin Brîncoveanu*, p. 174.

[238] Al. Boldur, *Jurnalul lui Petru cel Mare*..., p. 97.

[239] Comte Poniatowski, *Remarques d'un seigneur Polonais sur l'histoire de Charles XII*, A la Haye, 1741, p. 90 (apud. J. V. Zinkeisen, *op. cit*., Fünften Theil, p. 417, nota 2).

[240] Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit*., p. 255-269.

[241] O diplomă de protecţie cu refugiul în Transilvania acordă împăratului Austriei în februarie 1711 lui C. Brîncoveanu, lui Mihai (spătarul) şi stolnicului C. Cantacuzino (Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 198-203).

[242] Alexandre A. C. Sturdza, *op. cit*., III, p. 290.
[243] *Ibidem*, III, p. 292.
[244] Recenzia lui S. Dimitrov, în „Études balkaniques", Sofia, 1970, nr. 4, p. 147 la L. E. Semenova, *Russko-valasskoe otnoşenia v konţe XVII-naciale XVIII v*, Moskva, Izd-tvo „Nauka", 1969,
[245] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci*..., I, p. 46.
[246] Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939,* p. 24.
[247] Ludovic Demeny, Paul Cenovodeanu, *op. cit*., p. 272.
[248] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Buc., 1902, p. 264-265.
[249] *Ibidem*, p. 265-270.
[250] Constantin, fratele lui Răducanu Cantacuzino, se va căsători cu Ana, fiica lui Şeremetiev, cu care va avea doi fii-Avram şi Alexandru (*ibidem*, p. 334).
[251] G. Şerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii şi articole de istorie",II, 1957, p. 251.
[252] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *op. cit*., p. 215 şi urm.
[253] *Ibidem*, p. 227-228, 246 şi urm.
[254] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 274.
[255] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului* - II. *Documentele politice 1526-1788,* Bucureşti, 1914, p. 155.
[256] Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone*..., p. 44, 46-47.
[257] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, p. 130-131.
[258] Vezi Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939,* p. 24-25.
[259] Ştefan D. Pleşia, *Doi mari diplomaţi: Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu*, în *Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti*, „Materiale de istorie şi muzeografie", X, 1980, p. 162.
[260] Avem în vedere, îndeosebi, ultima dintre contribuţii datorată lui Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718-1739),* Buc, 1971.
[261] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, 1975, p. 68.
[262] Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone*..., p. 55, 57.
[263] *Ibidem*, p. 58.
[264] Ştefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*..., p. 131.
[265] Şerban Papacostea, *op. cit*., 14-17.
[266] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 319.
[267] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Despre regimul supuşilor otomani în Ţara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Studii. Revista de istorie", an XIV, 1961, nr.l, p. 89-91.
[268] N. Iorga, *op. cit*., p. 319-320.
[269] Şerban Papacostea, *op. cit*., p. 17, 19.
[270] *Cronici turceşti privind ţările române*, III, p. 227-228.
[271] J. Hammer, *op. cit*., t. XIII, p. 321.
[272] Ven. Ciobanu, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939,* p. 25-26.
[273] Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 131.
[274] Valeriu Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reformă şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Buc., Ed. Acad., 1976, p. 33-34.
[275] Vezi Şerban Papacostea, *op. cit*., p. 19-22.
[276] Hurmuzaki, VI, p. 230, 233.
[277] „Magazin istoric pentru Dacia", IV, Buc, 1847, p. 183-185.
[278] Şerban Papacostea, *op. cit*., p. 24.
[279] *Ibidem*, p. 27, 31.
[280] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695- 1754*. Ediţie îngrijită de Nestor Camariano şi Adriana Camariano-Cioran, Buc, 1965, p. 196.
[281] N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviţă cu boierii rebeli*, în „Revista istorică", 1921, nr. 1-3, p. 63-66.
[282] *Ibidem*, p. 65-66.
[283] Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 134.
[284] Hurmuzaki, I_1, p. 403.
[285] *Ibidem*.
[286] *Ibidem*, XVI, p. 402.
[287] *Ibidem*, p. 202-204.
[288] N. Iorga, *Histoire des Roumains*..., VII, p. 52.
[289] Idem, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 322.
[290] Idem, *Histoire des Roumains*..., VII, p. 59.
[291] Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 135.
[292] „Buciumul", an. II, nr. 245 din 18/30 iunie 1864, p. 975.
[293] Ştefan Ciobanu, *op. cit*., p. 137-138.
[294] Ştefania Simionescu, *Moldova şi Ţara Românească în politica habsburgică între anii 1716-1774,* în „Revista de istorie", 1978, nr. 9, p. 1613.

[295] C. Göllner, *Două rapoarte ale ambasadorului austriac din Moscova (1722),* în „Revista istorică", 1935, oct. -dec, nr. 10-12, p. 325

[296] Damian P. Bogdan, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu ruşii (1721-1751),* în „Studii şi materiale de istorie medie", II, 1957, p. 345 şi urm.; Al. Vianu, *Cu privire la relaţiile lui Mihai Racoviţă, ale spătarului Constantin Gavriliţă şi ale serdarului Lupu Anastasă cu ruşii*, în „Analele româno-sovietice. Istorie", 1962, nr. 2, p. 104 şi urm.

[297] Al. Vianu, *op. cit*., p. 105-106.

[298] *Ibidem*, p. 107-109.

[299] *Ibidem*, p. 106.

[300] Damian P. Bogdan, *op. cit*., p. 349. În septembrie 1729, „vicleanul" domnitor al Moldovei îi refuza lui Veşneakov trecerea prin ţară (Al. Kociubinski, *Graf Andrei Ivanovici Osterman i razdel Turtii. Iz istorii vostocinogo voprosa*, Odessa, 1899, p. 27).

[301] Ven. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone*..., p. 59.

[302] *Ibidem*, p. 63, 303.

[303] Vezi V. Mihordea, *Contribuţii la istoria păcii de la Belgrad-1739*. Extras din „Arhivele Olteniei", Craiova, 1935, nr. 78-82, p. 3 şi urm.; C. Şerban, *Relaţiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735-1739,* în „Analele româno-sovietice. Istorice", 1956, nr. 4, p. 113 şi urm.; E. Şuliman, *Missia valasskogo vornika P. Drăgunescu v. Rossii (1736-1737 godî*), în *Vekovaia drujba*, Kişinev, 1961, p. 213, şi urm.; idem, *O poziţii Rossii v conflikfe s Turţiei v 1735-1736* gg., în „Balkanskii istoriceskii zbornik", III, Kişinev, 1973, p. 8 şi urm.; Al. Vianu, *Din acţiunea diplomatică a Ţârii Româneşti în Rusia în anii 1737-1738,* în „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 19 şi urm.

[304] E. Şuliman, *Missia valasskogo vornika P. Drăgunescu*..., p. 213.

[305] *Ibidem*, p. 216-217.

[306] Ioan G. Filiitti, *Lettres et extraits*..., p. 259.

[307] *Ibidem*.

[308] *Ibidem*, p. 257.

[309] Vezi amănunţit la E. Şuliman, *op. cit*., p. 218-234.

[310] G. Şerban, *Relaţiile politice româno-ruse*..., p. 115-116.

[311] Damian P. Bogdan, *op. cit*., p. 356.

[312] Al. Kociubinski, *op. cit*., p. 200.

[313] G. Dapontes, *op. cit*., t. II, p. 71.

[314] *Ibidem*, II, p. 76.

[315] N. Iorga, Prefaţa la Hurmuzaki, X, p. VII -VIII. Vezi şi Al. Kociubinski, *op. cit*., p. 439-440.

[316] Al. Kociubinski, *op. cit*., p. 190; L'Abbé Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade le* 8 *Septembre 1739,* t. I, Paris, 1768, p. 327-328.

[317] C. Şerban, *op. cit*., p. 122.

[318] *Ibidem*, p. 129-130.

[319] S. M. Soloviev, *Istoria Rossii s drevneişih vremen*, Kniga, X (toma 19-20), Moskva, 1963, p. 455.

[320] J. Hammer, op. cit., t. XIV, p. 369.

[321] Hurmuzaki, I_1, p. 529-. 532; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 358-359; Damian P. Bogdan, *op. cit*., p. 350-353.

[322] N. Iorga, *op. cit*., I, p. 357-358, 360.

[323] Vezi Cr. H. Manstein, *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie*, t. II, Lyon, 1772, p. 11. „Valahii din Polonia", husari, şi-au „îndeplinit slujba cu zel" afirma Münich (Al. Kociubinski, *op. cit*., p. 186, în notă).

[324] Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*..., p. 257.

[325] C. Şerban, *op. cit*., p. 125; Münich îl califica drept „om merituos şi grijuliu" (S. M. Soloviov, *op. cit*., kniga X (toma 19-20, p. 442).

[326] C. Şerban, *op. cit*., p. 125.

[327] N. A. Mohov, *op. cit*., p. 197.

[328] V. Mihordea, *op. cit*., p. 4.

[329] C. Dapontes, *Ephemerides Daces*..., II, p. 397; N. A. Mohov, *op. cit*., p. 197.

[330] G. Dapontes, *op. cit*., II, p. 359.

[331] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754…,* p. 453.

[332] *Ibidem*, p. 515.

[333] *Ibidem*, p. 453. S. M. Soloviev nota că lui Münich i-au fost „dăruiţi" 12.000 cervonţi şi încă 1.500 pentru masă (S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga X (toma 19-20), p. 454).

[334] V. Mihordea, *op. cit*., p. 3-4.

[335] K. Waliszewski, *La dernière des Romanov. Elisabeth I impératrice de Russie 1741-1762,* Paris, 1912, p. 157-158; vezi amănunte la Al. Vianu, *Cîteva date privitoare la emigrarea românilor în sudul Rusiei în secolul al XVIII-lea*, în „Studii privind relaţiile româno-ruse", III, Bucureşti, 1963, p. 58-65.

[336] N. Iorga, *op. cit*., I, p. 372.

[337] S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XI (toma 21-22), p. 387.

[338] *Ibidem*, kniga XII (toma 23-24), p. 55-56.

[339] *Ibidem*, kniga XII (toma 23-24), p. 152-153.

[340] Jean G. Filitti, *Letres et extraits*..., p. 172.,
[341] Valeriu Şotropa, *op. cit*., p. 34.
[342] . M. Soloviev, *op. cit*., kniga XI (toma 21-22), p. 38 7.
[343] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 323.
[344] J. Hammer, *op. cit.,* t. XV, p. 257.
[345] N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine*, II, *1750-1812*. Extras din „Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.", S. II, tom XXXII, 1910, p. 7.
[346] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 89.
[347] *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754…,* p. 721.
[348] N. Iorga, *Din originile politicianismului român: o acţiune de opoziţie pe vremea fanarioţilor*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist." S. III, t. VIII, 1927-1928, p. 361-364.
[349] N. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit*., p. 93-94.
[350] J. Hammer, *op. cit*., t. XV, p. 23 9.
[351] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 299.
[352] *Ibidem*, p. 353.
[353] *Ibidem*, p. 101.
[354] *Ibidem*, p. 104.
[355] Hurmuzaki, I_1, p. 661, 663.
[356] Ibidem, I_1, p. 655.
[357] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 52.
[358] V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul al XVIII-lea 1749-1760,* Buc., 1937, p. 185.
[359] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 52-53.
[360] *Ibidem*, p. 76.
[361] *Ibidem*, p. 74-75.
[362] *Ibidem*, p. 77.
[363] *Ibidem*, p. 81-82.
[364] *Ibidem*, p. 85.
[365] *Ibidem*, p. 84.
[366] *Ibidem*, p. 106.
[367] N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine*, II, *1750-1812,* p. 12.
[368] *Ibidem*, p. 12 şi urm.
[369] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 105.
[370] *Ibidem*, p. 112-117, 123-126; Ven. Ciobanu, *Raporturile politice româno-polone*..., p. 92.
[371] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 177.
[372] S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XIII (toma 25-26), p. 439.
[373] Vezi Rumiana Mihneva, *Prussia, Osmanskaia imperia i evropeiskaia politika 1739-1756.,* în „Etudes balkaniques", Sofia, 1981, nr. 4, p. 112.
[374] J. Hammer, *op. cit*., tom. XV, p. 67.
[375] V. Mihordea, *op. cit*., p. 24.
[376] *Ibidem*, S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XI, (toma 21-22), p. 196
[377] N, Iorga, *Acte şi fragmente*, I,p. 373.
[378] V. Mihordea, *op. cit*., p. 4 57.
[379] *Ibidem*, p. 457-458.
[380] *Ibidem,* p. 458.
[381] *Ibidem*.
[382] *Ibidem,* p. 4 59.
[383] Hurmuzaki, I_1, p. 701.
[384] V. Mihordea, *Ecoul atentatului lui Damiens în Principatele Române (1757),* în „Revista istorică", 1935, iulie-septembrie, nr. 7 -9, p. 219-220.
[385] J. Hammer, *op. cit.,* vol. XV, p. 67-69.
[386] S. M. Soloviev, *op. cit.,* kniga XIII, (toma 25-26), p. 380.
[387] Ven. Giobanu, *Moldova şi conflictul diplomatie polono-tiirc din anii 1764-1766,* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol", IX, 1972, p. 159-182.
[388] Hurmuzaki, I_1, p. 619.
[389] *Ibidem,* vol. XIII, partea a II-a, p. 1193.
[390] Miron Costin, *Opere,* Ediţie critică de P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 66-67.
[391] Vezi, mai pe larg, la Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir şi începuturile chestiunii orientale,* p. 198.
[392] Vezi şi Aurel Decei, *Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Tereza, din anul 1774,* în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", X, 1967, p. 7-41.
[393] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători,* vol. II, ed. a II-a, Buc., 1928, p. 79.

[394] Anton Maria del Ghiaro, *op. cit.,* p.99.
[395] G. S. Grosu, *Dunaskie kneajestva v politike Rossii 1774-1806,* Kişinev, 1975, p. 56.

III. TENDINȚE ŞI ACȚIUNI POLITICE ALE PUTERILOR EUROPENE FAȚĂ DE PRINCIPATELE ROMÂNE, PÎNÂ LA 1768

Văduvite de independență, cu un statut juridico-politic de autonomie, dar grav alterat în practică, Principatele Române se află în cursul secolului al XVIII-lea în poziția de *obiect* în raporturile politice internaționale şi nu de *subiect,* țintind însă către această superioară ipostază prin desfăşurări politice subsidiare proprii sau antrenate fiind din exterior grație situației lor geopolitice particulare. Treptat, ele cîştigă teren în conştiința *politică* europeană ca etnie distinctivă şi organizare de stat individuală.

După cum am văzut, denumirea *Dacia,* care n-a fost dată uitării niciodată, şi care era un reflex conştientizat al unității şi continuității poporului român, a fost revigorată în secolul al XVIII-lea în înțelesul ei de provincie romană. Marsigli, del Chiaro, Giambattista Vico,[1] numeroşi diplomați, ca cel al Neapolului la Constantinopol în 1737, cunoşteau că cele trei provincii româneşti „se chemau altădată Dacia."[2] Chiar şi un funcționar turc (de la Hotin) ştia în 1742 că Principatele au format „o singură țară", numită în vechime Dacia.[3] Răspunsurile date în 1712 de anonimi străini la un chestionar privitor la țările române atestă fără echivoc cunoaşterea originii comune, latine, a românilor.[4] Desigur, sîntem încă departe de inițierea studierii sistematice a limbii române, dar evidențele se pun şi se propagă nu numai în mediile afine şi avizate. În acelaşi an 1712, într-un memoriu către Petru I, Leibniz se referea la limba română, „care derivă în mare parte din latină, rest al unei colonii romane,"[5] iar un ofițer austriac, autor al unui memoriu (datat cu aproximație culantă 1718-1730), sublinia că limba română este de origine latină şi că seamănă cu latina mai mult decît limbile romanice occidentale.[6] Şi exemplele în materie (ne referim numai la străinătate) ar putea continua.

De un interes superior, care atestă ecoul operei şi străduințelor lui Inochentie Micu, este raportul (prilejuit de memoriul cărturarului şi militantului român) scris la Sibiu în 11 aprilie 1744 de Theobald von Czernin, locțiitor de comandant suprem al trupelor imperiale din Transilvania, şi adresat împărătesei Maria Tereza. Referindu-se la români, Czernin afirma adevăruri elementare astăzi, nu şi atunci: „un popor atît de numeros, care nu este format numai din supuşi, ci şi din oameni liberi şi care îşi trage incolatul [aşezarea] încă din vremea împăratului Traian, nu poate fi deloc socotit între veneticii şi pribegii care sînt tolerați în Principat numai cît timp [vor] şi după bunul plac al stărilor şi al celor ce țin de stăpînire."[7] Opera lui Dimitrie Cantemir şi, apoi, Şcoala ardeleană vor arunca noi lumini asupra destinului istoric al poporului român. Aşadar, în secolul al XVIII-lea, mai mult decît oricînd înainte, ideea unității şi romanității românilor,[8] perceperea unor realități frapante, ca cele potrivit cărora românii alcătuiesc în sud-estul continentului o entitate poporală distinctă, că ei posedă un statut juridico-politic internațional particular, au făcut progrese indubitabile atît în amplitudinea, cît şi în profunzimea cunoaşterii.

După cum am văzut, şi oamenii de stat, „cîrmuitorii", ajunseseră la clarificări pertinente (cu inevitabile derogări) relative la români. Unii dintre ei operează cu enunțuri foarte largi şi imprecise, de ordin confesional şi uneori etnic. Primele lor contacte cu această „lume orientală" dezvăluie confuzii mai mult sau mai puțin şocante. Desalleurs, ambasador al regelui Franței, şi încă la Constantinopol, n-a izbutit,[9] inițial, să descifreze corect ceea ce a consemnat din scrierile lui Dimitrie Cantemir privitoare la istoria românilor, redresarea producîndu-se în timp, drept consecință a confruntărilor, cum se spune, de la „fața locului". Petru I,[10] Friedrich al II-lea şi, cu deosebire, oamenii de stat austrieci îşi apropiaseră esența fenomenului politic românesc, în contururi însă labile, constrînşi fiind de evenimentele concrete ale căror protagonişti au fost. Dar, pragmatici în politica externă, ancorați în habitudini feudale, ei cultivau o manieră *sui generis* de concepere a prezentului şi viitorului popoarelor, pe care le ordonau nu după criterii logice şi istorice, ca să nu mai vorbim de cele naționale, ci confesionale şi feudale, comprimate în sfera propriilor interese de autocrați sau executanți mai mult sau mai puțin luminați. În desfăşurările politice concrete ale

secolului al XVIII-lea, poziția geopolitică a Principatelor Române în sud-estul continentului se plasa în focarul atenției lor.

Este adevărat că teritoriul Principatelor Române n-a fost investigat sistematic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (o vor inițiа austriecii şi ruşii în a doua jumătate a veacului prin hărți, statistici etc.). Totuşi, opinia publică şi cercurile politice ale continentului - s-a afirmat cu îndreptățire[11] - au început să se preocupe cu o oarecare pregnanță de Principate din momentul agravării crizei orientale prin penetrarea victorioasă a Austriei şi Rusiei spre Balcani, ceea ce punea în pericol integritatea teritorială a Imperiului otoman socotit un factor de echilibru în această parte a Europei. Semnificativ este, spre pildă, că obiectivele călătorilor străini, în speță francezi, sînt acum cu totul diferite de cele din secolele precedente; ei se înfățişează nu ca simpli globetrotters fără misiuni oficiale, ci, progresiv, ca observatori şi emisari politici, secretari particulari angajați de domnitorii fanarioți, diplomați itineranți, medici, profesori. Desigur, nu lipsesc aventurierii, dar mulți din acei străini au reputație bine stabilită, ca saxonul Backstrom, candidat la o catedră a Universității din Leipzig şi proiectînd în 1730 o strămutare cu familia în Muntenia ca medic al domnitorului C. Mavrocordat.[12]

Confruntările din Polonia şi implicarea marilor Puteri obligă pe acestea din urmă să recurgă la gesturi menite să-şi aproprie serviciile domnitorilor fanarioți, toți rude ale marilor dragomani, şi cu atît mai mult, cu cît Poarta pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea a avut foarte puțini diplomați proprii acreditați permanent în străinătate. Din neîncredere, din dorința de extorcare, Poarta schimbă frecvent aceşti domnitori, fenomen urmărit cu atenție de ambasadorii europeni la Constantinopol, care îşi supralicitează meritele de a fi salvat un domnitor sau altul de la depunere, de a fi contribuit la numirea altuia etc.

Stoparea avansului otoman la sfîrşitul secolului al XVII-lea n-a avut consecințele aşteptate pentru popoarele sud-est europene deoarece alianța austriaco-polonă degenerează într-o competiție egoistă de anexare de noi teritorii.[13] Acestui curs politico-militar îi va cădea victimă însăşi Polonia. Interregnul polonez din 1733 va constitui resortul declanşator al disputei dintre Prusia, Austria şi Rusia, pe de o parte, şi Polonia, Suedia şi Turcia (cordonul de state creat de Franța) pe de alta.[14] În aceste frămîntări sînt implicate şi Principatele, ai căror domnitori joacă rol de observatori şi mijlocitori adeseori activi. Prinse în caruselul evenimentelor şi al apetitelor anexioniste, atente totuşi la principiul echilibrului de forțe, Puterile basculau între intenții de împărțire a Principatelor şi transformarea lor într-un stat tampon mai mult sau mai puțin independent. Firește, soarta lor este legată de cea a Imperiului otoman, a crizei orientale în general. Ele sînt privite ca parte a acestuia, dar cu etnie specifică, latină, de religie ortodoxă, cu un statut juridico-politic internațional particular, fără ca în tot cursul secolului al XVIII-lea să fie considerate şi ca națiune în sensul modern al cuvîntului, un interes major suscitîndu-l circumstanța lor ca obiect al disputei austriaco-polono-turcă şi apoi ruso-austriaco-turcă.

Dintre marile Puteri creştine vecine, cea mai redutabilă după 1683[15] în intenția de penetrare în Principatele Române a fost Austria, mai ales că ea anexase Transilvania în 1691, fiind acum îndemnată să-şi urmeze cursul în virtutea unei experiențe istorice potrivit căreia cine stăpîneşte Transilvania, stăpîneşte şi zonele extracarpatice cu care ea formează o unitate etnică şi geografică. În acele împrejurări a urmat o competiție austriaco-polonă, neutralizată reciproc şi prin intervenția celorlalte Puteri. Proiectele[16] de împărțire a Principatelor au însoțit şi ele desfăşurările şi amenințările militare. La Carlowitz, dar nu numai atunci, ci şi anterior, şi posterior, austriecii au invocat în sprijinul intenției de anexare a Munteniei pretinsa ei fostă vasalitate față de coroana Sf. Ştefan, vasalitate care ar fi fost preluată de habsburgi prin anexarea Ungariei la Imperiu, ceea ce se voia a se constitui într-un „drept" moştenit. Totodată, n-a fost omisă nici „antica experiență a calului troian". În manifestul din 1687 adresat popoarelor creştine din Imperiul otoman, Leopold I amintea: „am însărcinat pe ilustrisimul general şi duce al nostru Şerban Cantacuzino, principele Țării Româneşti, prin încrederea noastră cea deosebită ce avem către dînsul, şi i-am dat facultate deosebită de a trata sub întărirea noastră şi de a încheia tratate cu toți creştinii vecinii lui şi cu toți ceilalți ce se gîndesc a trece de partea noastră."[17] Relația este foarte clară, cea de la suveran la vasal. Un an mai tîrziu, împăratul va acorda aceluiaşi Şerban Cantacuzino o diplomă prin care i se

recunoştea titlul de domnitor al *Principatelor reunite* după înlăturarea dominației otomane.[18] De altfel, promisiunile către Cantacuzini n-au încetat nici după eşuarea lor la Carlowitz în 1699. Aceasta era însă, după cum am spus, doar o etapă către țelul constant, care rămînea anexarea chiar prin ignorarea fazei intermediare de autonomie, cum s-a întîmplat în cazul Olteniei, o tranziție pe care ruşii, mai abili, n-au eliminat-o din arsenalul lor politic.

Stăpînirea Dunării şi a gurilor sale, politica economică mercantilistă, politica de cuceriri de tip feudal, ofensiva uniată erau scopuri şi mijloace de care Austria a uzat din plin în secolul al XVIII-lea. Ea nu putea însă, pur şi simplu, să procedeze la anexarea Principatelor, nu numai din cauza opoziției românilor şi a turcilor, ci şi a ruşilor. În acest joc, Curtea din Viena avea tot interesul să capteze bunăvoința domnitorilor, să dobîndească de la ei informații, chiar ajutoare în provizii. În schimb, ea le oferea protecție şi adăpost în caz de nevoie, titluri de prinț sau conte ai Imperiului, încît nici dezagrementele cauzate de domnitori, cum au fost cele din anii răscoalei curuților, nu au provocat rupturi iremediabile.

Austria înțelegea însă să profite de prilejurile favorabile pentru atingerea țelurilor finale, fie ele şi foarte îndepărtate. După războiul de succesiune la tronul Spaniei (1701-1714), ea se reîntoarce cu fața spre est. Se foloseşte[19] de războiul Turciei cu Veneția şi de cucerirea Moreei de către cea dintîi pentru a-i declara războiul care se încheie printre altele, cu anexarea Olteniei. Concomitent, austriecii dobîndesc libertatea de navigație pe rîurile interioare ale Imperiului otoman (dar fără drept de ieşire la Marea Neagră), ceea ce va duce la intensificarea explorărilor fluviale de către austrieci, inclusiv şi îndeosebi ale rîurilor româneşti. De altfel, începuturile elaborării de planuri şi investigații economice se plasează în preajma încheierii tratatului de pace de la Carlowitz, cînd împăratul Austriei a mărturisit „că socoteşte comerțul oriental ca cel mai important în Europa şi că intenționează să organizeze acest negoț în beneficiul statelor austriece."[20] În 1719 va lua ființă *Campania orientală de comerț,* iar în 1723 *Societatea comercială din Timişoara* cu misiunea de a valorifica produsele de export ale Transilvaniei, Olteniei, Banatului şi Serbiei, şi de a abate comerțul Turciei şi al Principatelor Române cu Veneția (prin Bosnia şi Raguza), îndrumîndu-l pe Dunăre şi Sava, prin țările habsburgice, la Fiume şi Triest (declarate porturi libere din 1719).[21] Ca urmare, a tratatului comercial de la Passarowitz, negustorii din Levant au invadat însă piața posesiunilor austriece, de unde şi riposta habsburgică prin prohibiționism (pînă la 1775) şi eforturi de industrializare manufacturieră, îndeosebi după pierderea Sileziei,[22] ceea ce sporeşte interesul Vienei pentru Orient în condițiile în care mărfurile austriece nu erau competitive în Occident.

În tot acest angrenaj, Principatele Române ocupă un loc important pentru Austria, care va cultiva bunele raporturi cu domnitorii. C. Brîncoveanu va primi titlul de prinț al Imperiului, el şi Cantacuzinii obținînd şi drept de refugiu, ca şi privilegii pentru averile lor transilvane. În februarie 1704, Consiliul de război decide recompensarea[23] anuală cu 200-300 de guldeni a lui Dindar, secretarul lui C. Brîncoveanu şi agentul său în Transilvania. Doi ani mai tîrziu, Dimitrie Cantemir comunica trimisului Austriei la Poartă, Quarient, ştiri despre tătari şi curuți din partea fratelui său, domnitorul Moldovei,[24] iar împăratul Iosif I îl avertiza pe acelaşi trimis că era în interesul Austriei să aibă bune relații cu principele Munteniei.[25] Recomandarea unor bune raporturi cu domnitorii Principatelor era repetată în aceeaşi zi (18 decembrie 1706) lui Quarient şi Talman,[26] ceea ce Quarient a înțeles foarte bine.[27] În 1707, Iosif I reînnoieşte diploma de protecție pentru C. Brîncoveanu,[28] în 1710 îi face cunoscută numirea lui Steinville în calitate de comandant al Transilvaniei[29] şi dăruieşte portretul său prin intermediul unui emisar special.[30]

S-a spus, şi pe bună dreptate, că înfrîngerea țarului în 1711 la Stănileşti a produs la Viena o mare satisfacție,[31] de acum încolo rivalitatea ruso-austriacă privind Principatele deschizîndu-şi lunga-i cale. Convenția ruso-austriacă din 1726 avea valoarea de garanție reciprocă, dar austriecii nu renunțaseră la țelurile lor nici după semnarea acelei convenții. La 19 decembrie 1716, Du Bourg îi scria din Viena lui Torcy că împăratul Austriei nu va face pace fără a anexa Muntenia.[32] Un an mai tîrziu, prințul Eugeniu de Savoia nota şi el că împăratul său considera Moldova şi Muntenia ca țări vechi care-i aparțineau.[33] Totuşi, traducerea în practică a acelor veleități nu era uşoară, de unde şi recurgerea la o multitudine de căi şi mijloace, fie chiar tergiversante, în atingerea obiectivului final. În instrucțiunile (20 aprilie 1717) împăratului Carol VI către plenipotențiarii săi la pacea ce se

va încheia la Passarowitz se spune că *pro primo gradu* să se ceară protectoratul asupra domnitorilor Principatelor şi, deoarece aceasta va fi greu de obținut, *pro secundo gradu* să se propună ca fiecare principat să-şi aleagă domnitorul, care să fie confirmat de ambele imperii (austriac şi otoman), noul ales urmînd să presteze omagii celor doi împărați, iar contribuțiile servituții să fie repartizate lor în părți egale.[34] O lună mai tîrziu, un decret imperial dat din Luxemburg făcea cunoscut că îndată ce Austria va lua în stăpînire Muntenia, va numi ca domnitor pe George Cantacuzino, iar pentru urmaşi „se va lua în băgare de seamă particulară familia Cantacuzinilor, şi mai ales voturile şi rugămințile domnilor boieri şi reprezentanți."[35] La congresul de pace (1718), plenipotențiarii Austriei au repetat că, între alte condiții ale păcii, împăratul cere Muntenia şi Moldova ca foste dependente (din nou simbolica vasalitate) de coroana Sf. Ştefan,[36] obținînd totuşi, în cele din urmă, în virtutea lui *uti possidetis,* Oltenia.

În privința următorului moment istoric important, să apelăm la considerațiile lui Şerban Papacostea:[37] „problema succesiunii la tronul polon, deschisă în 1733 de moartea regelui August al II-lea, a dat naştere unei conflagrații europene, dezvoltate în jurul conflictului istoric dintre Franța şi Imperiul habsburgic"; pentru Austria apărea perspectiva unei largi compensații răsăritene după pierderile teritoriale suferite în apus şi în Italia în urma războiului început în 1733 cu Franța, Spania şi Piemontul; spre a obține partea revendicată *) din moştenirea Imperiului otoman, Austria s-a străduit, înainte de angajarea militară, să o dobîndească prin mediația între turci şi ruşi în întregul an 1736 şi jumătatea anului 1737 (negocierile de la Niemirov); în acelaşi an, Austria va intra în război alături de Rusia avînd ca prime obiective Serbia, Muntenia şi Moldova; austriecii suferă înfrîngeri, vor pierde şi Oltenia, unde ei nu reuşiseră adeziunea nici unei pături sociale; „boierimea aspirase să obțină un stat autonom a cărui viață internă să fie lăsată în întregime la bunul ei plac, iar austriecii au încorporat Oltenia în imperiu şi i-au anihilat progresiv autonomia". În vara anului 1737 ei pătrunseseră în Muntenia, dar „nimic din adeziunea largă cu care clasa dominantă i-a întîmpinat pe austrieci cu două decenii înainte nu se mai regăseşte în împrejurările din 1737", dimpotrivă, repulsie.

Conduita Austriei în 1737, oare se „ralia succesului" previzibil al ruşilor pentru a-i împiedica să pună singuri stăpînire pe Principate,[38] a fost de o rară imprudență. În iulie 1737, de pildă, generalul Wallis a trimis o scrisoare domnitorului C. Mavrocordat prin care îi cerea să pună țara sub suzeranitatea împăratului Austriei şi să depună 200 de pungi, iscălind „Prince de deux Valachies."[39] Apoi austriecii se grăbesc să impună grele contribuții de război: Moldova - 20.000 de sechini, Muntenia - 30.000 sechini.[40]

Neputînd ocupa Principatele, austriecii s-au străduit să o facă imposibilă ruşilor. La 29 octombrie 1737, Simeon Cantarini îi scria dogelui Veneției că guvernul din Viena delibera asupra măsurilor destinate acestui scop.[41] La 9 noiembrie acelaşi an, Mardefeld raporta din Petersburg la Berlin că ducele de Curlanda i-a spus că atunci cînd Curtea Rusiei a propus la Niemirov independența Principatelor, ambasadorul Austriei pe lîngă țar a protestat.[42] Motivul este lesne de bănuit: Viena considera acea independență profitabilă doar Rusiei, şi cu atît mai mult, cu cît aceasta din urmă nu s-a sfiit să ceară ca independența lor să poarte girul protectoratului ei. De altfel, la Berlin se constata că Austria nu putea accepta pe ruşi în Moldova, căci prin ea şi-ar face drum în Muntenia, iar cu timpul ar deveni stăpîni şi ai Transilvaniei.[43] Această ecuație este, în epocă, o nouă dovadă a legăturii intime între cele trei principate româneşti sub raport etnic, confesional şi geo-politic. Pentru a anexa Bosnia, Niş, Vidin, Moldova şi Muntenia, austriecii ar fi dorit să-i țină pe ruşi ancorați în Crimeia,[44] ceea ce nu s-a întîmplat. Imperiul habsburgic a pierdut şi Oltenia, nu înainte de a fi făcut eforturi inutile să i se atribuie „numai o limbă de teren de-a lungul munților Transilvaniei."[45]

Anii 1737-1739, atît de nefaşti pentru austrieci, le-au servit şi ca lecție, încît nu poate surprinde faptul că un Constantin Cantacuzino, care avea ca soție pe Ana, fiica lui Şeremetiev, învinovățit că intenționa să răscoale pe sîrbi contra austriecilor, a stat în închisoarea de la Graz între anii 1740 şi 1781.[46] Erau însă Cantacuzini şi Cantacuzini. În 1745, fusese elaborat la Viena şi un proiect de răsculare a grecilor, românilor, slavilor, dalmațienilor, olandezilor, etc. sub conducerea prințului Rudolf Cantacuzino, general-maior în armata imperială, care viețuise şase ani în Rusia,

cunoscîndu-i limba şi obiceiurile, fratele său fiind şi acum în serviciul Rusiei, iar vărul său, Antioh Cantemir, ambasador în Franța.[47] Erau proiecte hazardate, reflexe ale unor şocuri în conduita politică austriacă care, totuşi, continua să-şi aibă privirea ațintită şi asupra Principatelor în aşteptarea viitorului.

Odată cu numirea lui Kaunitz în funcția de şef al diplomației, începea şi o nouă fază a politicii orientale austriece. În 1754 se înființează „Academia orientală", instituție care a avut o mare însemnătate în pregătirea personalului diplomatic destinat Orientului şi, în general, în perfecționarea politicii orientale austriece.[48]

Cronologic, Rusia urmează Austriei în implementările din sud-estul continentului. Am văzut care-i sînt țelurile. Ea are însă o poziție superioară Austriei datorită comunității de religie cu popoarele sud-est europene şi de etnie cu sud-slavii. Românii ca latini nu intră în această din urmă categorie, dar în epocă aveau o mare însemnătate şi legăturile religioase pe care Rusia era antrenată să le folosească în profitul ei, încît, de la Petersburg, poporul român este privit ca parte a lumii ortodoxe. Prin poziția geografică, Principatele sînt cele dintîi acroşate de Rusia în drumul ei spre Balcani, iar prin statut juridico-politic ele au înlesniri în stabilirea de relații speciale cu puterea nordică în scopul desprinderii de Imperiul otoman, scop atins pasager de Moldova lui Dimitrie Cantemir şi în formă şi în fapt. În felul acesta, Principatele devin obiect de litigiu nu numai între Poartă şi Rusia, ci şi între ele şi concurenta Rusiei întru „eliberare", adică Austria, fără ca acestea două din urmă să ajungă la o clarificare prin tratatul de alianță din 1726, competiția dintre ele urmînd să se adîncească şi să se amplifice.

După cum am văzut, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, în politica externă țaristă prima ieşirea la Marea Baltică şi nu cea la Marea Neagră (cum avea să recunoască şi Petru I după înfrîngerea de la Stănileşti), dar țarul nu ignora ocaziile de percuție şi spre sud cînd împrejurările păreau favorabile (cazul Azovului). Oricum, o ciocnire cu Poarta părea inevitabilă chiar în perspectivă apropiată, încît pregătirea terenului n-a fost neglijată, cu atît mai mult cu cît ea era înlesnită de comunitatea de religie cu românii, de statutul lor juridico-politic, de dorința nestăvilită de a scutura jugul otoman, în vreme ce Polonia tindea să devină ceea ce dorise Petru I: „o planşă de pe care să plec împotriva inamicilor mei."[49]

Donații către mănăstiri româneşti (Coşulea şi Cozia),[50] agenți şi emisari politici, rescript (ianuarie 1701) pentru dreptul de refugiu acordat lui Constantin Brîncoveanu şi unchilor săi, Constantin şi Mihail Cantacuzino,[51] cadouri domnitorilor, trimiterea la Bucureşti a unor ucenici pentru studiul limbilor română, latină şi „celelalte ştiințe", Bucureştii fiind preferați Kievului pentru accentul pus pe ştiințele pozitive[52] şi, îndeosebi, cultivarea speranței în eliberarea cu ajutorul Rusiei, sînt cîteva piste aflate în uzul diplomației țariste.

Datorită complicațiilor din Polonia, ale războiului nordic în general, Rusia nu era pregătită şi nu dorea un război cu Poarta după 1699 pînă în 1709 (victoria de la Poltava). De aceea țarul prefera nu ruta comercială spre sud prin Moldova, ci pe cea prin Azov, iar atunci cînd, în 1701, domnitorul Moldovei, Constantin Duca, îi cerea să fie primit ca supus, țarul răspundea: „nu este cu putință să fie primit ca supus, întrucît este al sultanului."[53]

Obişnuiți cu poziția insignifiant europeană a „Moscoviei", diplomații europeni nu înțeleg (cel puțin pînă în momentul Poltava) rostul unei ambasade ruseşti la Constantinopol, atribuindu-l unor eventualități viitoare. Iată de ce în 1702 P. A. Tolstoi scria din Constantinopol că Ferriol, ambasadorul Franței, „sperie pe turci", afirmînd că față de numărul mic de supuşi ruşi la Constantinopol şi față de comerțul reciproc modic, singurul țel al ambasadei ruse la Constantinopol este legătura cu creştinii ortodocşi, provocarea mişcării lor antiturceşti şi pregătirea bazei pentru trupele ruse.[54]

Datele se schimbă după 1709, cînd P. A. Tolstoi cere Porții nu numai îndepărtarea lui Carol al XII-lea şi extrădarea lui Mazepa, ci şi trecerea cheilor sfîntului mormînt de la Ierusalim din mîinile catolicilor în cele ale ortodocşilor.[55] Totuşi, în 1710 războiul va fi declarat nu de ruşi, ci de turci, şi cum țarul nu găseşte aliați, pune în mişcare relațiile pe care le stabilise pînă atunci cu reprezentanții popoarelor creştine, făcînd şi un pas înainte concret prin aşa-zisul tratat încheiat la Luțk cu Dimitrie Cantemir.

Prin manifestul[56] din 8 mai 1711 adresat popoarelor creştine aflate sub dominaţia sau sub stăpînirea Porţii, ţarul se angajează, „chemat de Dumnezeu", să le elibereze, şi în acest scop le cheamă la luptă. După cum am văzut, el face însă o distincţie între Principate, organizate ca state, şi celelalte popoare, cele dintîi fiind un fel de port drapel al acţiunii proiectate. Mai mult, această distincţie rezultă şi din înclinarea ţarului spre alternativa de a face din Principate un singur stat puternic, să dispute la pace Transilvania şi chiar Ungaria,[57] sau să promită lui Francisc II Rákóczi Transilvania şi *Directorium-ul* asupra Moldovei şi Munteniei,[58] ceea ce învedera tendinţa de individualizare a ţărilor române în raporturile politice internaţionale. Fapt este că unele cercuri diplomatice[59] n-au încetat nici după 1711 să atribuie ţarului intenţia de „a pune mîna" pe Principate ca urmare a predominării sale în Polonia, a faptului că avea în serviciul său pe Toma Cantacuzino ca general-maior şi, mai presus de toate, graţie posibilităţii de a cîştiga şi manevra popoare de aceeaşi religie. Trebuie să spunem însă că, după 1711, oamenii de stat ruşi au devenit mai circumspecţi,[60] şi că mai hazardată şi mai agresivă era Poarta. Adînc implicată în Polonia, Rusia nu era pregătită pentru o nouă confruntare militară cu Poarta, ceea ce nu înseamnă că ea ignora împrejurările favorabile unui succes.

După opinia unor istorici sovietici,[61] Rusia nu şi-ar fi propus o împărţire a Turciei în războiul din 1735-1739, iar planul lui Münich din 1735 al celor patru campanii de cuceriri, ultima (în 1739) vizînd chiar Constantinopolul, este o operă fantezistă[62] personală, nu a guvernului rus. Totuşi, propunerea de independenţă a Principatelor la congresul de la Niemirov (1737) aparţinea guvernului rus şi echivala, deocamdată teoretic, la masa tratativelor, cu începutul dezmembrării Imperiului otoman. Münich nu era însă singurul fantezist, trimişii la Constantinopol, Nepluiev şi Veşneakov, pronosticînd şi ei în toate rapoartele lor iminenta prăbuşire a Imperiului otoman, cu deosebire că cel dintîi, adică generalul, acorda prioritate politică şi militară Crimeii, iar cei din urmă, diplomaţii, spaţiului sud-est european prin insurecţionarea popoarelor balcanice pregătite deja, cel puţin aşa se credea, în acest scop. Deşi relativ proaspătă (1711), experienţa îndemna Petersburgul să nu ia încă în calcule practic cucerirea Constantinopolului pe cale terestră.

Trebuie să subliniem că indiferent de ţelurile globale ale Rusiei în sud-estul Europei, desprinderea Principatelor de Turcia se înfăţişează ca un obiectiv concret şi realizabil în anii 1735-1739, nu numai pentru că împreună cu armatele ţariste vin Cantemireştii, domnitori *in spe,* nu numai pentru că ruşii aprobă un act de închinare a Moldovei, ci şi pentru că ei propun la Niemirov (1737) „independenţa" Principatelor sub protectorat ţarist, iar Osterman, şeful diplomaţiei ţariste, lansează ideea[63] trecerii Principatelor în stăpînirea Poloniei şi sub garanţie rusă ca preţ al atragerii republicii nobiliare în război contra Turciei. N-a fost însă singurul proiect de schimbare a soartei politice a Principatelor, inclusiv prin împărţirea lor între Puterile vecine. În concepţia lui Osterman, această din urmă alternativă era mai mult o „momeală". Realist, el atribuia independenţei Principatelor doar valoarea unui argument formal menit să liniştească Austria. Osterman vedea în acea independenţă o *barieră* mînuită însă de Rusia, a cărei protecţie urma să se extindă, treptat, asupra tuturor popoarelor din Balcani. Odată respinsă independenţa Principatelor, el o elimina, la rîndu-i, din rescriptul secret datat 26 iulie 1737, reducîndu-şi cererile doar la dreptul de protecţie al Rusiei asupra celor două principate dezunite.[64]

Războiul din 1735-1739 deschidea însă şi un nou capitol în raporturile politice internaţionale în zonă deoarece viitorul Principatelor Române se înfăţişa de atunci ca obiect permanent şi concret al contradicţiilor ruso turco-austriece. De altfel, cum am văzut, la 29 octombrie 1737 se anunţa din Viena că guvernul austriac delibera asupra mijloacelor de a împiedica Rusia să pună stăpînire pe cele două principate române.[65] Acele idei şi proiecte, fie că sînt opere individuale, fie guvernamentale, au un caracter conjunctural, de esenţă feudală. Zămislirea lor nu s-a întemeiat pe concepţii sau idei statornice moderne de sorginte istorică, ci pe impulsuri izvorîte din calcule ale puterii care ignorau adeseori nu numai factorii naţionali (de-abia perceptibili în epocă pentru conducătorii statelor), ci uneori chiar pe cei etnici. Atitudinea eventual favorabilă a populaţiei faţă de o Putere văzută ca eliberatoare nu se poate confunda cu o opţiune deliberată, cu o înclinare naturală, de vreme ce popoarele subjugate de Poartă erau construise să aleagă din mai multe rele pe cel mai mic sau presupus ca atare.

Protecția rusă asupra unuia, altuia sau ambelor principate româneşti a fost oferită şi negociată în numeroase rînduri. Uneori obiectul tratativelor l-a format chiar trecerea lor sub stăpînirea țaristă. Şi aici se impune din nou o precizare: înțelesul pe care-l dădeau românii *stăpînirii* era alterat, fiind vorba de o stăpînire condiționată, feudală, de natură să asigure autonomia, respectul unor privilegii particulare şi individualității Principatelor, deşi, evident, nu este exclus, ba chiar foarte probabil, ca rezultatul final al „milostivirii" să fi fost o anexiune deplină, indiferent de valoarea precauțiilor avansate. Pe de altă parte, soluția era negociată în împrejurări dramatice, care păreau fără ieşire, şi cînd alegerea ei viza o salvare *in extremis*.

Aceste proiecte de împărțire şi anexare şi-au avut şi partea lor bună. Afirmația este numai aparent paradoxală, de vreme ce ele, pe de o parte, au ascuțit vigilența românilor, iar pe de altă parte, au activizat şi definit poziția Puterilor competitoare, transferând treptat soarta Principatelor pe lista cazurilor controversate, de interes general, grăbind şi geneza „chestiunii române" ca problemă internațională.[66]

Şi după încheierea păcii în 1739, Veşneakov continua să recomande imperativ Petersburgului reluarea marşului spre sud-estul continentului. Într-un raport din februarie 1745 el scria:[67] regele Franței a cerut Porții să medieze pacea europeană; Karlson, ambasadorul Suediei, a intervenit la Poartă pentru a o alia cu Suedia şi Prusia, dar nu va reuşi din cauză că Turcia este prinsă în războiul cu Persia; a venit vremea ca Rusia să aşeze crucea la Constantinopol; toți creştinii aşteaptă izbăvirea; dacă în această toamnă oştile ruseşti vor apare la Dunăre, ele se vor însuti: Moldova, Muntenia, Bulgaria, Serbia, Slovenia, Dalmația, Muntenegru, Albania, toată Grecia, insulele şi chiar Constantinopolul vor lua crucea şi vor alerga în ajutorul Rusiei; proviant, furaje şi bani se vor găsi peste măsură; Puterile europene istovite, nu vor fi în stare să împiedice Rusia; este un moment atît de favorabil, cum n-a fost şi nici nu va mai fi. La sfîrşitul lui mai, acelaşi an, el adresează Petersburgului un alt raport:[68] nu de mult au venit la mine cîțiva moldoveni care, ajunşi în extremă sărăcie din cauza jafului cîrmuirii, au fost nevoiți să-şi părăsească casele şi să fugă sub protecția țarinei „ca singura lor legală domniță-apărătoare", dar au fost izgoniți de la granițele ruseşti pentru că au venit fără paşapoarte, iar ukazul Senatului interzice primirea fără paşapoarte; mulți din frații lor aflînd că drumul spre Rusia le este închis, fug în Polonia, Transilvania, în adîncul Turciei, în Bulgaria, ceea ce loveşte în înclinarea lor către ruşi. În sfîrşit, în aceeaşi lună el trimite o scrisoare[69] cancelarului Rusiei, pe care S. M. Soloviev o califică drept testament al lui Veşneakov (el moare în iulie 1745): creştinii din Turcia, îndeosebi slavii, sînt puternic ataşați Rusiei; cea mai mare plăcere pentru ei este să vorbească despre Petru I pe care-l cîntă în proză şi versuri; în ultimul război, dacă oştile ruseşti ar fi ajuns la Dunăre, ei ar fi intrat în armata rusă; Franța şi Spania, din motive politice, ajută aici pe cei de aceeaşi credință cu ele, iar Colegiul de război al Rusiei neglijează corpurile de husari şi de „moldovlahi", ba chiar în 1743 a trimis comandanților de grăniceri ukazuri să nu primească creştini turci în slujbă şi să nu-i lase să treacă granița fără paşapoarte; este necesar să se colonizeze la noi creştinii din Imperiul otoman; ceea ce este posibil fără violarea tratatelor, de vreme ce turcii primesc mahomedani din Rusia; din cauza acțiunilor neomeneşti ale domnitorului valah Mihai (Racoviță), peste 14.000 de familii au fugit în Austria, unde au fost primite în ciuda tratatelor; este în profitul Rusiei şi al Europei dărîmarea Imperiului otoman şi întemeierea pe ruinele sale a unui puternic stat creştin, care n-ar putea supraviețui rupt de Rusia; atunci s-ar diminua mult trufia Casei de Austria, ceea ce ar fi şi în profitul Puterilor maritime; Austria ar fi conservată pentru înfrînarea Franței şi însăşi cea dintîi ar fi reținută de la vechile şi marile ei năravuri; în felul acesta, echilibrul european ar atârna de Rusia şi de acest nou stat în Peninsula balcanică.

După cum se vede, Veşneakov este convins de inevitabilitatea prăbuşirii Imperiului otoman, este partizanul ideii atragerii în luptă a popoarelor subjugate, este un adept - sub acest unghi de vedere - al rolului mesianic al Rusiei şi un precursor al proiectului Ecaterinei a II-a de edificare a unui stat creştin în Turcia europeană („Imperiul grecesc"), fără însă un stat dac, ceea ce presupune că opoziția Austriei nu-l îngrijora prea mult. Veşneakov rămînea însă prea naiv şi fantast. Experiența anilor 1711 şi 1735-1739, ca şi complexitatea raporturilor internaționale dictau însă Petersburgului o abordare lucidă a chemărilor lui Veşneakov, păstrate în rezervă pentru momente favorabile viitoare.

Activitatea politică a Rusiei în şi faţă de Principate va continua pînă în ajunul războiului din 1768 cu o recuzită avînd patina tradiţiei, dar cu o reticenţă mai mare decît în momentele de vîrf precedente. Ruşii se vor preocupa de politica vieneză a unirii bisericeşti în Transilvania, de unde şi cazul protopopului Nicolae Balomir refugiat în Rusia (1749-1750[70]), de atragerea şi gruparea bisericii moldovene într-o partidă filorusă,[71] de problema bejenarilor români în Rusia etc. În această din urmă privinţă, interesant este rescriptul[72] către Obrezkov (ambasador al Rusiei la Poartă) din octombrie 1752: moldoveni, munteni şi greci cer să fie primiţi în Rusia; se anunţă 1.000 de familii, care doresc să nu fie retrimise înapoi la intervenţia Porţii în virtutea paragrafului VIII din tratatul din 1739; să vă interesaţi dacă unele din acele popoare nu au privilegii care să le îngăduie trecerea în ţări străine pentru slujbe; se ştie că nu numai dintre valahi, care «n-au fost cuceriţi de turci, ci s-au dat de bună voie şi, poate, cu oarecare condiţii» turcilor, dar şi dintre numeroşi greci se află în străinătate cu familii, cu slujbe, negoţ etc.; pe ce bază nu s-a auzit încă să fie ceruţi înapoi de Poartă asemenea vlahi şi greci. La 1 decembrie 1752, Obrezkov răspunde:[73] dacă Poarta îngăduie supuşilor săi să plece în străinătate şi chiar să se stabilească acolo, o face nu în virtutea unor privilegii, ci potrivit obiceiului şi neglijenţei; în principiu, statele îngăduie desţărările în caz de suprapopulare sau cînd se ivesc erezii; or regiunile turceşti sînt pustii, îndeosebi Moldova şi Muntenia.

Importanţa acestui rescript stă în aceea că Rusia nu dorea să indispună atunci Poarta şi, îndeosebi, în faptul că Petersburgul avea ştiinţă de ceea ce românii de la Grigore Ureche încoace, îndeosebi Dimitrie Cantemir şi Ioan Neculce, au invocat în sprijinul statutului lor politico-juridic special; Principatele n-au fost cucerite, ci „s-au dat" Porţii în mod condiţionat. În ajunul războiului din 1768, ruşii erau însă preocupaţi în cel mai înalt grad de a rezolva problema poloneză şi de a crea *sistemul nordic* (ideea lui Panin) pentru a avea, în felul acesta, mîinile libere.

Înfrîngerea sub zidurile Vienei (1683) şi pacea de la Carlowitz (1699) consfinţeau declanşarea reculului ireversibil al Porţii otomane, pentru ca începutul secolului al XVIII-lea să coincidă cu un lanţ de frămîntări şi răscoale în Imperiu. Este adevărat că turcii sînt victorioşi în 1711, că recuceresc Serbia de Nord şi Moreea, că între Puteri se mai menţine un echilibru de forţe, dar procesul decăderii otomane nu mai poate fi oprit.[74] Poarta încearcă să-i facă faţă, uzînd de toate mijloacele cunoscute ei, la care se adaugă altele novatoare: diplomaţia servită acum de „oameni noi", înăsprirea controlului asupra Principatelor prin regimul fanariot aflat în mîna unor prinţi socotiţi fideli tocmai pentru că îşi datorau rangul sistemului turco-fanariot. Ei sînt ochii şi urechile sultanului, sînt informatori, intermediari şi mediatori, dar presiunea din afară, austriaco-rusă, îndeosebi rusă, le pune la grea încercare fidelitatea. N-au lipsit încercările de a transforma Principatele în paşalîc, dar a fost preferată extorcarea, importantă pentru vistieria Porţii mereu goală, prin regimul turco-fanariot. Desigur, Poarta a avut ideea instalării fanarioţilor în Principate cu mult înainte, ca de pildă la jumătatea secolului al XVII-lea,[75] dar condiţiile politice internaţionale au îndemnat-o la amînare, ea preferînd să „tundă turmele", „nu să le jupoaie". După cum am văzut, împrejurările s-au schimbat la începutul secolului al XVIII-lea, constrîngînd-o acum să facă uz de un instrument ca *sistem* (regimul turco-fanariot) de înăsprire a exploatării şi tutelei.

Poarta a fost nevoită să-l suporte pe Brîncoveanu pînă la 1714 pentru că, „lăsîndu-l [...] să domnească, turcii făceau o afacere mai bună decît dacă l-ar fi înlocuit,"[76] încît au socotit mai convenabil să „stoarcă", cum au făcut-o înainte şi, îndeosebi, după călătoria domnitorului la Adrianopol (1703). Cu toate presiunile lui Ferriol, care credea sau se făcea a crede că C. Brîncoveanu ar avea o înţelegere secretă cu Austria, că o ajuta împotriva curuţilor,[77] Poarta nu s-a decis să-l înlocuiască şi nici să intre în război de partea răsculaţilor conduşi de Rákóczi, nu atît din respect pentru tratatul de la Carlowitz care nu expirase,[78] cît din cauza propriilor sale încurcături interne şi externe.

A venit însă victoria din 1711 care a reaprins speranţa[79] în recuperarea pierderilor suferite prin pacea din 1699, dar Poarta nu se decide să reia ofensiva în zona Principatelor. Ea instaurează regimul fanariot, preferă să acorde lui Carol XII credite, care se urcau pînă la 3.000 000 de taleri de argint suedezi,[80] fără să reia ostilităţile militare. Pentru a supraveghea pe polonezi şi „a ţine în frîu" pe domnitorii Moldovei şi Munteniei, turcii întăresc în 1713 cetatea Hotin şi o transformă în raia[81] (inaugurînd astfel acţiunea de ştirbire a teritoriului românesc), dar moldovenii n-au încetat s-o

revendice şi să creadă chiar, „pe la 1730", că o vor realipi.[82] Poarta mazileşte domnitorii frecvent nu numai din raţiuni financiare (extorcare), ci şi politice (trădare, neîncredere), pentru a „nu prinde cheag", cum s-a întîmplat în 1727 cu Mihai Racoviţă.[83] Apoi, ea schimbă domnitorii dintr-un principat în altul în funcţie de evenimente şi de ataşamentul lor, cum a procedat în 1735 cu Grigore Matei Ghica mutat de la Bucureşti la Iaşi, fără a înceta să-i utilizeze ca intermediari în negocieri cu Puteri europene, chiar foarte îndepărtate, ca Anglia.[84]

Complicaţiile poloneze, primejdiile ce se profilau dinspre nord, impun Porţii o intensificare a politicii sale externe. Ea propune (octombrie 1733) Franţei o alianţă consfinţită prin tratat, dar e respinsă,[85] ea lasă să fie violată pacea din 1711 care garanta Polonia împotriva unei invazii ţariste[86] şi, în compensaţie, încheie la 20 ianuarie 1738 un tratat secret cu Ioseph Rákóczi pe care-l recunoaşte ca prinţ al Transilvaniei şi şef al Ungariei sub protecţia sa, însă nu divulgă tratatul Franţei.[87] Bonneval intervine şi el, adresînd un manifest suveranilor creştini, în care afirma[88] că Poarta nu va cuceri sau anexa Transilvania şi Ungaria, ci le va restabili „dans l'ancienne constitution de leur gouvernement pour mettre une bariere entre d'Empire Ottoman et les états de l'empereur d'Allemagne"; el dezvoltă ideea că românii din Transilvania, datorită legăturii lor de sînge cu cei din Principate, li se vor alătura, iar C. Mavrocordat, domnitorul Munteniei, face să treacă în Transilvania manifeste primite de la Bonneval. Acesta din urmă era însă un vizionar-aventurier. La ordinea zilei se afla o altă eventualitate: state bariere posibil de format, dar desprinse din Imperiul otoman, nu din cel habsburgic sau ţarist.

Grăitoare sînt pentru conduita Porţii faţă de domnitori motivaţiile cronicarilor turci. Referindu-se în 1741-1742 la Mihai Racoviţă, cronicarul Mehmed Subhi scria: „Voevodul Mihail stătea necăjit şi supărat în locuinţa sa din Ortaköy [cartier al Istanbulului - n.n.], fiind mazilit din Moldova cu douăzeci de ani în urmă. El arătase din vechime credinţă faţă de Înaltul Devlet şi dovedise sinceritate şi devotament în supunerea sa. El domnise mult timp în vilaietul Moldovei şi păzise şi apărase bine ţara padişahului. De asemenea ocrotise raiaua şi populaţia. Toate aceste purtări bune ale acestui venerabil bătrîn erau cunoscute" şi, de aceea, i s-a dat conducerea Munteniei.[89] Doi ani mai tîrziu, cronicarul Izzi Suleiman nota însă: Mihai Racoviţă, voievodul Munteniei, „potrivit răutăţilor şi rătăcirilor de care era plină inima sa, trecuse orice măsură în nedreptăţi, îndrăznind să asuprească şi să persecute populaţia vilaietului şi sărmana raia", încît a fost mazilit la cererea boierilor şi a populaţiei."[90] Acelaşi cronicar face în 1748 următoarea, importantă precizare: Domnitorii Grigore II Ghica al Moldovei şi C. Mavrocordat al Munteniei au făcut schimb de tronuri; „din pricina şederii îndelungate la domnie [...], aceştia ar putea să săvîrşească tiranii în ţară şi *să-şi mărească îndrăzneala* lor..."[91] (subl. ns.). Starea de instabilitate şi nesiguranţă a domnitorilor era deci deliberat întreţinută.

Îndrăzneala lor faţă de Poartă nu depăşea însă limitele „autorităţii locale", ea spulberîndu-se jalnic, de regulă, în faţa cererilor otomane ameninţătoare, cum o dovedeşte şi episodul din vara anului 1756, cînd ienicerii din Hotin se răzvrătesc, fiind temperaţi cu 300 de pungi date de domnitorul Moldovei. Nemulţumiţi însă de sumă, ei recidivează, încît paşa de Hotin trimite din nou emisari la Iaşi să împrumute bani, ceea ce domnitorul a înlesnit „cu căldură."[92]

În ajunul războiului declarat în 1768, Poarta îşi înăspreşte vigilenţa. Stavrachi, capuchehaia Munteniei, „depăşindu-şi atribuţiile, începuse să se amestece în probleme importante. El dădea zi şi noapte tîrcoale pe la porţile celor mari şi se străduia să afle tainele împărăţiei", de aceea a fost prins şi spînzurat la sfîrşitul lui august 1765.[93] Schimbări de domnitori dintr-un principat în altul, maziliri, omucideri erau armele prin care Poarta ţinea precar în mînă „frînele" Principatelor.

Diplomaţia franceză nu tratează Principatele Române ca un obiect de interes în sine, direct, ci ca o entitate politică făcînd parte integrantă din Imperiul otoman, dar o entitate cu anume particularităţi, organizată în state, care poate fi folosită în scopuri pe care le urmăreşte Parisul: prezervarea Imperiului otoman şi a Poloniei, zăgăzuirea avansului ţarist şi, îndeosebi, contracararea puterii şi a planurilor habsburgice, „duşmanul natural" al Franţei. „Prezervarea" Turciei însemna ultima barieră antirusă şi antiaustriacă şi salvarea comerţului francez în Levant. Totuşi, Franţa n-a încheiat cu Poarta un tratat de alianţă, ea a văzut în otomani nu aliaţi, ci auxiliari.[94]

Franța este departe de zonă, ea nu poate interveni decît pe cale diplomatică, prin presiuni diplomatice; ea foloseşte agenți şi emisari implicați în intrigi şi corupții. Un Linchou şi alții sînt funcționari, secretari particulari ai domnitorilor. Ei sînt cavaleri ai intrigii politice, ai comerțului, servind Franța. Ei nu au nici cel mai mic interes pentru soarta politică a românilor, şi prin aceasta se deosebesc de agenții francezi de după revoluția din 1789.

Franța sprijină pe Francisc II Rákóczi, ceea ce duce la o ascuțire a confruntării franco-engleze şi la Poartă. Ferriol îl consideră pe Brîncoveanu devotat imperialilor, învinovățindu-l că contribuie la înfrîngerea curuților, de unde şi campania antibrîncovenească dusă de diplomatul francez şi o oarecare bunăvoință față de Antioh Cantemir, domnitorul Moldovei, care părea favorabil răsculaților.

Nu se poate însă da credit total lui Ferriol, spirit fugos,[95] lipsit de informații de primă mînă în zonă, acaparat de jocul intrigilor de la Constantinopol. El anunța Parisul, de pildă, că austriecii vor pieri în Transilvania fără aprovizionarea lui C. Brîncoveanu, a cărui depunere[96] o cere regelui său la 27 februarie 1706.

În raportul[97] din 15 aprilie 1705, către rege, Ferriol redă o discuție avută cu marele vizir: l-am întrebat dacă Poarta preferă pe austrieci ungurilor, marele vizir a răspuns că turcii privesc pe austrieci ca inamici naturali şi că ei sînt de partea lui Rákóczi, dar că se văd obligați să păstreze un fel de neutralitate; i-am spus marelui vizir „că există în acest imperiu supuşi ai sultanului mai îndrăzneți decît Poarta şi care încalcă această neutralitate" şi anume, Prințul Brîncoveanu care, „deşi supus şi tributar Porții, dă austriecilor care sînt în Transilvania alimente, arme şi cai în chiar contra ordinului Porții"; marele vizir a recunoscut că a primit de la Ferriol cererea de a interzice lui C. Brîncoveanu să sprijine pe austrieci şi că a dat acest ordin domnitorului. Ferriol a răspuns că acesta din urmă nu l-a executat. Marele vizir l-a întrebat pe ambasador dacă doreşte să ordone lui Brîncoveanu să furnizeze ungurilor, cu plată, tot ceea ce ar cere ei, la care acesta a răspuns că nu este timp şi că Brîncoveanu va eluda ordinele, că „prințul are angajamente secrete cu imperialii" foarte prejudiciabile Porții. Marele vizir a replicat însă că Poarta nu poate rupe cu Austria din cauza tratatului de la Carlowitz, care nu expirase, la care Ferriol a dat o curioasă soluție: dacă aşa stau lucrurile, atunci Poarta nu poate ajuta pe Rákóczi decît declarînd război țarului.

La 17 decembrie 1705, Ferriol se adresează marelui vizir cu cererea ca să dea ordine severe, clare, nesupuse interpretărilor, lui C. Brîncoveanu pentru a nu remite austriecilor alimente, situație în care ei „vor muri infailibil de foame şi mizerie."[98] Ferriol mai pretindea că domnitorul Moldovei, C. Duca, să fie sprijinit în vrăjmăşia lui cu C. Brîncoveanu.[99] La 19 februarie 1707, ambasadorul anunța Afacerile străine că C. Brîncoveanu s-a declarat „si hautement" pentru austrieci, încît a fost nevoit să-l atace la Poartă, ceea ce el n-a ignorat şi l-a costat adeseori mari sume de bani pentru a se pune la adăpost de acuzațiile sale.[100] Relații bune întreținea Ferriol cu domnul Moldovei. La 7 noiembrie 1707 el raporta regelui că a stabilit corespondența cu Polonia prin intermediul noului domnitor al Moldovei.[101]

Momentul 1711 a mărit interesul Franței pentru Principate, de unde şi răspunsurile datorate unui francez aflat în Polonia la un chestionar amplu privind Principatele.[102] Acel interes a evoluat crescând îndeosebi după 1716-1718, cînd Austria anexează Oltenia. O adevărată amenințare a fost socotită la Paris, care îndeamnă Franța să-şi intensifice eforturile de înjghebare a unei alianțe turco-polono-suedeze. În cele din urmă, în 1740, Villeneuve are o netăgăduită contribuție la încheierea alianței suedezo-otomană, în tot acest timp francezii cultivând bune raporturi cu domnitorii Principatelor.

Aventurierul francez Bonneval-Paşa îşi propusese să facă din Principate un fel de bază turco-franceză. În 1729 el îi scria lui Villeneuve că a propus sultanului să formeze în Principate un corp de armată de 30-40.000 de oameni, el urmînd să obțină rangul de „seraskier en Valaquie", şi dorind ca protestanților francezi refugiați la Constantinopol să li se dea adăpost în Principate.[103] În 1728, Villeneuve se adresează domnitorilor de la Iaşi (Grigore II Ghica) şi Bucureşti (Nicolae Mavrocordat), cerînd *Alteţelor lor* aceeaşi prietenie care au avut-o față de predecesorii săi, invocînd „dispozițiile lor favorabile față de națiunea franceză, stima pe care (N. Mavrocordat) a dobîndit-o la toate Curțile Europei."[104] Un an mai târziu, Villeneuve îl anunța[105] pe domnitorul Munteniei că a

primit noua ediție „de conciles [du Louvre] imprimés aux dépens du Roy. Il m'a ordonné de les envoier de sa part à Altesse et de luy témoigner en même temps combien il est charme du beau présent que vous luy avés fait". Deci un fel de *captatio benevolentiae* în profitul politicii franceze.

Rolul pe care l-a jucat diplomația franceză în războiul din 1736-1739, lovitura primită de Austria, care retrocedează și Oltenia, au ridicat influența celei dintîi la Poartă pe o treaptă fără precedent. Atunci a avansat Franța principiul, preluat mai tîrziu și de alte Puteri și transformat în dogmă: existența Turciei este importantă pentru însăși liniștea creștinătății.[106] Toți fanarioții care ambiționează la tronurile Principatelor se adresează ambasadorului francez cu o înrîurire fără de rival.[107]

La 21 mai 1748, Afacerile străine sugeraseră[108] lui Desalleurs (ambasador la Constantinopol) să ceară Porții numirea de însărcinați (agenți) francezi pe lîngă hanul Crimeii și domnitorii din Principate. Sugestia a fost respinsă sub motivul că domnitorii erau fără importanță, „un fel de arendași ai sultanului."[109] Definiția nu contravenea flagrant realităților, dar hotărârea ambasadorului de a nesocoti propunerea mai marilor săi a fost pripită, nefondată. De altfel, șase ani mai tîrziu, în instrucțiunile trimise din Compiègne către de Broglie (ambasadorul Franței la Varșovia) se nota[110] că „domnitorii Moldovei și Valahiei, deși tributari Porții, sînt priviți ca prinți ai Europei", moment în care Desalleurs expedia (4 ianuarie 1754) lui Saint Contest (ministrul de externe) o schiță[111] a istoriei românilor pe baza scrierilor lui Dimitrie Cantemir.

Cum se explică acest spor de interes? Desigur, experiența arătase că nu putea fi ignorat rolul domnitorilor de informatori, intermediari și înrîuritori ai și în politica Porții. Acest rol se cuvenea exploatat în condițiile în care implementarea țaristă în Polonia continua iar Poarta nu manifesta zel în a i se opune în măsura dorită de Paris. Or, se știa că Poarta acorda prioritate absolută informațiilor comunicate de domnitori. În felul acesta, francezii vor cere Porții să ordone domnitorilor dinamizarea activității lor în Polonia și prin acreditarea unor agenți proprii.

În ciuda creșterii influenței franceze în estul continentului și în afara succesului personal efemer al lui de Broglie în Polonia, politica franceză în Orientul european pare mai mult „o luptă de păstrare a pozițiilor decît de cîștigare de teren."[112] În Principatele Române, influența politicii franceze era însă notabilă cu momente de netă ascendență. Secretarul domnesc, de regulă francez, avea funcția piesei de legătură între ambasadele franceze de la Constantinopol și Varșovia; abilitatea în intrigi, a unui Linchou de pildă, oferea acestui post o oarecare pondere chiar pentru Poartă; domnitorul era veșnic cu urechea aplecată la spusele secretarului său, contribuind decisiv la însărcinarea de a comunica în numele Porții cu seniorii polonezi; ambasadorul francez a concurat la sporirea însemnătății politice a celor dintîi și la asocierea lor în afacerile europene.[113] Nu se poate deci vorbi numai de o „valoare teoretică"[114] a Principatelor pentru Franța, ci și de una practică în marginile intereselor franceze. S-a constatat cu îndreptățire că Nicolae și Constantin Mavrocordat erau calificați drept „cei mai învățați oameni din Orientul european" și atașați politicii franceze, dar Parisul, „utilitarist în materie diplomatică, a făcut foarte puțin caz de sentimente. Principatele Române nu contau în vederile sale cu nimic în afară de politica generală a Imperiului otoman și a serviciilor indirecte care, real aduse și simțite, erau atunci puse în seama abilității diplomaților francezi."[115] Linchou, spre exemplu, îi avertiza în iulie 1750 pe Desalleurs că era în interesul francezilor să facă servicii domnitorului Moldovei pentru a-l angaja *à fond,* încît să nu le poată refuza nimic.[116]

Semnificativă pentru rolul jucat de secretarii particulari ai domnitorilor este și scrisoarea[117] aceluiași Linchou din 12/23 iulie 1752 către Deval, la Constantinopol, prin care îl anunța că postelnicul Antiohi va pleca acolo în calitate de capuchehaie a domnitorului de la Iași și că „vă puteți adresa lui pentru tot ceea ce veți avea de ordonat în această țară; fiți sigur că comisioanele voastre vor fi executate cu exactitate"; este necesar să ne trimiteți o relatare amănunțită despre tot ceea ce s-a petrecut la Poartă începînd cu 24 a lunii trecute; dacă vom observa că nu sînteți bine informat vă vom comunica ceea ce știm noi. În vara lui 1752, între C. Racoviță, domnitorul Moldovei, și Desalleurs au avut loc schimburi de mesaje privind conivențele între dragomanul Porții și însărcinatul cu afaceri al Rusiei.[118] Totuși, francezii păstrau o oarecare distanță și suspiciune față de domnitori. Prințul Conti (cheia lui „le secret de roi") îl anunța (26 septembrie

1752) pe de Broglie că de Castera (mort suspect la Varşovia) întreţinea cu domnitorii de la Iaşi corespondenţă, dar legătura a cultivat-o nu ca ministru al regelui, ci ca particular.[119] Desalleurs punea în noiembrie 1752 amînarea plecării lui Linchou ca agent al domnitorului Moldovei în Polonia pe seama seducţiei, ademenirii sau intimidării de către ruşi a emisarilor şi apropiaţilor domnitorului pe care l-au influenţat în acest sens.[120] În primăvara lui 1753, între Desalleurs şi C. Racoviţă se schimbau scrisori agrementate cu amabilităţi, cu asigurări de loialitate şi amiciţie,[121] interesele ambilor fiind convergente: ambasadorul să fie slujit de C. Racoviţă, iar acesta din urmă să fie susţinut în continuare la Poartă de cel dintîi. În această corespondenţă nu găsim idei noi pentru soarta politică a Principatelor, totul menţinîndu-se în limitele serviciilor reciproce subsidiare pe scara intereselor fundamentale ale românilor. O excepţie ar constitui-o doar propunerea lui Desalleurs (24 iunie 1753) către C. Racoviţă „d'etablir un comerce avantageux entre la Valachie et la nation française."[122]

Fireşte, diplomaţii francezi erau preocupaţi ca domnitorii să fie oamenii lor de încredere, cum o dovedeşte şi episodul din 1753. După cum am văzut, domnitorii Moldovei aveau misiunea intermedierii corespondenţei cu Polonia de unde şi grija ca ei să se înscrie într-o schemă a fidelităţii verificate. În starea de confuzie generalizată, confuziile particulare erau însă inevitabile, încît C. Racoviţă a fost mutat (1753) de la Iaşi la Bucureşti, locul său fiind atribuit lui Matei Ghica, deşi acesta era bănuit a fi cîştigat de ruşi. La 20 septembrie 1753 de Broglie îi scria din Dresda lui Desalleurs că Matei Ghica este „rău intenţionat pentru noi, încît eu doresc mult ca să reuşiţi să-i daţi prompt un succesor."[123] Dorinţa de a-l înlocui şi-a manifestat-o o lună mai tîrziu şi La Fayardie.[124] Se pare că neîncrederea avea ca punct de plecare pe polonezi.[125] Oricum, şi Desalleurs şi trimisul Suediei la Constantinopol au făcut Porţii în acest sens reprezentări.[126] În cele din urmă, Poarta a acceptat să confere în 1754 întreţinerea corespondenţei lui C. Racoviţă, care a angajat schimburi de mesaje amabile cu de Broglie, de emisari (Spineck)[127] etc. De Broglie promitea să nu-i ascundă nimic lui Linchou pentru domnitori, „sachant combien V. A. est attentive et empressée a faire pervenir à la Sublime Porte tout ce qui peut intéresser ses alliés et ses voisins", interesul A.V. şi al Porţii fiind de a încuraja partea sănătoasă a Poloniei, ameninţată de o putere „qui voudrait donner la loi à tout l'univers."[128] În consecinţă, C. Racoviţă va fi readus la Iaşi în 1756.

La Paris, opiniile privind rolul domnitorilor, poziţia lor erau privite contradictoriu şi cu destule rezerve, încît opiniile se inversează, Desalleurs fiind în 1754 cel care preţuia serviciile lor. La 25 mai al acelui an, Afacerile străine îi scriau lui Desalleurs că regescul consiliu crede că orice sumă cheltuită pentru Mavrocordat era o pierdere şi că decizia consiliului se întemeia pe două considerente: „primul este însăşi situaţia unui prinţ al Moldovei sau Valahiei care, tributar şi dependent de Poartă, nu poate decît să execute ordine pe care ea i le dă, dar că el nu influenţează deloc în deliberările Divanului; că, drept urmare, dacă sînt bani de cheltuit la Poartă, trebuie să fie rezervaţi pentru ocazii importante şi decisive, ca cea pe care o citaţi Dvs. Înşivă, a domnului de Châteauneuf, care a ştiut să angajeze pe turci să prelungească războiul cu o campanie."[129] În iunie acelaşi an, Desalleurs răspundea[130] că nu ştie cine poate acredita prejudecata că un vizir sau Divanul pot fi corupţi cu 100.000 sau 20.000-30.000 de scuzi, pentru că dacă ar fi aşa, austriecii şi ruşii ar da triplu; că „ataşamentul acestor prinţi [ai Principatelor - n.n.] nu este inutil, că ei pot aduce servicii, sau angaja operaţii prin relaţiile lor...", că este deci necesar „de ménager ces Princes, de les cultiver et même des les affectioner".

Între emisarii francezi ai domnitorilor în epocă, un rol aparte l-a jucat Linchou. La 1 septembrie 1754, de Broglie îi scria contelui Branicki că depeşa îi va fi înmînată de Linchou, în calitate de francez, dar trimis al lui C. Racoviţă; îl asigura că putea să aibă toată încrederea în emisar şi îi atrăgea atenţia că Leonardo, trimisul domnitorului Moldovei (Matei Ghica), este „foarte bănuit" că nutreşte aceleaşi sentimente ca şi ale stăpînului său, tot aşa de contrare Poloniei.[131] Două săptămîni mai tîrziu, Spineck (ofiţer polonez în serviciul Franţei) făcea o amplă relatare a călătoriei sale la Constantinopol şi Bakciserai, prin Principate, evidenţiind meritele lui Linchou în servirea cauzei Poloniei şi ale lui C. Racoviţă, notificînd marile cheltuieli făcute de acesta din urmă şi propunînd să i se facă cadou domnitorului un ceas sau portretul regelui Franţei, iar pentru Linchou, nobilii polonezi interveneau să i se dea permisiunea pentru deschiderea unei case de comerţ la

Constantinopol.[132] La rîndul său, de Broglie comunica în aceeaşi zi Afacerilor externe că Linchou l-a asigurat de ataşamentul pentru Fanta al lui C. Racoviţă, că acesta era „un pic" gelos pentru titlul de prinţ al Imperiului de care se bucura rivalul său din Moldova, că dorea portretul regelui şi spera că serviciile făcute de el „direct" Franţei şi polonezilor să fie recompensate.[133] Linchou, la adăpostul activităţii sale de „bun francez", cerea şi lui Saint-Contest să intervină în scopul dobîndirii privilegiului pentru o casă de comerţ şi mulţumea prinţului Potocki pentru demersul său în favoarea aceleiaşi întreprinderi.[134]

Reţinerile Afacerilor străine privind rolul politic al domnitorilor au fost repede spulberate. La 16 martie 1755, Afacerile străine se adresau lui Vergennes transmiţîndu-i îngrijorarea faţă de încercările inamicilor lui C. Racoviţă de a-l dizgraţia, arătînd „cît de mult am pierdut" prin trecerea sa din Moldova în Muntenia, prinţul de atunci al Moldovei (Matei Ghica) fiind „livre aux Cours de Vienne et de Russie", şi ne jenează, încît i se cerea lui Vergennes să-l susţină pe C. Racoviţă şi să-l readucă în Moldova,[135] ceea ce seva întîmpla, cum am mai spus, în 1756, moment în care ambasadorul Franţei la Poartă a făcut, să parvină domnitorului un plan de intermediere a corespondenţei între trimişii Franţei la Poartă şi Varşovia.[136] În vara acelui an se vîntura deja ideea utilităţii înfiinţării unui consulat francez la Iaşi.[137] Din momentul răsturnării sistemului de alianţe (1756), Franţa va pierde însă din credit în Principate, ca peste tot în Europa, iar domnitorii se vor arata înclinaţi spre Prusia.[138] De altfel, căderea în 1757 a lui C. Racoviţă era un semn al slăbirii influenţei franceze la Poartă.[139]

Polonia a fost cea de a doua mare putere din estul continentului aflată în decădere, şi încă într-un ritm accelerat. Era singurul stat din zonă, în parte şi Turcia, al cărui curs istoric se desfăşura împotriva curentului general, adică nu în direcţia centralizării puterii, ci în cea a pulverizării ei. În secolul al XVIII-lea procesul intrase în faza dramaticei încheieri. Politiceşte se dezagregau chiar şi familii. Marele hatman al coroanei, Branieki, era antirus, dar fratele său, Xavier, filorus. „Fiecare polonez era un soldat dublat de un avocat."[140] S-a afirmat că în primii ani de domnie ai lui August al II-lea, în politica externă a Poloniei se pot distinge două orientări: cea care continua pe a lui Sobieski de avans spre sud-est, de cucerire a Moldovei, Munteniei şi chiar a Transilvaniei şi cea îndreptată spre nord, împotriva Prusiei şi a Suediei, vizînd dobîndirea Livoniei. Începînd cu anul 1700 a prevalat însă orientarea spre vest, care lega Polonia de chestiunea spaniolă prin alianţa cu Franţa. Totuşi, direcţia sud-est n-a fost total abandonată, iluzia acaparării cel puţin a Moldovei, dacă nu şi a Munteniei, mai dăinuia, după cum reînnoită a fost şi ideea statului tampon românesc.[141]

Negocierile care au condus la pacea de la Carlowitz au antrenat în dezbateri totalitatea chestiunilor privitoare la raporturile polono-otomane, dintre care numeroase implicau Principatele Române. Polonezii au pretins turcilor să li se restituie nedezafectată Cameniţa în schimbul evacuării Moldovei de trupele poloneze (aflate acolo după expediţiile din 1685-1686 şi 1691),[142] ceea ce turcii au refuzat. Tratatul de la Carlowitz prevedea şi evacuarea tătarilor din Moldova şi Bugeac, de unde şi conlucrarea polonezilor cu domnitorii Principatelor, ambele părţi fiind interesate în aplicarea acelei clauze. Firește, în confruntarea dintre August al II-lea şi Leszczynski au fost atraşi şi domnitorii din Iaşi şi Bucureşti, cei dintîi preferind partida lui August al II-lea în perspectiva unui război victorios al Rusiei împotriva Turciei (legăturile cu Adam Sieniawski). Preferinţa s-a menţinut chiar şi după înlocuirea (1706) lui August al II-lea cu rivalul său. Relaţiile lui August al II-lea cu domnitorii români n-au fost însă rupte total, dar s-au resimţit ca urmare a situaţiei create de prezenţa lui Carol al XII-lea la Tighina, încît ele n-au fost nici notabile şi nici binefăcătoare pentru Principate, cum a demonstrat-o de pildă episodul Potocki. Firește, în relaţiile polonezilor cu Principatele au precumpănit cele cu Moldova, fără însă să fie ignorate cele cu Muntenia cum o indică ambasada trimisă la C. Brîncoveanu de August al II-lea pentru a-l cîştiga de partea sa.[143]

În istoriografia poloneză s-a emis şi opinia (Józef Feldman) că Dimitrie Cantemir ar fi dorit să intre sub protecţia Poloniei, ceea ce a fost demonstrat[144] ca fiind fals, domnitorul Moldovei urmărind întărirea puterii centrale şi nu dreptul şleahtic pentru boieri; apoi, Polonia era slabă iar Rusia apărea ca puterea capabilă să înlăture jugul otoman.

Cu prilejul acţiunii lui August al II-lea de reînnoire a tratatului de la Carlowitz, regele, prin solia lui Chometowski, a încercat să cîştige la Iaşi bunăvoinţa lui N. Mavrocordat, al cărui frate era

mare dragoman, dar domnitorul s-a arătat circumspect şi din cauza nesiguranţei pe care o degaja în acel moment politica Porţii.[145]

Interesant este că vechile obsesii pîlpîiau încă, aşa că în 1716-1718 polonezii au mai sondat terenul la Viena, invocînd vechi drepturi de suzeranitate pentru anexarea Moldovei,[146] avansînd într-un plan raţional şi cereri minimale cum ar fi dărîmarea de către turci a fortificaţiilor construite de ei între Dunăre şi Nistru după pacea de la Carlowitz şi strămutarea tătarilor din Bugeac.[147] S-a întîmplat însă contrariul: după pacea din 1718, turcii au extins raiaua Hotinului asupra a 45 de sate moldoveneşti.[148]

Cum bine a fost spus,[149] în deceniul al doilea a secolului al XVIII-lea s-a produs o modificare în conduita domnitorilor din Principate: ei nu mai sprijineau partida polonă contrară Porţii, ci politica de salvgardare a Poloniei urmărită de Poartă, Franţa şi Suedia, fără însă, am adăuga noi, să piardă din vedere cu totul şi mai vechea alternativă a unui posibil „bond" rusesc. Domnitorii încercau să pună stavilă abuzurilor magnaţilor din sud-estul Poloniei pe teritoriul învecinat al Moldovei (de unde şi comisia mixtă polono-moldavă pentru delimitarea unei porţiuni de graniţă - 1727), la cererea Porţii ei nu mai susţineau în 1733 pe noul rege August al III-lea, ci partida rivală a lui Leszczynski,[150] apoi s-au arătat favorabili confederaţiei republicane a lui Potocki (1739) în contra regelui, Grigore II Ghica punînd la dispoziţia celui dintîi 40.000 de scuzi.[151]

Partidele rivale poloneze erau interesate să cultive bunele relaţii cu domnitorii, de altfel ca şi regii. Aceştia din urmă păstrau însă o distanţă protocolară suverană. Ei nu se adresau direct în scris domnitorilor, ci prin interpuşi sau prin marele hatman socotit a fi în rang egal cu domnitorii. Poziţia politică a acestora din urmă nu putea fi însă ignorată fără prejudicii. În 1739 regele August al III-lea oferea medierea păcii, nu însă Porţii nemijlocit, ci prin domnitorul Moldovei la care a fost trimis un om de încredere.[152] Ideea unui stat tampon românesc sub tutelă poloneză nu dispărea nici ea în anii 1736-1739. Oricum, polonezii, în speţă palatinul de Belz (1752), marele hatman Branieki (1754), urmăreau o strîngere a raporturilor cu domnitorul Moldovei îndeosebi, de la care sperau nu numai servicii directe de mediere a corespondenţei Constantinopol-Varşovia, ci şi rugau pe „Alteţa Voastră" să întreţină „Sublima Poartă în sentimentele sale iubitoare faţă de noi."[153] Dar nimic mai mult care să ridice deasupra unei viziuni tradiţional-feudale, nimic din care să rezulte disponibilităţi înnoitoare pentru viitorul Principatelor ca state româneşti, şi această conduită se va prelungi chiar şi atunci cînd, după 1771, soarta Principatelor va fi legată de cea a Poloniei, scoasă pe masa disecţiei pentru a fi operată nu de medici, ci de moştenitori, ca să folosim cuvintele rostite în 1833 de Metternich la adresa ţarului şi Turciei. Totuşi, polonezii nu au nesocotit statutul juridico-politic special al Principatelor, încît o partidă poloneză îl propunea în 1767 ca model pentru Ucraina şi Podolia.

Războiul nordic şi politica poloneză a lui Carol al XII-lea au pus în contact nemijlocit diplomaţia suedeză cu Principatele Române, legăturile nedepăşind însă un plan auxiliar în care domnitorii apăreau ca pioni într-un joc condus de alţii. După cum am văzut, în armata regelui suedez se aflau angajaţi şi români, dar ca mercenari fără opţiuni politice. Raporturile suedezilor cu românii n-au fost pozitive deoarece domnitorii menţineau de preferinţă relaţii cu partida lui August al II-lea, partidă antisuedeză. Relaţiile, atîtea cîte au fost, cu regele Carol al XII-lea s-au deteriorat odată cu stabilirea sa temporară la Tighina, localitate spre care se îndreptau prin Moldova numeroase personalităţi: Guildenstierne, ambasadorul Suediei la Viena, baronul Jeffreys, trimis în misiune secretă de guvernul englez, contele Berzini, colonelul Poniatowski, Potocki etc., încît locul de refugiu al regelui „devenise în ochii diplomaţiei occidentale o cutie a Pandorei, de unde putea în orice moment ieşi geniul răului pentru a devora continentul."[154]

Într-adevăr, de la Tighina pregătea războiul de revanşă Carol al XII-lea, el aşteptîndu-se din partea domnitorilor, ca vasali ai Porţii, la o obiedienţă pe care ei, insuficient încurajaţi de Poartă, nu se simţeau obligaţi s-o manifeste. Mai mult, prezenţa regelui la Tighina producea pagube materiale Moldovei, stînjenea legăturile externe ale domnilor, provoca un noian de ordine şi misiuni din partea Porţii etc. Iată de ce Carol al XII-lea a fost foarte nemulţumit de domnitorii Moldovei, reclamîndu-i la Poartă, apoi „iertîndu-i"[155] în speranţa de a şi-i apropia etc. El i-a învinuit, şi cu dreptate, pe Mihai Racoviţă că a uneltit şi urzit cu ruşii atacul antisuedez la Cernăuţi condus de

Kropotov, s-a plîns în legătură cu opoziţia la transferarea sa de la Tighina la Iaşi, încît, în cele din urmă, regele a izbutit să obţină mazilirea domnitorului. Acelaşi sfîrşit l-a avut şi N. Mavrocordat, care a încercat cu vigoare să pună capăt samavolniciilor însoţitorilor şi aliaţilor lui Carol al XII-lea (ostaşii lui Potocki de pildă).

Legăturile suedezilor cu domnitorii s-au redresat ulterior ca urmare a străduinţelor către înjghebarea unei alianţe turco-suedeze şi de atragere în ea a Prusiei,[156] cum s-a întîmplat în 1741 şi apoi în 1742, cînd Grigore II Ghica, domnitorul Moldovei, a acţionat în acest sens alături de Karlson, ambasadorul Suediei la Poartă,[157] care şi-a continuat vreme îndelungată eforturile[158] în această direcţie.

Anglia[159] era departe de rolul pe care îl va juca în sud-estul continentului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Pînă atunci ea a fost total devansată de Franţa sub raportul implantării economice şi politice în Imperiul otoman. Urmărind o dogmă, care începea să prindă patina vechimii, adică aceea a echilibrului de forţe pe continent, Anglia va practica o politică ţintind la diminuarea puterii franceze. Un oarecare rol l-a jucat lordul Paget, ambasador la Poartă. Lui i s-a adresat Al. Mavrocordat ca să convingă pe austrieci, cu prilejul negocierii păcii de la Carlowitz, să renunţe la anexarea Transilvaniei pentru ca ea să rămînă autonomă, cu dreptul de a-şi alege singură principele, dar fără succes. Angajată în războiul de succesiune la tronul Spaniei, Anglia era interesată în menţinerea păcii în sud-estul continentului, deci în degajarea Austriei, de unde şi confruntarea cu diplomaţia Franţei la Poartă. Războiul curuţilor şi apoi campania de la Prut (1711) i-au sporit interesul pentru Principate, ceea ce explică şi contactele directe.[160]

După părăsirea postului de ambasador (ianuarie 1702), William Paget a luat drumul patriei trecînd prin Muntenia şi Transilvania. La Bucureşti a fost primit de C. Brîncoveanu, care i-a cerut să intervină la Viena pentru a se pune capăt presiunilor asupra românilor transilvăneni de a accepta unirea bisericii lor cu Roma, în care scop domnitorul i-a transmis împăratului Leopold I o scrisoare prin el.[161]

Interesele engleze convergeau cu acelea ale domnitorilor în cîteva chestiuni importante. Ca principate vasale, ele nu doreau ca Turcia să fie implicată nici în războiul nordic, nici în cel de succesiune la tronul Spaniei căci ar fi fost constrînse să plătească din greu angajarea otomană. Anglia, pe de altă parte, urmărea să preîntîmpine un război otoman contra Austriei de care ea avea nevoie ca aliat în războiul de succesiune. Firește, a existat o notă particulară în politica domnitorilor din Iaşi şi Bucureşti pînă în 1711, şi anume că ei doreau un război ruso-turc sperînd în eliberare, dar nu înainte de a fi dobîndit asigurări ferme şi a fi definit condiţiile şi consecinţele implicării lor în evenimente.

Politica de echilibru a fost continuată de englezi şi după 1711. Graţie şi intervenţiei Puterilor apusene, şi cu deosebire a Angliei, a fost împiedicată în 1737-1739 o decizie politică tranşantă unilaterală ruso-austriacă privitoare la Moldova şi Muntenia. Aşadar, inserţia engleză în raporturile politice internaţionale ale Principatelor a fost periferică şi numai incidental a atins esenţa.

Referindu-se la relaţiile între Principatele Române şi Prusia, N. Iorga nota că, „pînă la 1784, diplomaţia prusiana nu dădu decît puţină atenţie acestui punct strategic contra Austriei. Regele se mulţumea să ţie, la hotare, un ofiţer pentru remontă şi, în cele două capitale, cîte un mijlocitor al corespondenţei dintre Constantinopol şi Petersburg sau Viena."[162] Totuşi, continua N. Iorga, dezvoltarea economică a Prusiei, cucerirea Sileziei cu manufacturile sale făcură Prusia să acorde atenţie importanţei comerciale a Principatelor.[163] Este foarte adevărat că, iniţial, Prusia a acordat o slabă atenţie Principatelor, dar interesul ei aici nu s-a redus, după cum vom vedea, la aspectul comercial.

S-a spus că începuturile relaţiilor Prusiei cu Poarta datează din 1736, cînd aceasta din urmă a adresat Curţilor europene un manifest privitor la războiul Rusiei contra ei şi că, apoi, corespondenţa cu Prusia s-a purtat prin Curtea moldovenească.[164] Se ştie că domnitorul Moldovei Grigore II Ghica l-a trimis la sfîrşitul anului 1738 pe Podevils (sau Padeville) în misiune politică la Berlin, dar acesta a fost oprit la Danzig, regele nedorind, după expresia sa, să aibă de-a face, ca fiind sub demnitatea sa, cu domnitorul.[165] Iată însă că Friedrich II a *notificat* în scris domnitorului Moldovei urcarea sa pe tron, acesta din urmă răspunzîndu-i printr-o scrisoare (10 ianuarie 1741) de condoleanţă pentru

moartea tatălui său şi de felicitare pentru înscăunare.[166] Puțin timp apoi, generalul prusian Seewald a intrat în serviciul palatinului de Kiev cu misiunea principală de a întreține o corespondență secretă cu Berlinul; din partea sa, domnitorul Moldovei l-a trimis pe Marini Pasegna la Kiev în acelaşi scop (24 iulie 1741); Friedrich II i-a răspuns domnitorului Moldovei, mulțumindu-i pentru condoleanțe şi felicitări. Un oarecare Ghisen, trimis la Iaşi spre a dirija corespondența agenților prusieni, a murit subit, încît comunicarea între Prusia şi Turcia a fost întreruptă.[167]

Un moment ce merită reținut este cel în care palatinul de Kiev, prințul depus al Moldovei Grigore II Ghica şi Karlson, ministrul Suediei la Constantinopol, l-au ajutat cu toată influența lor în afacerile orientale pe Friedrich II să lege relații amicale, pe care el le dorea, cu Poarta.[168] Rumiana Mihneva se îndoieşte însă că regele ar fi urmărit o alianță cu Poarta deoarece în scrisoarea sa din august 1741 către Seewald, el se interesa numai de condițiile în care ar putea dobîndi un corp de husari pe care Seewald să-l recruteze de la domnitorul Moldovei, după care Seewald n-a mai avut veşti de la Berlin timp de şase luni.[169] Apoi - susține ea - emisarii lui Friedrich II la Poartă în anii 1741-1742 aveau misiunea doar să strîngă mercenari pentru Prusia aflată în război cu Austria, numai sondajele lui Friedrich II pentru relații comerciale mai strînse cu Poarta ar fi fost folosite de Suedia în scopurile sale antiruse în anii războiului (1741-1743); pe de altă parte, Friedrich II se temea de Rusia, aliata Austriei, de aceea regele a țintit la un tratat de alianță cu Rusia, semnat în 1743, dar un tratat care stipula că alianța nu se extindea asupra cazurilor unor războaie ale Rusiei cu Turcia, Crimeia şi Iran, încît acțiunea regelui la Poartă ar trebui privită ca o explorare, el neavînd la Constantinopol planuri serioase, care-i puteau dăuna tratativelor cu Rusia, prezența şi activitatea emisarilor săi la Poartă fiind exagerate de suedezi.[170] Deci, nu era vorba numai de mercenari, ci de o explorare pentru o eventuală apropiere turco-prusiană necesară regelui împotriva Austriei. În acel context rolul lui Grigore II Ghica era de intermediar binevoitor Prusiei, Bonneval, de pildă, socotindu-l şi în 1748 ca sprijinitor al politicii prusiene.[171]

Între 1744 şi 1747, Friedrich II a fost destul de activ la Poartă, urmărind, pe de o parte, să prevină o beligerantă rusă alături de habsburgi în războiul pentru succesiunea austriacă, iar pe de altă parte, să înduplece Franța la eforturi de atragere a Turciei în conflictul militar contra Austriei, fără să ia însă asupra Prusiei inițiativa negocierilor deoarece îi puteau dăuna la Petersburg, motiv pentru care el a refuzat în 1747 propunerile Porții de a trata *a fond*,[172] deşi încă în decembrie 1744 avea intenția să-l trimită ca ambasador la Poartă pe Seewald, scriindu-i în această privință lui Grigore II Ghica.[173] Într-adevăr, în februarie 1745 nu Prusia, ci ambasadorul Suediei, Karlson, cerea Porții o alianță cu Suedia şi Prusia.[174] Şi, totuşi, continua să circule opinia că regele Prusiei dorea să încheie o alianță cu Poarta prin intermediul domnitorului Moldovei, cum raporta guvernului său la 24 iulie 1745 ambasadorul regelui celor două Sicilii la Constantinopol.[175]

După încetarea războiului cu Austria, Friedrich II şi-a dirijat în 1749 politica sa la Poartă contra Rusiei, la sfîrşitul anului el transmițând Porții proiectul său de tratat cu aceasta din urmă prin medierea lui Desalleurs.[176] Încercările regelui de a atrage Poarta în orbita politicii sale au culminat în 1755 cu episodul Rexin.[177]

Răsturnarea sistemului de alianțe l-a făcut pe Friedrich II „să pună pîrghia la Cornul de Aur,"[178] iar pe domnitorii Principatelor să-şi îndrepte şi ei cu interes sporit privirile spre Berlin. În 1756, emisarul lui C. Mavrocordat la Varşovia susținea că interesul Porții era de a împiedica înfrîngerea lui Friedrich II, rezidentul prusian (Benoit) întîlnindu-se adeseori cu el şi comunicîndu-i ştiri din sursă antifranceză.[179] C. Mavrocordat nu rămăsese pe atît de credincios politicii franceze - cum ar fi dorit Vergennes - pe cît de consecvent în ura cea mai hotărîtă față de austrieci (pentru felul cum s-au purtat cu el în vremea refugiului în Transilvania) şi față de ruşi, priviți ca autori ai dizgrațierilor sale; de aceea trimisul lui Friedrich II la Poartă pentru negocieri, Porter, a găsit în C. Mavrocordat resortul cel mai acreditat.[180] Totuşi, Vergennes îl va converti în cele din urmă pe C. Mavrocordat.[181] Se vădea astfel că Prusia nu depăşise încă poziția secundară în afacerile sud-estului european.

Un factor notabil în relațiile internaționale ale Principatelor l-a constituit răscoala condusă de Francisc II Rákóczi. Răscoala a fost îndreptată împotriva Austriei şi a atras în sfera implicațiilor ei Polonia, Franța, Rusia şi Poarta otomană, deci şi Principatele Române. Legătura între acestea din

urmă şi răscoală n-a constat numai în diversele proiecte relative la soarta lor elaborate de oameni politici ai epocii cuprinşi direct sau indirect în evenimente, ci îndeosebi în faptul că răscoala s-a extins şi în Transilvania, că ea a avut un ecou pozitiv la majoritatea românilor dornici să se elibereze de stăpînirea habsburgică, că ea a dat o lovitură propagandei şi presiunilor de unire a bisericii ortodoxe cu Roma şi că, în sfîrşit, a pus în cauză viitorul politic al românilor transilvăneni. Cu prilejul acelor evenimente a reintrat în circulaţie şi ideea de reconstituire a Daciei. De preliminariile răscoalei conduse de Francisc II Rákóczi se leagă şi ştirea senzaţională şi fantezistă apărută în jurnalele olandeze precum că ar fi fost descoperit „tezaurul lui Decebal", care i-ar fi îngăduit Austriei să subvenţioneze războiul.[182]

Desfăşurînd răscoala pe teritoriul Transilvaniei locuită în majoritate covîrşitoare de români, avînd între răsculaţi detaşamente de români conduse de căpetenii româneşti, nădăjduind în sprijinul Porţii şi chiar într-un război al ei cu Austria, Francisc II Rákóczi era interesat în raporturi strînse cu domnitorii din Iaşi şi Bucureşti. Dealtminteri, între 1704 şi 1710 numai singur Rákóczi a trimis muntenilor 24 de scrisori, dintre care 8 lui C. Brîncoveanu.[183] Mai mult, la 23 noiembrie 1703, stolnicul C. Cantacuzino dădea de ştire că transilvănenii răsculaţi au cerut sprijin Munteniei dar că ţara nu era în măsură să-l ofere în condiţiile în care turcii se arătau prudenţi, nedorind „să strice" încă pacea cu imperialii de teamă că aceştia o să se „unească cu alţii."[184]

Rákóczi i-a trimis şi lui Brîncoveanu manifestul său din iunie 1703 adresat statelor europene, iar la 28 martie 1704 domnitorul i-a răspuns că l-a primit, l-a văzut şi l-a înţeles.[185] Apoi, la 2 mai 1704, stolnicul C. Cantacuzino îl anunţa pe David Corbea că „a venit la noi" un căpitan a lui Rákóczi, propunînd şi cerînd „prietenia noastră", schimb de scrisori etc., şi ne-a adus manifestul; scrisorile şi manifestul au fost trimise de domnitor Porţii, care i-a poruncit să rămînă în termeni buni cu Rákóczi şi „dacă ardelenii, ca să scape de nemţi, ar veni să se refugieze pe pămîntul nostru, urma să-i primim şi, după aceea, dacă doreau să se reîntoarcă la dînşii, să-i ajutăm şi aşa mai departe."[186] Într-o altă scrisoare, din 20 iulie 1704, al aceluiaşi stolnic către David Corbea, se spunea că imperialii au lansat zvonul că Petru I le va da ajutor împotriva curuţilor, că oamenii lui Rákóczi au delegat la noi emisari să afle veşti; „chiar mai mulţi căpitani de-ai lor au fost trimişi la noi în mare taină; ne-au întrebat dacă ştim ceva şi ce gîndim noi despre aceasta."[187]

Cînd Rákóczi a convocat Dieta la Alba Iulia, C. Brîncoveanu l-a pornit într-acolo pe Sava Brancovici (împuternicit special în locul lui David Corbea) căruia i s-a spus că domnitorul va trebui „să aleagă un bătrîn cinstit şi bun să fie ridicat la rangul de episcop şi să fie trimis la Alba Iulia", „Satanicus", adică episcopul uniat Atanasie Anghel, trebuind să fie expediat la patriarhul Ierusalimului pentru a fi judecat.[188]

Din momentul în care Rákóczi a înclinat spre o alianţă cu Rusia, cu care C. Brîncoveanu şi Cantacuzinii se aflau în cele mai strînse legături, raporturile cîrmuitorilor din Bucureşti şi Iaşi cu mişcarea curuţilor vor evolua în amplitudine: schimb mai intens de emisari, activizarea corespondenţei, adăpost pentru refugiaţi,[189] îndeosebi în Moldova etc.

În iulie 1707 a fost pusă în circulaţie ideea ca Rákóczi „să unească" Transilvania, Moldova şi Muntenia, „aceste trei principate, care compuneau altădată împreună regatul dacilor", Desalleurs crezînd că Rákóczi ţintea la titlul de rege, fie al polonezilor, fie al dacilor, ceea ce era greşit,[190] dar în sensul că se cultiva preponderenţa maghiară, am preciza noi, contrară aspiraţiilor fundamentale româneşti. Între variantele dorinţelor lui Rákóczi figura şi aceea de „obţinere" a Moldovei şi Munteniei cu titlul de domenii ereditare, cu o suveranitate absolută, iar Transilvania să-i fie atribuită ca domeniu cu titlu electiv.[191] Sînt proiecte mai mult sau mai puţin fanteziste, căci cum este de crezut că Principatele puteau fi detaşate de Poartă, în care răsculaţii vedeau principalul lor ajutor direct, eventual militar. Căutările, incertitudinile caracterizau nu numai pe domnitor, ci şi pe conducătorii răscoalei. Ei încercau să şi-i apropie pe cei dintîi, dar în iulie 1706, emisarii lui Francisc II Rákóczi, Papay şi Horvath, prezentau sultanului un memoriu în contra împăratului, a lui C. Brîncoveanu şi ţarului, ceea ce, în parte, s-ar explica şi prin aceea că solia a fost „puternic sprijinită de ambasada franceză[192] şi, deci, influenţată. Or, am văzut duşmănia cu care a fost tratat domnitorul Munteniei de francezi. Deîndată ce conducătorii răscoalei au dezvăluit obiective

precumpănitor maghiare, dacă nu chiar exclusive prost disimulate, ei nu mai puteau conta pe o aliniere a românilor de pe ambele versante ale Carpaților la țelul străin lor, ci dimpotrivă.

Al doilea episod Rákóczian n-a mai atins amploarea celui dintîi. În ianuarie 1738, Joseph Rákóczi, stimulat şi ajutat de Bonneval, a încheiat un tratat cu Poarta, care îl recunoştea ca prinț al Transilvaniei şi şef al Ungariei. La 27 ianuarie el adresa suveranilor creştini un manifest în care spunea că Poarta nu va cuceri sau anexa Transilvania şi Ungaria, ci le va restabili „în vechea constituire a guvernămîntului lor pentru a pune o barieră între Imperiul otoman şi statele împăratului Germaniei."[193] Apoi Bonneval a dezvoltat ideea că românii din Transilvania, datorită legăturilor de sînge cu cei din Principate, se vor alătura fraților lor.[194] C. Mavrocordat, domnitorul Munteniei, a făcut să treacă în Transilvania manifeste primite de la Bonneval, a elaborat un memoriu privitor la căile de comunicație cu Transilvania[195] etc. Din acele frămîntări vor persista în conştiința politică ideile precarității stăpînirii habsburgice în Transilvania şi a conexiunilor ancestrale şi irepresibile dintre aceasta din urmă şi provinciile surori, conexiuni de o cu totul altă natură decît cele cu Ungaria sau Polonia.

Implicațiile celorlalte state în relațiile internaționale ale Principatelor au fost tangente, ca în cazul Veneției, care „oferea" Moldova şi Muntenia drept monedă de schimb puterilor presupuse a fi disponibile să-i sprijine politica antiotomană (Austria, Polonia, Rusia).

O situație aparte o au raporturile cu tătarii pentru neutralizarea cărora domnitorii plăteau cu bani grei, cai, miere etc. Aceştia formau însă o masă de manevră în mîna Porții, o masă care fie că lovea în Principate prin jaf şi pustiiri (ultima în anul 1758) pentru a pedepsi domnitorii infideli sau pretinşi astfel, fie că li se alăturau în acțiuni dictate de Poartă sau în interesul ei (în războiul din 1716-1718, Mihai Racoviță a respins detaşamentul lui Ferentz - acesta a fost decapitat - cu ajutorul tătarilor care, drept răsplată, au procedat la devastarea Moldovei). O forță anarhică, capricioasă, deci nesigură, tătarii urmăreau uneori țeluri proprii, neconforme cu cele ale Porții sau chiar contrare (revolta lui Crim-Ghirei, încurajată de Friedrich II, a îngrozit Constantinopolul). Ei vor încerca să-i intimideze pe domnitori, vor intriga la Poartă pentru mazilirea celor neconvenabili lor. Fără să ocupe un rang de primă mărime în secolul al XVIII-lea, tătarii au constituit totuşi un factor politic de care domnitorii Principatelor au fost nevoiți să țină seama. Toate acele evenimente legate de raporturile internaționale ale Principatelor Române au schițat doar întinsele şi profundele dispute politico-militare ale perioadei deschise în anul 1768 de războiul ruso-turc.

---

[1] N. Iorga, *Un mare gînditor italian despre luptele din sud-estul Europei: Giambatista Vico*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", S. III, tom. XIX, 1937, p. 337-338.

[2] Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Buc., 1930, p. 338.

[3] Marcelle G. Karadja, *Principatele Române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în „Analele Olteniei", an. XII, 1933, mai-august, p. 263, 267.

[4] Hurmuzaki, I_1, p. 416 şi urm.

[5] N. Iorga, *Notițe*, în „Revista istorică", XXVIII, 1942, p. 158-159.

[6] Idem, *Istoria românilor prin călători*, II, Buc., 1928, p. 87.

[7] Direcția generală a Arhivelor Statului, *Documente străine despre români*, Buc., 1979, p. 114-115.

[8] Vezi, pe larg, la Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Buc., 1972.

[9] Hurmuzaki, I_1, p. 654.

[10] Vezi capitolul precedent, partea consacrată perioadei 1699-1711.

[11] Paul Gernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités Roumaines de la période Phanariote*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1974, nr. 5-6, p. 735-736.

[12] H. J. Pretsch, *Graf Manteuffels Beitrag zur österreichischen Geheimdiplomatie von 1728 bis 1736*, Bonn, 1970, p. 70.

[13] Paul Gernovodeanu, *Bukarest. Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du XVIIe siècle et au*

commencement du XVIIIe, în „Revue des études Sud-Est européennes", t. IV, 1966, nr. 1-2, p. 148.

[14] G. Şerban, *Relaţiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735-1739*, în „Analele româno-sovietice. Istorie", 1956, nr. 4, p. 113.

[15] Împăratul Leopold I i-a comunicat margrafuiui de Baden „intenţia hotărîtă" de a-şi extinde stăpînirea pînă la Marea Adriatică şi să supună Moldova şi Valahia. (Adolf Beer, *Orientalische Politik Österreichs seit 1774,*Prag-Leipzig, 1883, p. 2).

[16] Vezi T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie* (1281-1913), Paris, 1914; L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*, Iaşi, Ed. Junimea, 1975.

[17] „Magazin istoric pentru Dacia", Buc., 1847, p. 82.

[18] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc., 1902, p. 219.

[19] *Geschichte der Kriege zwischen Oesterreich und der Pforte. Zweite Abteilung.* Vom Jahre 1716-1718, Wien und Leipzig, 1788, p. 5-9.

[20] Ioan Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XXVIII*, în Ioan Moga, *Scrieri istorice, 1926-1946,* Cluj-Napoca, 1973, p. 139.

[21] *Ibidem*, p. 155.

[22] *Ibidem*, p. 165-166.

[23] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Buc., 1907, p. 139.

[24] *Ibidem*, p. 147.

[25] *Ibidem*, p. 148.

[26] *Ibidem*, p. 148-149.

[27] *Ibidem*, p. 149-152.

[28] *Ibidem*, p. 153.

[29] *Ibidem*, p. 184.

[30] *Ibidem*, p. 190.

[31] Hurmuzaki, I_1, p. 403.

[32] *Ibidem*, vol. XVI, p. 402.

[33] Günter Probszt, *Feldmarschall Graf Steinville und die Walachei*, în „Südost-Forschungen", Band, XXVI, München, 1967, p. 348.

[34] Hurmuzaki, VI, p. 211.

[35] „Magazin istoric pentru Dacia", IV, Buc., 1847, p. 63-64.

[36] Hurmuzaki, I_1, p. 442.

[37] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă 1718*-1739, Buc., Ed. Academiei, 1971, p. 303-305.

* Vezi „Operationsprojecte" elaborat de o conferinţă imperială (Adolf Beer, *op. cit*., p. 16).

[38] Vezi S. Jigarev, *Russkaia politika v vostocinom voprosî*, tom I, Moskva, 1896, p. 127.

[39] Constantin Dapontes, *Ephémerides Daces*..., II, Paris, 1881, p. 15-16.

[40] V. Mihordea, *Contribuţii la istoria păcii de la Belgrad - 1739*, Craiova, 1935. Extras din „Arhivele Olteniei", 1935, nr. 79, p. 5.

[41] Hurmuzaki, IX, partea I-a, p. 665.

[42] N, Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 349.

[43] *Ibidem*, I, p. 369.

[44] *Ibidem* I, p. 348.

[45] L'Abbé Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade - le 8 Septembre 1739*, t. I, Paris, 1768, p. 340; t. II, p. 32-33.

[46] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 338-339.

[47] Idem, *Acte şi fragmente*, I, 370-373.

[48] Harald Heppner, *Die personelle Entwicklung der österreichschen Balkandiplomatie in der 2. Hälfte des 18 und das zu Begin des 19. Jahrhunderts*, în „Österreichische Osthefte", Wien, Jahrgang 24, 1982, Heft. 1, p. 25.

[49] Albert Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, Paris, 1887, p. 243.

[50] Gheorghe Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 67, nota 6.

[51] Alexandre A. G. Sturdza, *Constantin Brancovan prince de Valachie 1688-1714. Son regne et son époque*, t. III, Paris, 1915, p. 18.

[52] Victor Papacostea, *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică*, Buc., 1983, p. 330-334.

[53] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii*..., III, p. 166-167.

[54] V. E. Sutoi, *Poziţia Turţiei v godu severnoi voinî 1700-1709 gg*., în *Poltavskaia bitva*, Moskva, 1959, p. 108. Alegerea lui P. A. Tolstoi pentru postul de ambasador la Poartă a fost, se pare, foarte potrivită. Era abil şi, totodată, perseverent, încît Petru I spunea: atunci „cînd ai de-a face cu el, trebuie să-ţi pui o piatră în buzunar pentru a-i sparge dinţii înainte de a fi prea tîrziu." (K. Waliszewski, *Pierre le Grand*, cinquième édition, Paris, 1897, p. 234). Rămînea însă credincios şcolii diplomatice ruse aşa cum era văzută mult mai tîrziu, în 1766, de ambasadorul Franţei la Petersburg, Corberon: „maniera ruşilor de a negocia consta în a-

şi prezenta ideile ca ultimatumuri, convinşi fiind că nu au a se teme de nimic, atît de extravagantă este opinia lor despre propria putere" (*La Cour de la Russie il y a cent ans 1725-1783. Extraits des dépêches des ambassadeurs Anglais et Français*, Berlin, 1858, p. 264).

[55] J. Hammer, *Histoire de L'Empire Otoman*, t. XII, Paris, 1839, p. 215.

[56] *Istoriceskie sveazi norodov SSSR i Rumînii...*, III, p. 334-335. Pentru comportarea lui Petru I faţă de români vezi N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1901, p. 87.

[57] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 328.

[58] Ibidem, I, p. 317. Apropierea lui Petru I de Francisc II Rákóczi era legată de străduinţa sa de conservare a alianţei cu Polonia şi apoi de cooperare cu Franţa (Is. I. Sternberg, *Russko-vengherskie otnoşenia perioda Poltavskoi pobedî*, în *Poltavskaia bitva*, Moskva, 1959, p. 73).

[59] Hurmuzaki I_1, p. 403.

[60] Circumspecţi şi faţă de domnitorii fanarioţi (vezi instrucţiunile către Daşkov, care va încheia, în 1720, cu Turcia, „pacea veşnică", în L. A. Nikiforov, *Vneşneia politika Rossii v poslednie godî severnoi voinî. Niştadtskii mir*, Moskva, 1959, p. 263).

[61] E. B. Şuliman, *O poziţii Rossii v konflikte s Turţiei v 1737-1739 gg*, în „Balkanskii istoriceskii sbornik", III, Kişinev, 1973, p. 8-9, 40.

[62] Vezi şi Al. Kociubinski, *Graf Andrei Ivanovici Osterman i razdel Turtii. Iz istorii vostocinogo voprosa*, Odessa, 1899, p. 129-131, 139.

[63] Wladislaw Konopezynski, *Polska a Turcja 1386-1792*, Warszawa, 1936, p. 129 şi urm.

[64] Al. Kociubinski, *op. cit*., p. 207, 209, 212, 216-217, 218-219, 236, 290-291.

[65] Hurmuzaki, I_1, p. 665. În Transilvania fusese găsit un manifest al lui Münich şi Lasci, dat în numele ţarinei, prin care locuitorii erau invitaţi să treacă în Moldova alături de ruşi (G. Dapontes, *op. cit*., t. II, p. 363).

[66] L. Boicu, *op. cit*., p. 23-25.

[67] S. M. Soloviev, *Istoria Rossii s drevneişih vremen*, kniga XI, (toma 21-22), Moskva, 1963, p. 386-389.

[68] *Ibidem*.

[69] *Ibidem*.

[70] *Ibidem*, kniga XII (toma 23-24), p. 55-56.

[71] Jean C. Filitti, *Lettres et extraits...*, p. 84-86, 172. Ruşii ar fi oferit, în 1752, domnitorului Moldovei un secretar (*ibidem*, p. 50).

[72] S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XII (toma 23-24), p. 152-153.

[73] *Ibidem*.

[74] Pentru acea perioadă nu se poate încă atribui politicii externe otomane lipsa de independenţă (vezi, mai pe larg, S. F. Oreşkova, *Osmanskaia imperia i evropeiskie mejdunarodnîie otnoşenia naciala XVIII v*, în *Iugo-vostocinaia Evropa v epohu feodalisma*, Kişinev, 1973, p. 191 şi urm.).

[75] V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul alXVIII-lea. 1744-1760,* Buc., 1937, p. 45.

[76] Ştefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viaţa Domnia. Epoca*, Buc., 1969, p. 190.

[77] Hurmuzaki, I_1, p. 365-366.

[78] *Ibidem*, I_1, p. 366.

[79] Vezi Lamberty, *Mémoires pour servir à l'histoire du* XVIIIe siècle, t. VI, Haye, 1728, p. 474.

[80] Constantin I. Karadja, *Detalii asupra ambasadorilor turceşti la Stockholm din 1729 şi 1732*, în „Revista istorică", 1927, iulie-sept., nr. 7-9, p. 273.

[81] *Cronici turceşti privind ţările române*, III, p. 293; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, Buc., 1914, p. 155-156.

[82] N. *Iorga,* Istoria românilor prin călători, *II, Buc., 1928, p. 151.*

[83] Cronici turceşti privind ţările române, *III, p. 248.*

[84] *Al. Kociubinski,* op. cit., *p. 95.*

[85] *Albert Vandal,* op. cit. *p. 201.*

[86] *Cl. G. de Ruiniere,* op. cit., *I, p. 155.*

[87] *L'Abbé Laugier,* op. cit., *II, p. 118.*

[88] *Septime Garceix,* Bonneval-Pacha et le jeune Rákóczi, *în* Mellangesoffert à M. Nicolae Iorga, par ses amis de France et des pays de langue française, *Paris, 1933, p. 353-357.*

[89] Cronici turceşti privind ţările române, *III, p. 272.*

[90] Ibidem, *III, p 277.*

[91] Ibidem, *III, p. 281.*

[92] *I. C. Filitti,* Lettres et extraits..., *p. 183-186.*

[93] Cronici turceşti privind ţările române, *III, p. 294-295.*

[94] *Albert Vandal,* op. cit., *p. 4.*

[95] *Vezi extravaganţele sale la Constantinopol, în Saint-Priest,* Mémoires sur l'ambassade de France en

Turquie et sur le commerce de Français dans le Levant, *Paris, 1877, p. 247-248*.

[96] Hurmuzaki, I_1, p. 364.

[97] *Ibidem*, I_1, p. 365-366.

[98] *Ibidem*, I_1, p. 362.

[99] *Ibidem*, I_1, p. 364.

[100] *Ibidem*, I_1, p. 368.

[101] *Ibidem*.

[102] *Ibidem*, I_1, p. 416-424; C. C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés Roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, Paris-Bucureşti, 1924 (extras din „Melanges de l'école Roumaine en France" 1924)

[103] V. Mihordea. *op. cit*., p. 73; vezi şi Albert Vandal, *op. cit*., p. 33.

[104] Jean G. Filitti, *Lettres et extraits*..., p. 3-4.

[105] *Ibidem*, p. 5.

[106] Albert Vandal, *Une ambassade française en Orient*..., p. III.

[107] J. Hammer, *op. cit*., t. XV, p. 239.

[108] Hurmuzaki, I_1, p. 593.

[109] Ibidem, I_1, p. 594.

[110] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 362.

[111] Hurmuzaki, I_1, p. 654.

[112] V. Mihordea, *op. cit*., p. 284.

[113] *Ibidem*.

[114] *Ibidem*.

[115] *Ibidem*, p. 374.

[116] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 20.

[117] *Ibidem*, p. 54-55.

[118] *Ibidem*, p. 312, 315.

[119] *Ibidem*, p. 324.

[120] *Ibidem*, p. 72. La 4 decembrie 1752, Desalleurs îi scria lui G. Racoviță că ar fi mai rău pentru el dacă şi-ar face o idee nereală cu privire la creditul Rusiei şi ar slăbi îndatoririle esențiale față de Poartă (*ibidem*, p. 335-336).

[121] *Ibidem*, p. 342-344.

[122] *Ibidem*, p. 350.

[123] Hurmuzaki, I_1, p. 641.

[124] Jean G. Filitti, *op. cit*., p. 354.

[125] *Ibidem*, p. 360.

[126] *Ibidem*.

[127] *Ibidem*, p. 104-108.

[128] *Ibidem*, p. 104-105, 108.

[129] Hurmuzaki, I_1, p. 661.

[130] Ibidem, I_1, p. 663.

[131] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 110.

[132] *Ibidem*, p. 115-116.

[133] *Ibidem*, p. 117.

[134] *Ibidem*, p. 125-126.

[135] Hurmuzaki, I_1, p. 680.

[136] *Ibidem*, p. 177.

[137] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 193.

[138] V. Mihordea, *op. cit*., p. 457.

[139] *Ibidem*, p. 478.

[140] Le duc de Broglie, *Le secret du roi*, t. I, Paris, 1878, p. 47.

[141] Vezi, pe larg, la Ven. Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone*..., p. 32 şi urm.

[142] Paul Gernovodeanu, *Le journal de travaux de congrès de Karlowitz (1698-1699)*, în „Revue des études Sud-Est européennes", t. XIX, 1981, nr. 2, p. 330.

[143] N. Iorga, *Histoire des Roumains*..., VI, p. 516.

[144] Ven, Ciobanu, *op. cit*., p. 42.

[145] *Ibidem*, p. 46-47.

[146] *Ibidem*, p. 55-57.

[147] *Ibidem*, p. 57.

[148] *Ibidem*.

[149] *Ibidem*, p. 58-59.

[150] *Ibidem*, p. 62.

[151] *Ibidem*, p. 65.
[152] L'Abbé Laugier, *op. cit*., I, p. 333.
[153] Jean C. Filitti, *op. cit*., p. 118-119, 52-53, 363.
[154] L. Baidaff, *Petru cel Mare la Prut (1711), Documente contemporane*, în „Revista istorică", 1927, aprilie-iunie, nr. 4-6, p. 98.
[155] Hurmuzaki, I_1, p. 383.
[156] J. Hammer, *op. cit.,* XV, p. 67.
[157] S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XI (toma 21-22), p. 196.
[158] *Ibidem*, p. 387.
[159] Vezi amănunte la Ludovic Demeny, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII*, Buc., 1974, p. 209 şi urm.
[160] *Ibidem*, p. 212.
[161] *Ibidem*, p. 215.
[162] N. Iorga, Prefață la Hurmuzaki, X, p. XIV.
[163] *Ibidem*, p. XV.
[164] Rumiana Mihneva, *Prussia, osmanskaia imperia i evropeiskaia politika 1739-1756 gg*, în „Etudes balkaniques", Sofia, 1981, nr. 4, p. 112.
[165] Vezi, pe larg, la N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 357-358, 360.
[166] J. Hammer, *op. cit*., t. XV, p. 67.
[167] *Ibidem*.
[168] *Ibidem*.
[169] Rumiana Mihneva, *op. cit*., p. 113.
[170] *Ibidem*, p. 113-114.
[171] N. Iorga, *op. cit*., I, p. 373.
[172] Rumiana Mihneva, *op. cit*., p. 117.
[173] Hurmuzaki, I_1, p. 567.
[174] S. M. Soloviev, *op. cit*., kniga XI (toma 21-22), p. 387.
[175] Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucarest, 1930, p. 163.
[176] Rumaiana Mihneva, *op. cit*., p. 118.
[177] Louis Boimeville de Marsangy, *Le chevalier de Vergennes. Son ambassade à Constantinople*, I, Paris, 1894, p. 233-234.
[178] V. Mihordea, *Politica orientală franceză*..., p. 437.
[179] *Ibidem*, p. 457-458.
[180] *Ibidem*.
[181] *Ibidem*, p. 459.
[182] Köpeczi Bella, *La France et la Hongrie au debut du XVIIIe siècle*, Budapest, 1971, p. 395.
[183] Paul Cernovodeanu, *Primele ştiri privitoare la insurecția Rákócziană în corespondența stolnicului Constantin Cantacuzino din anii 1703-1704*, în *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România şi a înfrățirii lor cu națiunea română*, I, Buc., 1976. p. 85, nota 20.
[184] *Ibidem*, p. 91.
[185] *Ibidem*, p. 94.
[186] *Ibidem*.
[187] *Ibidem*, p. 98.
[188] *Ibidem*, p. 99.
[189] *Ibidem* p. 101.
[190] Köpeczi Bella, *op. cit*., p. 210.
[191] *Ibidem*, p. 226.
[192] J. Hammer, *op. cit*., t. XII p. 181-182.
[193] Septime Garceix, *op. cit*., p. 353.
[194] *Ibidem*, p. 356.
[195] *Ibidem*, p. 357.